ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ

ਜੀਵਨ ਤੇ ਗੀਤ ਕਲਾ

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ

ਜੀਵਨ ਤੇ ਗੀਤ ਕਲਾ

ਰਿਸ਼ੀ ਹਿਰਦੇਪਾਲ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, ਬਾਲੀਆਂ
(ਸੰਗਰੂਰ)

ਧੰਨਵਾਦ

- ਨਿੰਦਰ ਘੁਗਿਆਣਵੀ ਦਾ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਇਹ ਪੁਸਤਕ, ਪੁਸਤਕ ਹੋ ਸਕੀ।
- ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ, ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ, ਪ੍ਰੋ. ਬ੍ਰਹਮਜਗਦੀਸ਼ ਦਾ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਕੀਮਤੀ ਵਿਚਾਰ ਦਿੱਤੇ।
- ਮਾਂ ਕੁਲਵੰਤ ਕੌਰ, ਜੀਵਨ ਸਾਥਣ ਗੁਰਮਿੰਦਰਜੀਤ ਦਾ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘਰੇਲੂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰੱਖਿਆ।
- ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਾਲੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਆਪ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ।

ਸਮਰਪਣ

ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਪ੍ਰਤੀ
ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ
ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਬਾਬਾ ਬੋਹੜ
'ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ'
ਅਤੇ
ਮਰਹੂਮ ਉਸਤਾਦ ਪਿਤਾ
ਜਨਾਬ ਮੰਗਲ ਮਦਾਨ ਜੀ
ਨੂੰ

Deepak Jaitoi
Jeevan Ate Geet Kala

By
Rishi Hirdepal '
Khes Bazzar, Mohalla Mithi Khui
Malout-152107, Distt : Muktsar
Mob. 98146-66789

2015

ISBN 978-93-85235-63-4

Price 150/-

Published by
Punjabi Sahit Publication
V.P.O. Balian, Sangrur (148001), Punjab
Mob. 98154-48958, 80548-69313

Printed & Bound at:
Shiv Shakti Printing Press, Delhi

All rights reserved

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without the publisher's prior written consent in any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means(electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise), without the prior written permission of both the copyright owner and the above-mentioned publisher of this book.

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਸਹਿਜਤਾ ਪੂਰਵਕ ਆਮ ਲੋਕਾਈ ਤੱਕ ਅਪੜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸੰਚਾਰਮਈ ਵਸੀਲੇ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਜ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਲੁਕਵੇਂ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਨਿਰਾ-ਪੁਰਾ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਬਲਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਕਲਾਤਮਿਕ ਸੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੀ ਉਹ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਧ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਗੁੰਝਲਮਈ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਵਿਚਲੇ ਕੋਡਾਂ ਨੂੰ ਡੀ ਕੋਡ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਗੀਤ-ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਇੱਕ ਕਾਵਿ ਵੰਨਗੀ ਹੈ ਕਾਵਿ ਦਾ ਇੱਕ ਸੰਖੇਪਕ ਰੂਪਾਕਾਰ। ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਰਚਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਇੱਕ ਸੰਗੀਤਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੰਗੀਤ ਗੀਤ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਹੈ। ਗੀਤ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿੰਜ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ/ਸੁਣ ਕੇ ਪਾਠਕ/ਸਰੋਤੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਚੰਡ ਮਨੋਭਾਵ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਬੋਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖਾਸ ਨਿਯਮਤ ਬੋਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣਾ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਦੀ ਬੰਦਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸੰਖੇਪ, ਸਰਲਭਾਵੀ ਹੋਣਾ ਇਸ ਦਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਗੁਣ ਹੈ। ਬੋਧਿਕ ਦਲੀਲਾਂ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਮਧੁਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਰਲਤਾ ਭਰਭੂਰ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਹੀ ਗੀਤ ਹੈ।

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ (ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ) ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ 'ਬਾਬਾ ਬੋਹੜ' ਵਜੋਂ ਮਕਬੂਲ ਹਨ। ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੀਤ-ਕਾਵਿ ਉਪਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਬਾਖੂਬੀ ਚਲਾਈ ਹੈ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਚੋਟੀ ਫਤਿਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚਲੇ ਪਾਤਰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ-ਪਟਿਆਲੇ ਵਰਗੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹਾਲੇ ਵੀ ਇੱਜ਼ਤ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ : ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਗੀਤ-ਕਲਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਅਧਿਆਇਆ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਤਤਕਰਾ

ਦੋ ਸ਼ਬਦ 7

ਦੋ ਸ਼ਬਦ 10

ਜੈਤੋਈ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਭੁੱਲ ਯਾਦਾਂ 11

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਟਿੱਬਿਆਂ ਦਾ ਗੁਲਾਬ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ 22

ਭੂਮਿਕਾ 24

ਅਧਿਆਏ ਪਹਿਲਾ
ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ ਕਾਵਿ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਤੇ
ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਆਧਾਰ 26

ਅਧਿਆਏ ਦੂਜਾ
ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ-ਕਾਵਿ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ
ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ 40

ਅਧਿਆਏ ਤੀਜਾ
ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਬਿੰਬ ਵਿਧਾਨ 77

ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ 101

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਦੇ ਗੀਤ 103

ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਹੀ ਚੁਣਿਆ ਤੇ ਨਿਭਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਖੋਜ-ਵਿਧੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਚੋਣਵੀ ਪੁਸਤਕ-ਸੂਚੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਤੇ ਖੋਜ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ । ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਦੀਪਕ ਜੀ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਗੰਭੀਰ ਅਧਿਐਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਵੇਗੀ, ਇਹ ਸਾਡਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ।

1. ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ ਕਾਵਿ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਆਧਾਰ

2. ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ-ਕਾਵਿ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅਤੇ

3. ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਬਿੰਬ ਵਿਧਾਨ

ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਏ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਆਧਾਰ ਉਤੇ ਪਰਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਤੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀ ਇਥੋਂ ਦੇ ਜਨ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਲੈਅ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਵੇਗ ਵਿੱਚ ਵਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਚਮੁੱਚ ਹੀ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜੰਮਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਰਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਅਧਿਆਏ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੀਤ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ, ਨਜ਼ਮ, ਕਵੀਸ਼ਰੀ, ਰੁਬਾਈ, ਗ਼ਜ਼ਲ ਆਦਿ ਜਿਹੇ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਕਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਧਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵੱਖਰਾ ਕਾਵਿਕ-ਰੂਪ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਤਰਕਮਈ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਸਮੇਤ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਅੰਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਗੀਤ ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਕਾਵਿ ਰੂਪਕਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ ਕਾਵਿ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ ਕਾਵਿ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਮੋਹਰਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ ? ਇਹ ਇਸ ਅਧਿਆਏ ਵਿਚਲੀ ਖੋਜ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਿੰਦੂ ਹੈ।

ਇਸੇ ਅਧਿਆਏ ਵਿੱਚ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੂੰ ਵਿੱਲਖਣ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਖਾਸ ਚਰਚਾ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ 'ਬਾਬਾ ਬੋਹੜ' ਦੁਆਰਾ ਗੀਤ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਏ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਤੀਜੇ ਅਧਿਆਏ ਵਿੱਚ, ਬਿੰਬ ਵਿਧਾਨ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੀ ਚਰਚਾ ਕਰਕੇ, ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੇ ਗਏ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਨਾਂ ਕਾਵਿ ਬਿੰਬਾਂ ਰਾਹੀ ਜੋ ਕਾਵਿਕ ਸੁਹਜ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਉਘਾੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇੰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਇੱਕ ਦਰਵੇਸ਼ ਸ਼ਾਇਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਅਲਪ-ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਲੋਕ-ਮਨਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਦਾ ਅਦਬ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਧਾਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਆਧਾਰ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ

ਜੈਤੋਈ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਭੁੱਲ ਯਾਦਾਂ

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਉਹਨੇ ਆਪਣਾ ਖੁਰਦਰਾ ਜਿਹਾ ਖੂੰਡਾ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਸਖ਼ਤ ਘੂਰੀ ਵੱਟ ਕੇ ਗਾਲ੍ਹ ਕੱਢੀ, "ਹਰਾਮੀ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਦਾ...।"

ਮੈਂ ਵੀ ਅੱਗੋਂ ਝਈ ਲੈ ਕੇ ਪੈ ਨਿਕਲਿਆ। ਸਾਡਾ ਰੌਲ਼ਾ ਵਧਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਕੁਝ ਵਰਕਰ, ਜੋ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖਿਆ, "ਕੋਈ ਨਾ, ਕੋਈ ਨਾ... ਆਪਣੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਐ... ਉਸਤਾਦ ਜੀ... ਜੇ ਕੁਛ ਕਹਿ ਵੀ ਲਿਆ ਤਾਂ... ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ... ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦਾ ਵੱਡਿਆ ਦਾ।"

ਕੋਈ ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, "ਬੱਚਾ ਐ ਜੀ, ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਕਾਹਦਾ ਝਗੜਾ ਹੁੰਦੈ... ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਓ...।"

ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਪਰ ਦੀਪਕ ਜੀ ਹਾਲੇ ਵੀ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾ ਰਹੇ ਸਨ, "ਏਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ ਕਿ ਮੇਰੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੋਵੇ... ਤੇ ਏਸ ਦੀ ਮੈਥੋਂ ਪਹਿਲੇ... ਮੈਂ ਜਲੰਧਰ ਜਾ ਕੇ ਮੁਸ਼ਾਇਰਾ ਪੜ੍ਹਨੈਂ... ਮੈਨੂੰ ਜਲਦੀ ਏ... ਮੇਰੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਪਹਿਲੇ ਕਰੋ...।"

ਗੱਲ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਏਨੀ ਕੁ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਓਦਣ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਪਟਿਆਲੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕਾਹਲ਼ ਸੀ, ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਜਲਦੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਬਠਿੰਡਿਓਂ ਸਿੱਧੀ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੀ ਬੱਸੇ ਬੈਠ ਜਾਵਾਂ, ਉਥੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਸਮਾਗਮ ਸੀ। ਦੀਪਕ ਜੀ ਆਪਣੀ ਜਲੰਧਰ ਜਾਣ ਦੀ ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਮੈਂ ਏਨਾ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਰੇਡੀਓ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ, "ਮੈਨੂੰ ਫ਼ਾਰਗ ਕਰੋ ਪਹਿਲਾਂ, ਜਲਦੀ ਜਾਣਾ ਐਂ ਮੈਂ।"

ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੇ ਨਾ ਅੱਗਾ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਨਾ ਪਿੱਛਾ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਘੂਰ ਕੇ ਬੋਲੇ, "ਚੱਲ... ਚੱਲ... ਕਮਬਖ਼ਤ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਦਾ... ਪਹਿਲੇ ਮੇਰੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਹੋਏਗੀ... ਮੈਂ ਤੈਥੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਆਂ... ਕਮੂਤ ਛੋਹਰਿਆ...।"

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਬੋਲੋ ਤਾਂ ਸਿੱਧਾ, ਪੁੱਠਾ ਬੋਲਣ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ?"

ਇਹ ਸੁਣ ਉਹ ਹੋਰ ਚਿੜ੍ਹ ਗਏ ਤੇ ਬੋਲੇ, "ਚੱਲ... ਹਰਾਮਖ਼ੋਰ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਦਾ...।" ਇਤਨਾ ਆਖ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣਾ ਸੋਟਾ ਉਤਾਂਹ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਅੱਗੋਂ ਝਈਆਂ ਲੈਣ ਲੱਗਿਆ, "ਖੜ੍ਹ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸਾਂ ਪਤਾ...।"

"ਛੱਡੋ... ਛੱਡੋ ਜੀ, ਕੋਈ ਨਾ, ਕੋਈ ਨਾ।" ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੀਪਕ ਜੀ ਦੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਤੇ ਮੈਂ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਸਟੂਡੀਓ ਵਿਚ ਬੈਠ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲੱਗਿਆ।

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਰਿਸ਼ੀ ਹਿਰਦੇਪਾਲ ਦੀ ਪੜਚੋਲ-ਪੁਸਤਕ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ-ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਗੀਤ-ਕਲਾ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਦਬੀ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੂੰ ਗ਼ਜ਼ਲਗੋ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਜਾਣਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਕਮਾਲ ਦਾ ਗੀਤਕਾਰ ਵੀ ਸੀ, ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕ ਜਾਂਣਦੇ ਹਨ। ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਦੇ ਗੀਤ :

ਆਹ ਲੈ ਮਾਏਂ ਸਾਂਭ ਕੂੰਜੀਆਂ
ਧੀਆਂ ਕਰ ਚੱਲੀਆਂ ਸਰਦਾਰੀ...

ਤੇਰੀ ਤੰਦ ਬਾਝੋਂ ਅੱਖੀਆਂ ਤਿਹਾਈਆਂ ਰਾਂਝਣਾ
ਸਾਥੋਂ ਝੱਲੀਆਂ ਨਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਜੁਦਾਈਆਂ ਰਾਂਝਣਾ...

ਗੱਲ ਸੋਚ ਕੇ ਕਰੀਂ ਤੂੰ ਜੈਲਦਾਰਾ
ਅਸੀਂ ਨਈਂ ਕਨੌਂੜ ਝੱਲਣੀ...

ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਲੋਕ-ਗੀਤ ਹੀ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਗੀਤਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਗੀਤ ਲੋਕ-ਗੀਤ ਬਣ ਜਾਣ।

ਰਿਸ਼ੀ ਹਿਰਦੇਪਾਲ ਨੇ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ-ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਗੀਤ-ਕਲਾ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖ ਕੇ ਉਸ ਦਰਵੇਸ਼ ਕਵੀ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਕਾਵਿ-ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਜੂਦ ਵਿੱਚ ਸਮੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਨਾਦ-ਨਦੀ ਦਾ ਵਹਿਣ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਵਿੱਖ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ

ਦੀਪਕ ਜੀ ਜਦ ਵੀ ਮਿਲਦੇ, ਮੈਂ ਗੋਡੀ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਝਟ ਬਠਿੰਡਾ ਰੇਡੀਓ ਵਿਖੇ ਖਹਿਬੜਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਕਰਦੇ, "ਓ ਜਨਾਬ ਘੁਗਿਆਣਵੀ ਸਾਹਬ... ਮੈਂ ਮਾਜ਼ਰਤ ਚਾਹੁੰਨਾ ਆਪ ਤੋਂ...।"

ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਛੂੰਹਦਾ, "ਕਿਉਂ ਭਾਰ ਚਾੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹੋ... ਬਾਬਾ ਜੀ, ਗ਼ਲਤੀ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਵੀ ਸੀ... ਮੇਰਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗਿਓਂ ਬੋਲਣ ਦਾ... ਮਾਫ਼ੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮੰਗਣੀ ਆਂ ਤੁਹਾਥੋਂ।"

ਦਸ ਕੁ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜਲੰਧਰੋਂ ਛਪਦੇ 'ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਟਾਈਮ' ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਡਿਊਟੀ ਲਗਾਈ ਸੀ ਕਿ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਜੀ ਨਾਲ ਲੰਬੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਾਂ ਤੇ ਪੇਪਰ ਲਈ ਭੇਜਾਂ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੂੰ ਪੋਸਟ-ਕਾਰਡ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖ਼ਤ ਆ ਗਿਆ, "ਜਨਾਬ, ਤੁਹਾਡਾ ਘਰ ਏ... ਜਦੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਆਵੋ, ਮੈਂ ਬਹੁਤਾ ਘਰ ਈ ਹੁੰਨਾਂ ਜਾਂ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਲੱਭ ਜਾਨਾਂ... ਇਹਦੇ 'ਚ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਏ?"

ਖ਼ਤ ਮਿਲਣ ਦੇ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਂ ਜੈਤੋ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਦੀਪਕ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਮਲਕੀਤ ਕਿੱਟੀ ਤੇ ਲੇਖਕ ਹਰਮੇਲ ਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਦੀਪਕ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਤੁਰਿਆ।

ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸਾਦਾ ਘਰ। ਬਾਲਮੀਕ ਬਸਤੀ। ਮੰਦਰ ਨੇੜੇ। ਦੀਪਕ ਜੀ ਦੀ ਨੂੰਹ ਚਰਖ਼ਾ ਕੱਤ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉੱਠ ਖਲੋਤੀ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਮਿਲੀ। ਸਾਡੇ ਬਹਿਣ ਲਈ ਧੁੱਪੇ ਕੁਰਸੀਆਂ ਡਾਹ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਆਖਣ ਲੱਗੀ, "ਭਾਪਾ ਜੀ, ਦਬੜੀਖ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਗਏ ਐ... ਐਥੇ ਈ ਨੇੜੇ... ਦਬੜੀਖ਼ਾਨੇ... ਸ਼ਰਾਬ ਸਸਤੀ ਵਿਕ ਰਹੀ ਐ ਅੱਜ, ਸਤਵਰਨ ਵੀ ਨਾਲ ਗਿਐ, ਆਣ ਈ ਵਾਲੇ ਐ ਹੁਣੇ...।"

ਮਲਕੀਤ ਕਿੱਟੀ ਸਕੂਟਰ ਉੱਤੇ ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਦੀਪਕ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਬਲਵੰਤ ਕੌਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਪਤਲਾ ਜਿਹਾ ਪੁਰਾਣਾ ਸਵੈਟਰ ਪਹਿਨਿਆਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਸਰੀਰ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਗੱਲ ਤੋਰੀ, "ਮਾਤਾ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਓ... ਜੇ ਦੀਪਕ ਜੀ ਲੇਖਕ ਨਾ ਹੁੰਦੇ... ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੁੰਦੇ, ਉਹ ਵਧੀਆ ਸੀ, ਜਾਂ ਹੁਣ... ਵਧੀਆ ਨੇ?"

ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਹਾਲੇ ਵਿੱਚੇ ਹੀ ਸੀ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਬੋਲ ਪਏ, "ਦੇਖ ਪੁੱਤ, ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਲੱਗੇ... ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰੀ ਜਾਵੇ... ਇਹਦੇ ਕਰਮਾਂ 'ਚ ਈ ਇਹੋ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਸੀ... ਲਿਖਾਰੀ ਬਣਨ ਨਾਲ ਨਾਮਣਾ ਤਾਂ ਬਥੇਰਾ ਖੱਟ ਲਿਐ... ਪਰ 'ਕੱਲੇ ਨਾਮਣੇ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰੀਏ... ਪੈਸਾ ਭੋਰਾ ਨ੍ਹੀ ਖੱਟਿਆ... ਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਚੱਟਣੈ? ...ਤੇ ਗੱਲ ਏਹੇ ਐ, ਬਈ ਜਿਹੜਾ ਕਿਤੋਂ ਪੈਸਾ ਮਾੜਾ-ਮੋਟਾ ਆਉਂਦੈ, ਇਹ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਈ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਐ, ਖਾ-ਪੀ ਜਾਂਦੇ ਐ ਪਿਉ-ਪੁੱਤ ਰਲਕੇ... ਮੈਂ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬਾਹਲ਼ੀ ਔਖੀ ਕੱਟੀ ਐ ਜ਼ਿੰਦਗੀ... ਹੁਣ ਵੀ ਬੁੱਢੇ-ਵਾਰੇ ਕੋਈ ਸੁਖ ਨਹੀਂ... ਮੁੰਡੇ ਵੀ... ਬਸ...

ਇਉਂ ਹੋਈ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਜੀ ਨਾਲ 'ਪਛਾਣ', ਤੇ 'ਜਾਣ' ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਚੁੱਕਾ ਸਾਂ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਕ ਵਾਰ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਸਮਾਰੋਹ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਚੇਲੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਗਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਿਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੀ ਪੀਤੀ ਹੋਈ 'ਖ਼ਰੀ' ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਕਚਘਰੜ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਨੂੰ ਬੇਲੋੜੀ ਦਾਦ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ ਸਨ।

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਲੜਖੜਾਂਦੇ ਕਦਮ, ਮੈਲਾ ਜਿਹਾ ਕੁੜਤਾ-ਪਜਾਮਾ, ਪਗੜੀ ਵੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੈਲੀਆਂ ਐਨਕਾਂ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਉਹੋ ਖੂੰਡਾ, ਮੋਢੇ ਝੋਲ਼ਾ, ਇਕ ਜਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਫੜੀ ਫਿਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਦਿਸਣੋਂ ਉੱਕਾ ਈ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ! ਪਰ ਦਿਸਦਾ ਸੀ ਕਾਫ਼ੀ ਤੇ ਚੰਗਾ-ਭਲਾ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, "ਏਹ ਬਾਪੂ ਜੀ ਕੌਣ ਨੇ?"

ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, "ਏਹ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਬਾਬਾ ਬੋਹੜ ਉਸਤਾਦ ਜਨਾਬ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਜੀ ਹਨ।"

ਮੈਂ ਯਕਦਮ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ, "ਅੱਛਾ... ਅੱਛਾ... ਕਮਾਲ ਐ, ਨਾਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸੁਣਿਐ... ਫੋਟੋ ਵੀ ਇਕ ਅੱਧ ਵਾਰ ਦੇਖੀ ਸੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਪਰ ਕਮਾਲ ਐ, ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਹੁਲੀਆ ਐ, ਨਾਂ ਕਿੰਨਾ ਵੱਡੈ! ਬਹੁਤ ਮਾਣਯੋਗ...!"

ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਗੜ੍ਹਕਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਅਦਾ ਨਾਲ ਮੰਚ ਉੱਤੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ:

ਸਮੇਂ ਨੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੈ ਸੱਟ ਮਾਰੀ
ਮੈਂ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਹਾਂ, ਜਰ ਗਿਆ ਹਾਂ
ਜ਼ਮਾਨਾ ਕਿਧਰੇ ਨਾ ਗ਼ਲਤ ਸਮਝੇ ਮੈਨੂੰ
ਕਿ ਮੈਂ ਜ਼ਮਾਨੇ ਤੋਂ ਡਰ ਗਿਆ ਹਾਂ...

ਸਰੋਤੇ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਗਮ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੂੰ ਬੜੇ ਥਾਈਂ ਮਿਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਮਾਲਵਾ ਸਾਹਿਤ ਕੇਂਦਰ ਕੋਟਕਪੂਰਾ ਦੇ ਸਮਾਰੋਹ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਸ਼ਾਇਰ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਝੱਲਾ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਜ਼ਿੱਦ ਰਹੇ ਸਨ। ਅੱਗੋਂ ਝੱਲਾ ਵੀ ਕਿਹੜਾ ਘੱਟ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਬੁੱਢੜੇ ਰੱਜ-ਰੱਜ ਕੇ ਖ਼ਦੂਦ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਲੇਖਕ ਨਜ਼ਾਰਾ ਮਾਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਖ਼ਫ਼ਾ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਿੰ. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਨੇ ਆਖਿਆ, "ਸਾਲ਼ੇ ਮੂਰਖ਼ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਈ... ਧੌਲ਼ੇ ਝਾਟੇ ਤੇ ਖੇਹ ਆਟੇ... ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਐ ਹਰ ਥਾਂ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕੁੱਕੜ ਖੇਹ ਉਡਾਉਂਦੇ ਐ... ਕੋਈ ਡਾਂਗ ਫੇਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ, ਫੇਰ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ...।"

ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖੀ... ਮੇਰਾ ਇਕ ਨੇੜਲਾ ਮਿੱਤਰ ਸੀ ਵੇਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮੋਨੀ, ਉਹ ਜੈਤੋ ਮੰਡੀ ਛੱਡ ਕੇ ਕੋਟਕਪੂਰੇ ਜਾ ਵੱਸਿਆ... ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖ਼ਤ ਲਿਖਿਆ... ਉਹਨਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਲੋਕੀਂ ਸਿਹਰੇ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਆਮ ਹੀ ਲਿਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਫਿਰ ਮੈਂ ਗੀਤ ਲਿੱਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ... ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਤੋਰਨ ਲੱਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਘਰ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਫੜਾਉਣੀਆਂ ਭੁੱਲਗੀ ਸੀ, ਡੋਲੀ ਬਹਿਣ ਲੱਗੀ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਆਇਆ, ਕਹਿੰਦੀ, 'ਮਾਂ ਆਹ ਲੈ ਚਾਬੀਆਂ ਫੜ੍ਹ ਲੈ...' ਤੇ ਮੈਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਈ ਲਿਖਿਆ

ਆਹ ਲੈ ਮਾਏਂ ਸਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ,
ਧੀਆਂ ਕਰ ਚੱਲੀਆਂ ਸਰਦਾਰੀ,
ਦੋ ਦਿਨ ਮੌਜਾਂ ਮਾਣ ਕੇ,
ਲਾ ਸੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ 'ਚ ਤਾਰੀ...

ਇਹ ਗੀਤ ਲਿਖ ਕੇ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ ਬਹੁਤ ਰੋਇਆ ਸੀ... ਏਸ ਗੀਤ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਗੀਤ ਵਾਲਾ ਰੁਤਬਾ ਮਿਲਿਐ... ਨਰਿੰਦਰ ਬੀਬਾ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ੂਬ ਗਾਇਐ।"

ਇਹ ਦਸਦਿਆਂ ਦੀਪਕ ਜੀ ਦਾ ਗਲਾ ਭਰ ਆਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਫਿਰ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਤੇ ਚਾਹ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪੋਤਰੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਜਾਹ ਉਏ, ਹੱਟੀਉਂ ਦੁੱਧ ਲੈ ਆ, ਨਾਲ ਬਿਸਕੁਟ ਵੀ ਲੈ ਕੇ ਆਵੀਂ ਮੇਰੇ ਸ਼ੇਰਾ।"

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਈ ਚੱਲੋ... ਇਹ ਤਾਂ ਬਿਸਕੁਟਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਆਦੀ ਨੇ... ਸੁਣਾਓ ਅਗਾਂਹ ਗੱਲਾਂ।"

"ਲਓ... ਹਾਂ ਜੀ... ਮੈਨੂੰ ਏਸ ਗੀਤ ਦੀ ਉਦੋਂ 7800 ਰੁਪਏ ਰਾਇਲਟੀ ਮਿਲੀ... ਐਚ.ਐਮ. ਵੀ. ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਤਵਾ ਰਿਕਾਰਡ ਹੋਇਆ... ਇਕ ਮੇਰੀ ਦਿਨ ਘਰਵਾਲੀ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੋ ਪਈ... ਮੈਂ ਗੀਤ ਲਿਖਿਆ

'ਮੇਰੀ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ ਲੜਾਈ ਅੜੀਓ,
ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮੱਚਗੀ ਦੁਹਾਈ ਅੜੀਓ'

ਇਹ ਗੀਤ ਜਗਮੋਹਨ ਕੌਰ ਨੇ ਗਾਇਆ, ਬੜਾ ਮਕਬੂਲ ਹੋਇਆ... ਜਗਮੋਹਨ ਕੌਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕਈ ਗੀਤ ਗਾਏ... ਏਸੇ ਗੀਤ ਦਾ ਅਗਲਾ ਅੰਦਰਾ ਵੀ ਸੁਣ ਲਓ ਘੁਗਿਆਣਵੀ ਸਾਹਿਬ... ਜ਼ਰਾ ਗੌਰ ਫ਼ੁਰਮਾਣਾ.. ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਅੱਛਾ ਲੱਗਦਾ ਰਿਹੈ... ਹਾਂ ਇਹ ਸੀ-

ਕੁਛ ਨਾ ਪੁੱਛੋ... ਤਾਂ... ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਆਹਨੀ ਆਂ... ਬਾਹਲ਼ੀ ਦੁਖੀ ਆਂ ਭਾਈ ਮੈਂ ਤਾਂ...।"

ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਇਕੋ-ਸਾਹੇ ਸੁਣਾ ਕੇ ਬੇਬੇ ਨੇ ਲੰਮਾ ਹਉਕਾ ਖਿੱਚਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤਲੇ ਜਿਹੇ ਸ਼ਾਲ ਦੀ ਸੰਵਾਰ ਕੇ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰੀ... ਉਹ ਢਿੱਲੇ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠੀ ਧੁੰਦ ਵਿਚ ਲੁਕ ਰਹੇ ਸੂਰਜ ਵੱਲ ਨੂੰ ਝਾਕਣ ਲੱਗੀ।

ਸੱਸ ਨੇ ਗੱਲ ਮੁਕਾਈ ਤਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਨੂੰਹ ਤੋਂ ਵੀ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ, "ਵੀਰ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਔਖੇ ਆਂ... ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੀਏ? ਬਿਜਲੀ ਵਾਲੇ ਬਿਜਲੀ ਕੱਟਗੇ ਸੀ... ਬਿੱਲ ਭਰਿਆ ਨਾ ਗਿਆ, ਤੇ ਫਿਰ ਪਾਪਾ ਜੀ ਨੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਲਿਖਤੀ... 'ਦੀਪਕ ਦੇ ਘਰ ਹਨੇਰਾ ਹੈ', ਮਸੀਂ ਕਿਤੇ ਬਿੱਲ ਭਰਿਆ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਜਗੀ... ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਜੁਆਕ ਵੀ ਜੁਆਨ ਹੋ ਚੱਲੇ ਨੇ... ਵਿਹਲੇ ਨੇ... ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਖਰਚੇ ਕਿੱਥੋਂ ਦੇਈਏ...।"

ਨੂੰਹ ਹਾਲੇ ਰੋਣਾ ਰੋ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿੱਟੀ ਲੱਭ ਲਿਆਇਆ। ਦੀਪਕ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਬੋਤਲ ਸੀ 'ਸੰਤਰਾ-ਮਾਰਕਾ।' ਉਹ ਪੂਰੇ ਜਲੌਅ ਵਿਚ ਟਹਿਕ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਬੂਹੇ ਵੜਦੇ ਈ ਬੋਲੇ, "ਲਓ ਪਹਿਲੇ ਇਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੁਣੋ... ਰਸਤੇ 'ਚ ਆਉਂਦੇ-ਆਉਂਦੇ ਈ ਬਣੀ ਏਂ...।" ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਸ਼ੇਅਰ ਪੜ੍ਹਨ ਪਿੱਛੋਂ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਜੱਗ ਲਾ ਕੇ ਰੱਜਵਾਂ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਤੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਬਹਿ ਗਏ, "ਲਓ ਪੁੱਤਰੋ, ਹੁਣ ਕਰੀਏ ਰੱਜ-ਰੱਜ ਕੇ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ... ਘੁਗਿਆਣਵੀ ਸਾਹਿਬ... ਤੁਸੀਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ... ਬੜਾ ਅੱਛਾ ਕੀਤਾ... ਬੜਾ ਈ ਅੱਛਾ।"

"ਤੇ ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਡੰਡੇ ਮਾਰਦੇ ਸੀ? ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਬਠਿੰਡੇ... ਉਦੋਂ...?" ਮੈਂ ਪੁਰਾਣੀ ਗੱਲ ਫਿਰ ਛੇੜੀ।

"ਉਹ... ਹੋ... ਹੋ... ਹਾਏ ਹਾਏ... ਛੱਡੋ ਨਾ... ਹੋਈ ਬੀਤੀ... ਮੇਰੇ ਹਜ਼ੂਰ... ਆਪ ਨੇ ਬਜਾ ਫਰਮਾਇਆ।"

"ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਜੈਤੋ ਮੰਡੀ ਦਾ ਐ ਤੇ ਜਨਮ ਮਿਤੀ ਠੀਕ 18 ਅਪ੍ਰੈਲ ਸੰਨ 1925... ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਸ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀਰੋ ਸੀ... ਕੰਮ ਤੇ ਕੌਮ ਸਾਡੀ ਸੁਨਿਆਰ... ਮੇਰਾ ਅਸਲੀ ਨਾਂ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸੀ ਤੇ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਮੈਂ ਬਾਅਦ 'ਚ ਬਣਿਆ... ਮੈਂ ਇਕ ਫ਼ਿਲਮ ਦੇਖੀ ਸੀ ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਹੀਰੋ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ ਦੀਪਕ... ਉਹਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਤੇ ਕੰਮ ਮੈਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਅੱਛਾ ਲੱਗਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਦੀਪਕ ਰੱਖ ਲਿਆ... ਸਵਰਨਕਾਰੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸਰਾਫ਼ ਗੋਪੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉਸਤਾਦ ਬਣਾਇਆ... ਤੇ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਭੀ ਇਹ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਭੋਰਾ ਖੋਟ ਨ੍ਹੀਂ ਪਾਈ ਤੇ ਪੂਰੀ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਦਿਖਾਈ... ਭਰਾ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਕੰਮ ਸਿਖਾ ਦਿੱਤਾ... ਉਹ ਸੁਨਿਆਰਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਚਲਾਕੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਮੈਂ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਦੱਸਾਂ... ਮੈਂ ਇਹ ਕਿੱਤਾ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ... ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਲੋਕ-ਕਵੀ ਸਨ... ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸਾਂ... ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ

ਮਾਰ ਗੋਲੀ... ਆਪ ਈ ਮਾਰ ਦੇ... ਆ... ਇਹ ਸੁਣ ਉਸ ਮੇਰਾ ਰਸਤਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ... ਫਿਰ ਬੜੀ ਹੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ... ਫਿਰ ਮੇਰਾ ਇਕ ਗੀਤ ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਾਲ ਨੇ ਗਾਇਆ-

"ਤੈਥੋਂ ਬੰਦਿਆ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦਿਲੋਂ ਟਾਲ਼ੀਆਂ ਨਾ ਗਈਆਂ,
ਧੌਲੇ ਆਏ, ਕਰਤੂਤਾਂ ਅਜੇ ਕਾਲ਼ੀਆਂ ਨਾ ਗਈਆਂ..."

ਮੇਰਾ ਲਿਖਿਆ ਇਕ ਗੀਤ 'ਏਹ ਦੁਨੀਆਂ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀ ਹੈ' ਵੀ ਖ਼ੂਬ ਸੁਣਿਆ-ਸਲਾਹਿਆ ਗਿਆ... ਫਿਰ ਸਮਾਂ ਪਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਗੀਤ ਅਸ਼ਲੀਲ ਤੇ ਬੇਤੁਕੇ ਹੋਈ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਗ਼ਜ਼ਲਕਾਰੀ ਵੱਲ ਆ ਗਿਆ... ਉਰਦੂ ਅਦੀਬ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਤੇ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਲਿਖਾਂਗਾ ਤੇ 1952 ਵਿਚ ਮੈਂ ਬਾਕਾਇਦਗੀ ਨਾਲ ਉਸਤਾਦ ਸਾਹਿਬ ਮੁਜ਼ਰਿਮ ਦਸੂਹੀ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉਸਤਾਦ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ... ਮੇਰੀ ਸ਼ਿਸ਼ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸਬੰਧ ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਫਲੌਰੀ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਨ, ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਫਲੌਰੀ ਨੇ ਆਰਤੀ ਲਿਖੀ- 'ਓਮ ਜੈ ਜਗਦੀਸ਼ ਹਰੇ...' ਮੈਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਮੋਢੀ ਮੰਨ ਲਿਐ।"

******

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਦਰਜਨ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਇਕ ਪੁਸਤਕ 'ਗ਼ਜ਼ਲ ਕੀ ਹੈ', ਬੇਹੱਦ ਮਕਬੂਲ ਹੋਈ। ਲਗਪਗ ਪੰਜਾਹ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਪਣ ਜੋਗੇ ਖਰੜੇ ਤਿਆਰ ਪਏ ਰਹਿ ਗਏ। ਦੀਪਕ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦਾਂ ਹਰਜਿੰਦਰ ਬੱਲ ਤੇ ਅਮਰਜੀਤ ਸੰਧੂ ਨੇ ਦੀਪਕ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਿਸ਼ ਪਰੰਪਰਾ ਬਾਰੇ 'ਦੀਪਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸਕੂਲ' ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ। ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਬਾਬਾ ਬੋਹੜ ਵਜੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਤਾਂ ਬਣਾ ਲਈ, ਪਰੰਤੂ ਜਿੰਨਾ ਲੋਕੀਂ ਉਸਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਓਨਾ ਹੀ ਉਹਦੀ 'ਦਾਰੂ ਪੀਣੀ' ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਅੰਤਲੇ ਵੇਲੇ ਸਖ਼ਤ ਬਿਮਾਰ ਪੈ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ (ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਲਈ) ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਛੱਡੀ ਸੀ। ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ-ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੈ ਨਿਕਲਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਬਠਿੰਡੇ ਅਟੱਲ ਬਿਹਾਰੀ ਵਾਜਪਾਈ ਨੂੰ ਪੈ ਗਏ, 'ਤੂੰ ਤੂੰ' ਕਰਕੇ! ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਵਾਜਪਾਈ ਨੇ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ, ਜੋ ਦੀਪਕ ਜੀ ਹਰੇਕ ਆਏ-ਗਏ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਵਾਜਪਾਈ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਕੰਮ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ ਭਾਜਪਾ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ।

ਦੀਪਕ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, "ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ।" ਉਹ ਹਰੇਕ ਥਾਂ ਆਪਣਾ ਇਕ ਸ਼ੇਅਰ ਪੜ੍ਹਦੇ,

"ਦੋਸਤ ਤੋ ਦੋਸਤ ਹੈ,

ਭੈੜਾ ਨਿੱਕੀ-ਨਿੱਕੀ ਗੱਲੋਂ ਪਾਈ ਰੱਖਦਾ ਕਲੇਸ਼,
ਨਾ ਮੈਂ ਡੋਲ੍ਹਾਂ ਨਾ ਵਿਗਾੜਾਂ,
ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦਾ ਹਮੇਸ਼,
ਰੱਖੇ ਕਿਥੋਂ ਤਕ ਅਗਲਾ ਸਮਾਈ ਅੜੀਓ
ਨੀਂ ਮੇਰੀ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ ਲੜਾਈ ਅੜੀਓ...

ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਬੇਬੇ ਬੋਲੀ, "ਝੂਠ ਮਾਰਦੈ... ਕਦੇ ਨੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ... ਮਾੜਾ-ਮੋਟ ਦਾ ਕੀ ਐ... ਦੋ ਭਾਂਡੇ ਖੜਕਣੇ ਈ ਹੋਏ... ਲੈ ਹੈ... ਮੇਰਾ ਈ ਗੀਤ ਬਣਾ'ਤਾ?" ਬੇਬੇ ਆਖ ਕੇ ਝੂਠਾ ਜਿਹਾ ਹੱਸੀ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਸਾਰੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗੇ।

ਦੀਪਕ ਜੀ ਬੋਲੇ, "ਓ ਸਰਦਾਰਨੀ ਜੀ, ਸਾਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦੇ, ਰੰਗ 'ਚ ਭੰਗ ਨਾ ਪਾ ਤੇ ਵਧੀਆ ਜਿਹੀ ਚਾਹ ਬਣਾ... ਮੈਂ ਆਇਆ ਹੁਣੇ ਛਰਲ੍ਹਾ ਮਾਰ ਲਵਾਂ...।"

ਦੀਪਕ ਜੀ ਉਠ ਕੇ ਟੁੱਟੇ ਤੇ ਬੋੜੇ ਜਿਹੇ ਗੁਸਲਖ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ। ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਹੱਥ ਧੋਂਦਿਆਂ ਹੀ ਗੱਲ ਦੀ ਲੜੀ ਫਿਰ ਜੋੜ ਲਈ, "ਤੇ ਹਾਂ... ਇਕ ਵਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਐ, ਮੈਂ ਬਾਜੇਖਾਨੇ ਬੱਸ ਅੱਡੇ ਉੱਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸਾਂ... ਇਕ ਨਵੀਂ-ਨਵੀਂ ਵਿਆਹੀ ਜੋੜੀ ਲੰਘੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਦੀ... ਬੀਬੀ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ... ਉਹਦੇ ਪੈਰ ਨੂੰ ਜੁੱਤੀ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ... ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ, ਬੀਬੀ ਘਰਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬੋਲੀ, ਵੇ ਹੌਲੀ ਤੁਰ... ਮੇਰੇ ਜੁੱਤੀ ਲਗਦੀ ਐ... ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਜਾਮਾ ਇੰਜ ਪਹਿਨਾਇਆ, ਜੋ ਨਰਿੰਦਰ ਬੀਬਾ ਨੇ ਗਾਇਆ, ਬੜਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਏਹੇ ਗੀਤ

'ਜੁੱਤੀ ਲਗਦੀ ਵੈਰੀਆ ਮੇਰੇ,
ਵੇ ਪੁੱਟ ਨਾ ਪੁਲਾਂਘਾ ਲੰਮੀਆਂ,
ਮੈਥੋਂ ਨਾਲ ਨ੍ਹੀਂ ਤੁਰੀਦਾ ਤੇਰੇ,
ਵੇ ਪੁੱਟ ਨਾ ਪੁਲਾਂਘਾ ਲੰਮੀਆਂ...'

ਤੇ ਇਕ ਗੀਤ ਸੀ

'ਗੱਲ ਸੋਚ ਕੇ ਕਰੀਂ ਤੂੰ ਜ਼ੈਲਦਾਰਾ,
ਅਸਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰੋੜ ਝੱਲਣੀ...'

ਇਹ ਵੀ ਬੀਬਾ ਨੇ ਗਾਇਆ... ਸਾਡੇ ਜੈਤੋ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਸੀ... ਗੀਤ ਰਿਕਾਰਡ ਹੋਇਆ... ਸੁਣਨ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਮੇਰਾ ਰਾਹ ਰੋਕ ਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ... ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਆਣ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, 'ਓ ਦੀਪਕਾ, ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਗੀਤ ਕਿਉਂ ਲਿਖਿਐ? ਗੋਲੀ ਮਰਵਾ ਦਿਆਂਗਾ...' ਤੇ ਇਹ ਸੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਿਮਰ ਰਿਹਾ, ਜਦ ਉਹ ਨਾ ਹਟਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਾਹਾਂ ਫੈਲਾਅ ਲਈਆਂ, ਲੈ ਜ਼ੈਲਦਾਰਾ ਆ ਜਾ,

ਭਵਨ’ ਤੇ ਪਦਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿਚ ‘ਗਲਪ ਭਵਨ’ ਬਣੇ।

ਆਮ ਲੋਕ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਕਦਰਦਾਨ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵੇਲੇ-ਕੁਵੇਲੇ ਢੁਕਵੀਂ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਸੰਭਲ ਨਹੀਂ ਸਕੇ, ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਸਕੇ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਦੀਪਕ ਜੀ, ਗੁੱਸਾ ਕਦੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ?”

ਉਹ ਬੋਲੇ, “ਜਦੋਂ ਪੀਤੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।”

ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿਚ ਦੀਪਕ ਜੀ ਜਿੰਨੇ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਸਨ, ਪਰ ਓਨੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਸਨ। ਲਿਖਦੇ ਸਨ:

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਰ ਗਈ ਜੇ ਬਿਨਾ ਮੌਤ ਹੀ
ਇਸ਼ਕ ’ਤੇ ਹਰਫ਼ ਆਏਗਾ ਐ ਦੋਸਤੋ
ਇੰਝ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਬੈਠਣ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ
ਕੁਝ ਕਰੋ, ਮਰ ਰਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਾਸਤੇ...

ਜਦੋਂ ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੂਰਪੁਰੀ ਖੂਹ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਡੁੱਬ ਮੋਇਆ ਤਾਂ ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਮਰਸੀਆ ਲਿਖਿਆ ਸੀ:

ਬੇ-ਤਰਸ, ਜ਼ਾਲਿਮ ਜ਼ਮਾਨੇ, ਓ ਸਿਤਮਗਰ-ਰੂ-ਸਿਆਹ
ਤੂੰ ਮਗਰ ਪੈ ਜਾਨੈਂ ਜਿਸ ਦੇ, ਛਡਦੈਂ ਕਰਕੇ ਤਬਾਹ
ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਕ ਫੱਕਰ, ਤੇਰੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿਚ ਨਿਬਾਹ
ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਤੂੰ ਰੋਲ ਕੇ, ਉਹ ਸੁਖ਼ਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ
ਕਲਮ ਜਿਸ ਦੀ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਚਿੱਤ ਮੋਹ ਕੇ ਲੈ ਗਈ
ਤੈਥੋਂ ਸਤ ਕੇ, ਖ਼ੁਦਕੁਸ਼ੀ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰਨੀ ਪੈ ਗਈ...

******

ਇਕ ਵਾਰੀ ਦੀਪਕ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਤਗੜਾ ਖੂੰਡਾ ਭੇਟ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਦਿਨ ’ਤੇ ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੇ ਜੈਤੋ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੇ ਭੋਗ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਜੋਸ਼ੀਲੀ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਉੱਠ ਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਿਆ, “ਦੀਪਕ ਜੀ, ਏਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਪੈਸਾ-ਧੇਲਾ ਨਹੀਂ... ਇਕੋ ਇਕ ਇਹੋ ਖੂੰਡਾ ਐ... ਇਹੋ ਮੈਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਕਰਦੈਂ... ਬੋਲੇ ਸੋ ਨਿਹਾਲ...।”

ਦੀਪਕ ਜੀ ਖੂੰਡਾ ਘਰ ਲੈ ਆਏ। ਜਦੋਂ ਘਰ ਆ ਕੇ ਦੀਪਕ ਜੀ ਪੈਸੇ ਗਿਣਨ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਜੁਆਕ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਨ ਲੱਗੇ, ਕੋਈ ਕਹੇ, “ਮੈਂ ਭਾਪੇ

ਯੇ ਅਲੱਗ ਬਾਤ ਹੈ ਸ਼ਮੀਮ,
ਹਮਨੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕੋ ਭੀ
ਦੁਸ਼ਮਨ ਕਭੀ ਸਮਝਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।"

ਇਕ ਵਾਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੇਣ ਵਿਚ ਦੇਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਦਲ ਜੀ ਨਾਲ ਇਕ ਸਮਾਗਮ ਮੌਕੇ ਦੀਪਕ ਜੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਝਟ ਬਾਦਲ ਨੂੰ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ, ਜੋ ਇੰਜ ਸੀ–

"ਪੈਨਸ਼ਿਨ ਹੈ ਦਰਕਾਰ, ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਖ਼ਾਲੀ ਹੈ,
ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਸਰਕਾਰ, ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਖਾਲੀ ਹੈ,
ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਬਕਸੇ ਵੀ ਖਾਲੀ ਨਿਕਲਣਗੇ,
ਜੇ ਤੇਰਾ ਦਿਲਦਾਰ, ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਖਾਲੀ ਹੈ...'

ਬਾਦਲ ਨੇ ਆਖਿਆ, "ਛੇਤੀ ਮਿਲੇਗੀ ਤੁਹਾਡੀ ਪੈਨਸ਼ਨ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਆਹ ਗ਼ਜ਼ਲ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਲਿਖੀ ਐ।" ਦੀਪਕ ਸਾਹਿਬ...

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਨੇ 'ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ' ਦਾ ਪੁਰਸਕਾਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ' ਐਵਾਰਡ ਵੀ ਮਿਲਿਆ। ਅਮਰੀਕਾ ਰਹਿੰਦੇ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਚਾਹਲ ਨੇ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ। ਕਈ ਹੋਰ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੂੰ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਪੈਸੇ ਬੱਧੇ। ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਦੇ ਸਾਲ 2004 ਵਿਚ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਰਹੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਕਲਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸ੍ਰੀ ਹੁਸਨ ਲਾਲ ਆਈ.ਏ.ਐਸ. ਨੇ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ ਪਾਸੋਂ ਦੀਪਕ ਜੀ ਲਈ ਇਕ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਰਾਸ਼ੀ ਮੰਨਜ਼ੂਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਭੇਂਟ ਕੀਤੀ। ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਉੱਚ ਸਿਵਲ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਕੇਸ਼ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ (ਆਈ. ਏ. ਐੱਸ.) ਨੇ ਵੀ ਅਦਾਰਾ 'ਮਸਕਟ' ਵੱਲੋਂ ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੂੰ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਈਆ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੇਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਲੰਘੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਪੈਸੇ ਦੀਪਕ ਜੀ ਸ਼ਰਾਬ ਉੱਪਰ ਹੀ ਖਰਚ ਛੱਡਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਫਿਰ ਖ਼ਾਲਮ-ਖਾਲੀ ਝਾਕਦਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ 'ਮਸਕਟ' ਵੱਲੋਂ ਦੀਪਕ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦਾ ਰਾਸ਼ਨ ਭੇਜਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ। ਫਿਰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਬਜ਼ਾਰੋਂ ਆਇਆ ਰਾਸ਼ਨ ਹੀ ਫਿਰ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਵੇਚ ਕੇ ਪੈਸੇ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਆਖ਼ਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣੀ ਬੰਦ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਡਾ. ਸਿੱਧੂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਜੈਤੋ ਵਿਖੇ ਦੀਪਕ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿਚ 'ਗ਼ਜ਼ਲ

ਇਕ ਪਾਸੇ ਲੰਗਰ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਇਕ ਟੋਲੀ ਖੱਟੇ-ਰੰਗਾ ਕੜਾਹ (ਮੇਵੇ ਵਾਲਾ) ਖਾਂਦੀ ਹੱਸ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਬੰਦੇ ਮੂੰਗੀ ਸਾਬਤ ਦਾਲ ਨਾਲ ਤੰਦੂਰ ਦੀਆਂ ਰੜ੍ਹੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਖਾਂਦੇ ਆਪੋ-ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਫੋਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਸਤਾਦ ਦੀਪਕ ਨੂੰ ਕੋਈ-ਕੋਈ ਯਾਦ ਕਰ ਰਿਹੈ... ਉਸਦਾ ਹੁਣ ਭੋਗ ਪੈ ਰਿਹੈ... ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ ਹੁਣ...?

ਮੈਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੇਟ ਦੇ ਨੇੜੇ ਖਲੋਤਾ ਹਾਂ। ਪਦਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੰਭੀਰ ਮੁਦਰਾ... ਗਰਮ ਲੋਈ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰੀ ਹੋਈ। ਜੁੱਤੇ ਉਤਾਰਨ ਲਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਲਾਗਿਓਂ ਕੋਈ ਆਖਦਾ ਹੈ, "ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਹ ਪੀ ਲਓ।"

"ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਚਾਹ ਨਹੀਂ...।" ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਪੰਡਾਲ ਵੱਲ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮੋਟੇ ਢਿੱਡਾਂ ਵਾਲੇ, ਚਿੱਟੇ ਚੋਲਿਆਂ ਤੇ ਕਾਲੀਆਂ ਵਾਸਕਟਾਂ ਵਾਲੇ, ਚੋਪੜੇ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਫੁੱਲੇ ਮੂੰਹਾਂ ਵਾਲੇ ਨੇਤਾ-ਜਨ ਵੀ ਪਧਾਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੋ ਅੱਜ ਮਹਾਨ ਸ਼ਾਇਰ ਨੂੰ 'ਸੱਚੀਆਂ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀਆਂ' ਦੇਣ ਲਈ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੇਲਾ ਕੱਢ ਕੇ ਪਧਾਰੇ ਹਨ। ਉਸਤਾਦ ਦੀਪਕ ਜੀ ਦੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਤੇ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੀ ਮੈਂਬਰ ਬੀਬੀ ਗੁਰਚਰਨ ਕੌਰ ਹਰੇਕ ਆਣ-ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਫ਼ਤਹਿ ਬੁਲਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਧਰ ਕਈ ਲੇਖਕ ਸਟੇਜ ਸਕੱਤਰ ਦੁਆਲੇ ਹੋਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਪਾਸੋਂ 'ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ-ਮਿੰਟ' ਮੰਗ ਰਹੇ ਨੇ... ਉਹ ਸਿਰ ਫੇਰ ਰਿਹੈ, "ਮਿੰਟ ਬਚੇ ਨਹੀਂ ਹਨ...।"

ਪਦਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਹਾਲ ਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਥਮਲੇ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ, ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਬੈਠੇ, ਕਿਸੇ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਰਹੇ... ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ-ਕੀ ਸੋਚੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਰਦਾਸ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਵਾਕ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ। ਮਰਦਾਂ ਪਿੱਛੇ ਬੈਠੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਬੱਚੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਸ਼ੋਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀਆਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ, ਪੇਤਲੀਆਂ... ਫੁਸ-ਫੁਸੀਆਂ... ਉਹ ਘਸੀਆਂ-ਪਿਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ...ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ 'ਚ ਨਿਵਾਸ ਬਖ਼ਸ਼ੇ ਜਿਹੀਆਂ...। ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀਆਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੜ੍ਹੇ ਗਏ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗੁਣਗੁਣਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ:-

"ਸੱਜਣ ਮੇਰੇ ਰੰਗੁਲੇ ਜਾਇ ਸੁਤੇ ਜੀਰਾ।।।"

-ਨਿੰਦਰ ਘੁਗਿਆਣਵੀ

ਤੋਂ ਦੋ ਰੁਪੀਏ ਲਊਂ।" ਕੋਈ ਕਹੇ, "ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਲਊਂ ਭਾਪੇ ਤੋਂ..." ਦੀਪਕ ਜੀ ਗਰਮੀ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤੇ ਅੱਕੇ ਮਨ ਨਾਲ ਖੂੰਡਾ ਜੁਆਕਾਂ ਵੱਲ ਚਲਾਵਾਂ ਮਾਰਿਆ। ਜੁਆਕ ਤਾਂ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਭੱਜ ਗਏ, ਲਾਗੇ ਬੈਠੀ ਦੀਪਕ ਜੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਖੂੰਡਾ ਵੱਜਿਆ। ਉਹਦਾ ਮੱਥਾ ਪਾਟ ਗਿਆ। ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਹਸਪਤਾਲ ਰਹੀ। ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਖੂੰਡਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਖੂੰਡੇ ਨੇ ਅਗਾਂਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਕਿੰਨਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਪਾੜੇ ਹੋਣਗੇ ? ਦੀਪਕ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ 'ਬੇਗ਼ਮ ਸਾਹਿਬਾ', 'ਸਰਦਾਰਨੀ', 'ਸੰਤਣੀ' ਤੇ 'ਭਗਤਣੀ' ਆਖ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ।

ਦੀਪਕ ਜੀ ਯਾਰਾਂ ਦੇ ਯਾਰ ਸਨ। ਇਕ ਦੀਪਕ ਜੀ ਦਾ ਯਾਰ ਸੀ 'ਜੈਲਾ ਬੱਕਰੀਆਂ ਵਾਲਾ'। ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੈਲਾ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੇ ਹਾਲੇ ਰੋਟੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬੁਰਕੀ ਤੋੜੀ ਸੀ, ਉਹ ਵਿੱਚੇ ਰੋਟੀ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਠ ਤੁਰੇ। ਪੈਰੀਂ ਜੁੱਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਚੱਪਲ ਵੀ ਉਸ ਦਿਨ ਦਸ ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਟੁੱਟੀ ਸੀ। ਹਾੜ ਦਾ ਮਹੀਨਾ। ਜੇ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਤੁਰਨ ਤਾਂ ਪੈਰ ਭੁੱਜਣ, ਕੱਚੇ ਤੁਰਨ ਤਾਂ ਰੋੜ ਤੇ ਤੀਲੇ ਖੁੱਭਣ। ਦੀਪਕ ਜੀ ਜੈਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸੇਵੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਇਕ ਗਰੀਬ ਜਿਹੀ ਔਰਤ ਬਾਲਣ ਚੁਗੀ ਜਾਵੇ। ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੂੰ ਔਖੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਬੋਲੀ, "ਵੇ ਬਾਬਾ, ਐਨਾ ਔਖਾ ਹੁੰਨਾ ਜਾਨੈ... ਕਿਸੇ ਟਰੈਕਟਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਚੜ੍ਹਜੀਂ।"

ਦੀਪਕ ਜੀ ਬੋਲੇ, "ਭੈਣਾ, ਮੈਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੁਆਲ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ।" ਏਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਟਰੈਕਟਰ ਵਾਲਾ ਆ ਗਿਆ। ਬੀਬੀ ਸੜਕ ਵਿਚਾਲੇ ਹੋ ਕੇ ਟਰੈਕਟਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕਦੀ ਬੋਲੀ, "ਵੇ ਭਾਈ, ਆਹ ਬਾਬਾ ਬੇਚਾਰਾ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਸੜਦਾ ਜਾਂਦੈ... ਪੈਰ ਮੱਚਦੇ ਐ... ਸੇਵੇ ਵਾਲੇ ਜਾਣੈ ਇਹਨੇ... ਨਾਲ ਲੈ ਜਾ ਬਹਾ ਕੇ... ਤੈਨੂੰ ਇਹਦਾ ਪੁੰਨ ਲੱਗੂ।"

ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੂੰ ਟਰੈਕਟਰ ਵਾਲੇ ਨੇ ਜੈਲੇ ਬੱਕਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਘਰ ਅੱਗੇ ਜਾ ਉਤਾਰਿਆ। ਦੀਪਕ ਜੀ ਟਰੈਕਟਰ ਤੋਂ ਉਤਰਦੇ ਸਾਰੇ, ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਭੁੰਜੇ ਪਈ ਜੈਲੇ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਜੱਫ਼ੀਆਂ ਪਾ-ਪਾ ਕੇ ਧਾਹਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਏ।

****

ਇਹ ਹੈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅੰਗੀਠਾ ਸਾਹਿਬ ਬਠਿੰਡਾ ਰੋਡ ਜੈਤੋ। ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਤਕੜਾ ਇਕੱਠ। ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਵਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹਾਲ ਦੇ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਕੰਧਾਂ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੰਡਾਲ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਲੋਕ ਠੁਰ-ਠੁਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ:-

ਸਜਣ ਮੇਰੇ ਰੰਗੁਲੇ ਜਾਇ ਸੁਤੇ ਜੀਰਾਣਿ।।
ਹੰ ਭੀ ਵੰਞਾ ਡੁਮਣੀ ਰੋਵਾ ਝੀਣੀ ਬਾਣਿ।।

ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਦੀਪਕ ਅਤੇ ਦੀਪਕ ਦੀ ਗੀਤ ਰਚਨਾ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਹਿਲੂ ਪਛਾਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਹੈ। ਇਹ ਯਤਨ ਨਿਸ਼ਚੈ ਹੀ ਪਲੇਠਾ ਯਤਨ ਹੈ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਆਸਾਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਇਸ ਯਤਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਹਿਰਦੇਪਾਲ ਨੂੰ ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਯਤਨ ਲਈ ਮੁਬਾਰਕਬਾਦ।

ਉਮੀਦ ਹੈ ਪਾਠਕ ਵਰਗ ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਯਤਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਆਮਦੀਦ ਆਖੇਗਾ, ਤੇ ਇਸ ਕਿਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਟਿੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਗੇ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਮਹਿਕ ਮਾਣੇਗਾ।

ਧੰਨਵਾਦ

ਜੀਤ, ਜੋਸ਼ੀ

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਟਿੱਬਿਆਂ ਦਾ ਗੁਲਾਬ : ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ

ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਉਪਰੰਤ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਲਵੇ ਖੇਤਰ ਨੇ ਸਾਹਿਤਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਕਲਾਤਮਿਕ ਅਰਥਾਤ ਸਮੁੱਚੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਯੋਗ ਵੀ ਹਨ ਤੇ ਮਾਣ ਕਰਨ ਯੋਗ ਵੀ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਸ ਪਛੜੇ, ਜਾਂਗਲੀ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਉਹ ਨਾਮਵਰ ਸ਼ਖ਼ਸ਼ੀਅਤਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਮਾਲਵੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਹੀ ਮਾਣ ਦਿਵਾਇਆ ਹੈ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਣਯੋਗ ਸਾਹਿਤਕ ਸ਼ਖ਼ਸ਼ੀਅਤਾਂ ਦਾ ਸਲਾਹੁਣਯੋਗ ਉਪਰਾਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਨਾਵਲ ਦਾ ਖੇਤਰ ਹੈ, ਜਾਂ ਨਿੱਕੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਨਾਟਕ ਦਾ ਖੇਤਰ ਹੈ, ਜਾਂ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਦਾ, ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਕਰਮਯੋਗੀ ਨਿਰੰਤਰ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ : ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਰਮਾਣ ਸ਼ਖ਼ਸ਼ੀਅਤ ਨੂੰ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸਿਜਦਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਉਰਫ਼ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਲਵੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੰਡੀ ਜੈਤੋ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਜੈਤੋ (ਗੰਗਸਰ) ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮੋਰਚਾ ਲੱਗਿਆ ਸੀ। ਸਮੁੱਚੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਅੰਦਰ ਜੈਤੋ ਦਾ ਨਾਮ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਗਿਆਨਪੀਠ ਪੁਰਸਕਾਰ ਵਿਜੇਤਾ ਪਦਮਸਿਰੀ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੰਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸਾਧਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਰੇਤਲੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ 'ਦੀਪਕ' ਬਣਕੇ ਬਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਹਨੇਰੀਆਂ ਨੁਕਰਾਂ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ 'ਬਾਬਾ ਬੋਹੜ' ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ 'ਦੀਪਕ ਸਕੂਲ' ਉਸੇ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰੀ ਬਾਰੇ, ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਰਚਨਾ ਵਿਧਾਨ ਬਾਰੇ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਨਵੇਂ ਤੇ ਮੁੱਲਵਾਨ ਸ਼ਿਅਰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਤੇ ਉਸੇ ਰੰਗਤ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਵੱਲੋਂ ਸਨਾਤਨੀ ਰੰਗਤ ਵਾਲੀ ਗੀਤ ਰਚਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ 'ਦਮਦਾਰ' ਕਿਸਮ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਗੂੰਝ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਦੀਪਕ ਦੀ ਬੇਬਾਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਉਸਦਾ ਨਿਧੜਕ ਬਿਆਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਗੀਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। 'ਆਹ ਲੈ ਮਾਏ ਸਾਂਭ ਕੂੰਜੀਆਂ' ਤੇ 'ਅਸਾਂ ਨੀਂ ਧੰਗੇੜ ਝੱਲਣੀ' ਵਰਗੇ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਸਿਰਜਕ ਦੀਪਕ ਗੀਤਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਪਾਤਰ ਰਹੇਗਾ। ਹਿਰਦੇਪਾਲ

ਵੱਲ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦੇ ਸਕੇ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਸਦਾ ਲਈ ਅਮਰ ਰਹੇਗਾ।

ਪ੍ਰੋ. ਹਿਰਦੇਪਾਲ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਹ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੋਕਯਾਨ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਗਿਆਨੀ ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਡਾ. ਜੋਸ਼ੀ ਅੱਗੋਂ ਡਾ. ਕਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਟੀ.ਆਰ ਵਿਨੋਦ ਅਤੇ ਡਾ. ਘੁੰਮਣ ਆਦਿ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਡਾ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾ. ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਮਿਆਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਖੋਜ ਦੀ ਸ਼ਾਹ-ਰਾਹ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਹਿਰਦੇਪਾਲ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਖੋਜ-ਨਿਬੰਧ ਅਤਿਅੰਤ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੋ ਨਿੱਬੜਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਨਿਬੰਧ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵੇਕਲਾ ਸਥਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹਾਸਲ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਮਲੋਟ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਛਾ ਜਾਏਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਮੁਬਾਰਕ ਦਿਨ ਦੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਰਹੇਗੀ।

ਆਮੀਨ!

ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ, 2014

ਪ੍ਰੋ. ਬ੍ਰਹਮਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ
ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਵਾਸ, ਹਰਿੰਦਰਾ ਨਗਰ
ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ-
151203

ਭੂਮਿਕਾ

ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਆਲੋਚਕ ਪ੍ਰੋ. ਰਿਸ਼ੀ ਹਿਰਦੇਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਮੁਮਤਾਜ਼ ਸ਼ਾਇਰ ਸ੍ਰੀ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਦੇ ਗੀਤ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਬਿੰਬ-ਵਿਧਾਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਤਿੱਖੀ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸੂਝ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਬਿੰਬ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਸੰਬੰਧੀ ਮੁੱਢਲੀ ਚੇਤਨਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰੋ. ਡਾ. ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬਿੰਬ ਵਿਧਾਨਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਪ੍ਰਥਮ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਡਾ. ਹਰਨੇਕ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ ਤੋਂ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਸੰਯੋਗਵੱਸ ਡਾ. ਕੋਮਲ ਵੀ ਰਿਸ਼ੀ ਹਿਰਦੇਪਾਲ ਵਾਂਗ ਮਲੋਟ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਵਾਸੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਨਿੱਘੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਹਨ। ਰਿਸ਼ੀ ਹਿਰਦੇਪਾਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੋਜ ਨਿਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜਨਾਬ ਦੀਪਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਡੂੰਘਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੀਪਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ ਕਾਵਿ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਵਿਸਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਰਜਨਾ ਮੁਖੀ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੁਆਰਾ ਵੰਗਾਰਿਆ ਅਤੇ ਲਲਕਾਰਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਗੀਤ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਦੀਪਕ ਸਾਹਿਬ ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਇਸ ਫ਼ਾਨੀ-ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਰੁਖ਼ਸਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਅੱਜ ਵੀ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੁੱਦਤ ਤੱਕ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣਗੇ।

ਦੀਪਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਦਾ ਆਰੰਭ 1947-48 ਈ. ਵਿੱਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੂਰਪੁਰੀ ਨੇ ਵੀ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ ਵਿਖੇ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਝੱਲਾ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟੀ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਤਾਂਗੜੀ ਅਤੇ ਰਾਮ ਨਾਥ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰੀ ਦਾ ਨਾਂਅ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਵੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ੀਨਤ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦੇਸ਼ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵੰਨਗੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ੁੱਧ ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਾਵਿ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀ ਗਾਇਕਾ ਨਰਿੰਦਰ ਬੀਬਾ ਬੜੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਗਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਫ਼ਿਲਮ-ਗਾਇਕਾ ਸ਼ਮਸ਼ਾਦ ਬੇਗ਼ਮ ਵਾਂਗ ਨਰਿੰਦਰ ਬੀਬਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬੜੀ ਜਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਕਾਲਜੇ ਨੂੰ ਧੂਹ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। 1980 ਈ. ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੀਪਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਝੁਕਾਉ ਪੰਜਾਬੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵੱਲ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਗੀਤ ਕਾਵਿ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ

-ਅਰਣਯ-ਗਾਨ[1]

ਇਹ ਗ੍ਰਾਮ ਗਾਨ ਹੀ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਪੂਰਬਲਾ ਰੂਪ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਰਹੀ ਗੱਲ ਗੀਤ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ, ਸਾਹਿਤ ਅਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਉਦੈ-ਸ੍ਰੋਤ ਵੇਦ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦ ਮੰਤਰਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਲੈਅ-ਬੱਧ ਹੋ ਕੇ ਸਾਮੂਹਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਲੈਅ ਬੱਧ ਪਾਠ ਵੇਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ । ਵੇਦ ਮੰਤਰ ਛੰਦ ਦੇ ਸਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਢਾਲੇ ਗਏ ਹੋਣਗੇ । ਇਥੇ ਇਕ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਧਿਆਨਯੋਗ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਰਚਣਕਾਲ ਇੱਕ ਨਹੀ, ਪਰ ਸਾਮਵੇਦ ਨਿਸ਼ਚੈ ਹੀ ਗੀਤ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ । ਗੀਤ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਮੂਲ ਜੇ ਵੇਦ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਜੂਦ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਧੇਰੇ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ । ਕਾਰਨ ? ਆਦਿਮ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ/ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਲੱਭ ਲਏ ਸਨ । ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਬੇਸ਼ੱਕ ਸਮਰੱਥ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਉਸਨੇ ਸੁਰ-ਸੰਚਾਰ ਅਥਵਾ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਸਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਸੀ । ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ, ਤਿਵੇਂ-ਤਿਵੇਂ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਢੰਗ ਵੀ ਬਦਲਦੇ ਰਹੇ, ਪੁਰਾਣੇ ਰੂਪ ਛੁੱਟਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਖੁਦ-ਬ-ਖੁਦ ਮਨੁੱਖ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸਮੂਹਿਕ ਗਾਇਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਆਪਣੀ ਪੀੜ ਘਟਾਉਣ ਦਾ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੂੰ ਇਹੋ ਹੀ ਇੱਕ ਢੰਗ ਮਿਲਿਆ । ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪੀੜ ਕਿਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਢਲੀ, ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਇੰਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਦ-ਮੰਤਰਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆ ਚੁੱਕਾ ਸੀ । ਇਸੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹਿਕ ਗਾਇਨ ਹੀ ਵੇਦ-ਮੰਤਰਾਂ ਦੇ ਲੈਅ-ਮੁੱਖ ਗਾਇਨ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਪੁਰਾਤਨ ਖੋਜਾਂ ਅਤੇ ਖੁਦਾਈਆਂ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਪੂਰਬ ਪੱਥਰਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਸੁਰ-ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਉਤਰ ਪੱਥਰ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਸੰਗੀਤਕ ਪਿਠ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਦ੍ਰਾਵਿੜ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਚਰਮ-ਸੀਮਾ ਉਤੇ ਸੀ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਦਾ ਗਾਇਨ ਇਸੇ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਦ੍ਰਾਵਿੜ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਰੀਆ ਆਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਬੀਣਤਾ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਲਈ । ਸ੍ਰੀ ਸੁਨੀਲ ਕੁਮਾਰ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ (ਗਾਥਾਵਾਂ) ਦੀ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਉਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, "ਵੈਦਿਕ ਜੁਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੁਰਬਾ ਦੇ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਮਨ-ਖਿਚ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਬਿਉਰਾ ਵੈਦਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਮੈਤ੍ਰਾਇਣੀ ਸੰਘਿਤਾ (ਤਿੰਨ ਛੇ ਤਿੰਨ) ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਗਾਥਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ ਕਾਵਿ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਆਧਾਰ

ਸਮੁੱਚੇ ਸਾਹਿਤਕ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੇ ਵੇਗਾਂ/ਲੈਅ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਗੀਤ ਹੈ । ਸਮੁੱਚੇ ਸਾਹਿਤ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਸਨੇਹ ਭਾਵ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਗਿਣਾਤਮਕ ਪੱਧਰ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਗੀਤ ਰੂਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਸ ਭਾਵ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੋਈ ਹੈ ।

ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨੇਹ ਭਾਵ ਦਾ ਕਾਵਿ ਰਚਿਆ ਗਿਆ । ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਨੁੱਖ ਵੱਲ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ । ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਸੰਸਾਰ ਨੇ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਗੀਤ ਰੂਪ ਨੇ ਵੀ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ । ਆਪਣੇ ਅਜੋਕੇ ਰੂਪ ਤੱਕ ਆਉਣ ਤੀਕਰ ਗੀਤ ਨੇ ਵੀ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਸਫਰ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਨੇਹ ਭਾਵ ਸਦਾ ਹੀ ਗੀਤ ਰਾਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ ।

ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਪਲਬਧੀ ਵੇਦ-ਬਾਣੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਵੇਦਾਂ ਅੰਦਰ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਵ ਗੌਣ । ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਉਸ ਦੌਰ ਨਾਲ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਜਾਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਸਫਲ ਨਿਭਾਅ ਲਈ ਛੰਦ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਪਾਣਿਨੀ ਨੇ ਵੇਦ ਨੂੰ ਛੰਦ ਹੀ ਆਖਿਆ ਹੈ । ਵੇਦ ਅੰਦਰ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਹੈ । ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦ-ਮੰਤਰ ਗਾਇਨ ਮਈ ਹਨ । ਮੰਤਰਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ । ਵੇਦ-ਮੰਤਰ ਰਿਸ਼ੀ-ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਗੀਤ ਹਨ । ਇਹ ਵੀ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਰਿਸ਼ੀ-ਕਵੀਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕ-ਗੀਤ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣਗੇ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਾਵੁਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਜੇਕਰ ਕੋਇਲ ਦਾ ਗਾਣਾ ਅਤੇ ਮੋਰ ਦਾ ਨੱਚਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਾਇਕ ਜ਼ਰੂਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਵੈਦਿਕ-ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭੇਦ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ ।

-ਗ੍ਰਾਮ-ਗਾਨ

ਅਤੇ

ਦੀ ਨਾਲ ਰਾਗ ਬੰਦਿਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਚੌਥੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪੱਲਾ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਰਵਾਇਤੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬੰਧਨ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਲੈਆਤਮਿਕਤਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਜਾਂਦਾ । ਛੰਦ, ਅਲੰਕਾਰ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਬੰਧਨ ਕਈ ਵਾਰ ਭਾਵ-ਭੰਗਿਆ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਫਲਸਰੂਪ ਇਸ ਅਵਸਥਾ 'ਚ ਗੀਤ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਮੋਹ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਗੀਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਵਿੱਚ ਵਸੀ ਸੰਗੀਤਾਤਮਕਤਾ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਰਾਹੀਂ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉਪਭਾਸ਼ਾ 'ਚ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ।

ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਪੁਰਾਤਨ ਹੈ ? ਗੋਰਖ ਨਾਥ, ਚਰਪਟ ਨਾਥ, ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਦੂਰ ਨਹੀ ਹੈ ।

ਡਾ. ਰੰਧਾਵਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ,"ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਗੀਤ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹਨ ਇਹ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਪੁਰਾਣੇ ਹਨ । ਪੰਜਾਬੀ ਇੱਕ ਐਸੀ ਮਹਾਨ ਬੋਲੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਠੁੱਕ ਅੱਜ ਤੋਂ ਕਈ ਸੋ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਬੱਝ ਗਿਆ ਸੀ । ਸ਼ੇਖ਼ ਫਰੀਦ ਜਿਹੜੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ਛੇ-ਸਤ ਸੋ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅੱਜ-ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ :-

ਫਰੀਦਾ ਮੈਂ ਜਾਨਿਆ ਦੁਖ ਮੁਝ ਕੋ, ਦੁਖ ਸਬਾਇਆ ਜਗੁ ।
ਉਚੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ, ਘਰੁ ਘਰੁ ਇਹਾ ਅਗੁ ।[4]

ਮਨੁੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਬੋਧ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਕੱਤਰ, ਤਰਤੀਬ ਬੱਧ ਅਤੇ ਸੰਚਿਤ ਕਰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ । ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਇੱਕ ਐਸਾ ਜੀਵ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋਲ ਬਾਕੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਵਧੇਰੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਵਧੇਰੇ ਹੈ । ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਭਿੰਨ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਵੀਨ ਜੁਗਤਾਂ ਦਾ ਸਿਰਜਣ ਅਤੇ ਅਵਿਸ਼ਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਜੁਗਤ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਹੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਦਰਭਾ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਦਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਦੇ ਸੂਖ਼ਮ ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਚਿਹਨਕੀ ਜੁਗਤ ਹੈ । ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਨੈਣ-ਨਕਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨ ਗੀਤ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਕਵੀ ਦੀ ਚਿਹਨਕੀ ਯੋਗਤਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੀਤ-ਜੁਗਤ ਚਿਹਨਕਾਰੀ ਦੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਪ੍ਰਤੀਕ-

ਗਾਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਪਾਰਸਕਰ ਗ੍ਰਹਿ ਸੂਤਰ (ਇੱਕ ਕਾਂਡ ਛੇ ਕੰਨਟਕਾਂ) ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਆਸ਼ਵਲਾਇਣ ਗ੍ਰਹਿ ਸੂਤਰ ਵਿੱਚ ਸੀਮੰਤੋ ਨੈਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀਣਾ ਤੇ ਗਾਥਾ ਗਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬੀਬੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਪਰਪਰਾ ਅੱਜ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ ।[2] ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਗੀਤ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਉਦੋਂ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਆਪਣੇ ਭਾਵ-ਵੇਗ ਨੂੰ ਵਸ ਵਿੱਚ ਨਾ ਰੱਖ ਸਕੀ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸੁਖਮਈ ਅਹਿਸਾਸਿਆ ਹੋਵੇਗਾ । ਉਦੋਂ ਹੀ ਇਸ ਅਨੁਭੂਤੀ ਦਾ ਉਚਾਰਿਤ ਰੂਪ ਗੀਤ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ ਹੋਵੇਗਾ । ਵੈਸੇ ਮਨੁੱਖ ਮਨ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਹੋ ਚੱਕੀ ਸੀ । ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਅੰਦਰ ਭਾਵ, ਵਿਚਾਰ, ਕਲਪਨਾ ਗਾਇਕ ਦੀ ਏਕਤਾ ਤੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿਰਜਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੋਣੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ । ਇਥੇ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸਹਿਜ ਸੁਮੇਲ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਲੋਕ-ਅਨੁਭੂਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਗੀਤ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਗੁਣ-ਲੱਛਣ ਹੈ । ਗੀਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਲੋਹਾ ਚੁੰਬਕ ਨੂੰ । ਗੀਤਕਾਰ ਜੇਕਰ ਆਪਣੇ ਗੀਤਾਂ ਰਾਹੀ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਜਾਂ ਉਦਾਸੀ, ਸ੍ਰੋਤੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਸਫਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅੰਦਰ ਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੁੱਖ ਚਾਰ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਉਭਰਵੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀਆ ਹਨ । ਪਹਿਲੀ ਅਵਸਥਾ ਨਿਰੋਲ ਗਾਇਨ ਵਾਲੀ ਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੀਤ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀ ਸੀ । ਵਿਸ਼ਾ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸਾਜ਼ ਵੀ ਅਵਿਕਸਿਤ ਹੀ ਸਨ ।

ਦੂਸਰੀ ਅਵਸਥਾ ਜਦੋਂ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਮਹੱਤਤਾ ਮਿਲਣੀ ਆਰੰਭ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਗੌਣ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਹੀ ਗੀਤ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚਲਾ ਅੰਤਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਪੜਾਅ ਤੇ ਜਿਥੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰੀ ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਉਥੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਅਤੇ ਆਤਮ ਅਭਿਵਿਅੰਜਨਾ ਵੀ ਅਣਗੌਲੀ ਨਹੀ ਸੀ ।

ਤੀਸਰੀ ਅਵਸਥਾ ਅੰਦਰ ਭਾਵ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੋਇਆ । ਭਾਵ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ, ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਏਕੀਕਰਣ ਸਦਕਾ ਗੀਤ ਦਾ ਕਲਾਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ।[3] ਛੰਦ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰਕੇ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ । ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਉਪਰ ਵੀ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਾਵਿ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਭਾਗ ਜਿਥੇ ਭਗਤੀ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਨਾਲ

ਜੰਗਲ ਸੁੱਤੇ, ਪਰਬਤ ਸੁੱਤੇ,
ਸੁਤੇ ਸਭ ਦਰਿਆ,
ਅਜੇ ਜਾਗਦਾ ਸਾਡਾ ਕਾਕਾ,
ਨੀਂਦੇ ਛੇਤੀ ਆ ।[7]

ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਾਂ ਆਪਣੀ ਮਮਤਾ ਦੇ ਵਹਿਣ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸੱਚੀ-ਸੁਚੀ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਦੇ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਬੋਧਿਕਤਾ ਦਾ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਣਾ ਪਵੇਗਾ । ਮਾਂ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਦਾ ਨਿੱਘ ਤੇ ਲੋਰੀਆਂ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲਾਜਵਾਬ ਤੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਕਾਵਿ ਹੈ :-

ਬੱਚੇ ਜਿਹਾ ਨਾ ਮੇਵਾ ਡਿੱਠਾ,
ਜਿੰਨਾ ਕੱਚਾ ਉਹਨਾਂ ਮਿੱਠਾ ।

ਸਾਡੀ ਪਹਿਲੀ ਉਸਤਾਦ ਮਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਮਮਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਡਗਮਗਾ ਉਂਦੇ ਕਦਮਾਂ ਨੂੰ ਉਂਗਲ ਫੜਾ ਕੇ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਤੇ ਤੁਰਨਾ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਸਾਨੂੰ ਤੋਤਲੀਆਂ ਜ਼ੁਬਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ , ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰੇ ਹੀ ਮਾਂ ਸਾਨੂੰ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਸਰਦਲ 'ਤੇ ਲਿਜਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਤਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਇਸ ਉਮਰੇ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਜੋ ਗੀਤ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇਂ ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਮਨ 'ਤੇ ਉਕਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਡੀ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਸਾਡੇ ਬੌਧਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :-

ਲੁੱਕ ਛਿਪ ਜਾਣਾ ਮਕਈ ਦਾ ਦਾਣਾ ,
ਰਾਜੇ ਦੀ ਬੇਟੀ ਆਈ ਏ,

ਜਾਂ ਸਕੂਲ ਵੇਲੇ

ਸੂਰਜਾ ਸੂਰਜਾ ਫੱਟੀ ਸੁਕਾ

ਆਦਿ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਰੌਚਿਕਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਠਲਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਅਭੋਲ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਪਲਦੇ ਇਹਨਾਂ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਬੁੱਧੀ ਨੇ ਹਾਲੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਕੱਦ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਵੇਂ-ਉਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਪਾਸਾਰਾ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ।

ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੀ ਸੀਨੇ ਅੰਦਰ ਨਵੀਂ ਜਵਾਨੀ ਤੇ ਨਵੇਂ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਵਲਵਲਿਆਂ ਭਰਿਆ ਜੋਸ਼ ਇੱਕ ਉਬਾਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਠ ਖੜ੍ਹਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰੇ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਰਿਹਾ ਉਸਦਾ ਬਾਲ-ਮਨ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ, ਆਪਣੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਝੁਕਣ ਤੇ ਉਠਣ ਦੀ ਆਹਟ ਵੀ ਸੁਣਨ ਦੇ

ਵਿਹਾਰ ਰਾਹੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਵਸਤੂਕਰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਸਲੀਅਤ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਸਤਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਤੱਖਣਯੋਗ ਅਤੇ ਸਮਝਣਯੋਗ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਵਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਗਹਿਰੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮਨੋ-ਸੰਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਡੂੰਘੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੀਤ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਹਰ ਚਿਹਨ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਸਮੇਤ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੀਤ ਕਵੀ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਉਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੀਤ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਭਾਵ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਡੂੰਘ ਵਿੱਚ ਉਤਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਹੋ ਗੀਤ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਹੁਨਰ ਦੀ ਸਰਬੁਲੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਗੀਤ ਰਾਹੀ ਹੀ ਉਭਰਦੀ ਤੇ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਹੈ, ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਸੰਕਟ ਸਮੇਂ ਗੀਤ ਆਣ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

"ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਅਤੇ ਗਾਉਣ ਦੀ ਲੰਮੀ ਤੇ ਮਹਾਨ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗਾਇਣ ਰੂਪ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀ ਪਰੰਪਰਾ ਰਹੀ ਹੈ।[5] ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਜਿਥੇ ਗੀਤ ਉਸਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਨਾ ਹੋਣ। ਅਕਸਰ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਜੰਮਦਾ ਵੀ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਵਾਨ ਵੀ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਰਦਾ ਵੀ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਬੱਚਾ ਜੰਮਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲੋਰੀਆਂ, ਕਿੱਕਲੀ, ਸੁਹਾਗ, ਸਿੱਠਣੀਆਂ, ਡੋਲੀ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਤੇ ਮਰਨ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਗੀਤ ਕਾਵਿ ਉਤੇ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਰੰਗ ਹੈ।

"ਗੀਤ ਦੀ ਨਵੇਕਲੀ ਰੂਪਾਕਾਰਕ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁਗ ਤੋਂ ਹੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਵਿ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਦੇ ਸਮਾਨਾਤਰ ਹੀ ਗੀਤ ਆਪਣੀ ਨਵੇਕਲੀ ਸਾਹਿਤਕ ਦਿੱਖ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਗੀਤ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਲੰਮੀ, ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀ ਲੋਕਧਾਰਾਈ (Folkloric) ਪਰੰਪਰਾ ਗਾਇਨ-ਰੀਤ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ ਪਰ, ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ-ਕਾਵਿ ਆਪਣੇ ਸੰਰਚਨਾਤਮਕ ਸੰਗਠਨ ਪੱਖੋਂ ਕੁਝ ਵਖਰੇਂਵੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਖਰੇਂਵੇ ਵਿਸ਼ਾਗਤ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੀ ਹਨ ਪ੍ਰਗਟਾ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੀ ਅਤੇ ਗਾਇਣ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੀ।[6]

ਗੀਤ ਸਮੂਹਿਕ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਉਪਜ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ 'ਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਦੁਨੀਆ 'ਤੇ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਂ ਦੇ ਮਿਸਰੀ ਘੁਲੇ ਬੋਲਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਿਕ ਹੋਈਆ ਲੋਰੀਆਂ ਉਸ ਨੂੰ "ਜੀ ਆਇਆ"ਆਖਦੀਆਂ ਹਨ :-

ਝਰੋਖਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਇਹ ਮਚਲਦੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਦੀਆਂ ਲਗਰਾ ਬਾਹਰ ਹੋ ਤੁਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਪੂਰੀ ਖਲਕਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਅੰਦਰ ਖੁਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।8 ਸੀਨੇ ਦੀਆਂ ਧੁਰ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਤੱਕ ਉਕਰੇ ਉਹ ਨਕਸ਼ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਅੱਖਰ-ਅੱਖਰ ਹੋ ਕੇ ਕਿਰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਦੇ ਹਾਣੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸਾਰੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਨੂੰ ਸਮੇਟਦੀ ਪੂਰੀ ਹਯਾਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਸਮੇਟ ਲੈਂਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਹਾਸਿਆਂ ਦੇ ਹੱਸਣ ਵਿੱਚ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਪਲਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪਲਦਾ ਹੈ । ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਰੀਝ ਹਰ ਜਵਾਨ ਧੀ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਬਾਬੁਲ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਢੇਰੀ ਕਰਦੀ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ :-

ਨੀ ਲੈ ਦੇ ਮਾਏ ਕਾਲਿਆਂ ਬਾਗਾਂ ਦੀ ਮਹਿੰਦੀ

ਜਾਂ

ਜਦੋਂ ਪੈਣ ਕਪਾਹੀ ਫੁੱਲ ਵੇ
ਧਰਤੀ ਬਾਬੁਲਾ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਰੁੱਤ ਲੈ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵੇ.....

ਪਰ ਬਾਬੁਲ ਦੀਆਂ ਤੰਗੀਆਂ-ਤੁਰਸ਼ੀਆਂ, ਲੋੜਾਂ-ਥੋੜ੍ਹਾਂ, ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ 'ਲਛਮਣ ਰੇਖਾਵਾਂ' ਅਤੇ ਜੁਆਨ ਧੀ ਦੇ ਸੋਚਾਂ ਵਰਗਾ ਸੰਸਾਰ ਕਿਸੇ ਪੱਕੀ ਨਹਿਰ ਦੇ ਦੋ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਿਨਾਰੇ ਬਣ ਖੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਜੋ ਬਰਾਬਰ ਤਾਂ ਚਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਿਤੇ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲਦੇ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਇਹੀ ਦੋ ਕਿਨਾਰੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਵਿਥ ਪਾਲਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਰੀਝਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲਦੇ ਕਾਵਿ (ਸਾਹਿਤ) ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪ੍ਰਤੀ ਉਲਾਂਭੇ ਅਤੇ ਗਿਲੇ-ਸ਼ਿਕਵੇ, ਸੋਚਾਂ ਵਿਚਲੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਨਾਲ ਨਿਭ ਰਹੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਤੋਲਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਗੀਤ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਹੀ ਫੁੱਟ ਪੈਂਦੇ ਹਨ :-

ਬਾਬਲ ਨੇ ਵਰ ਟੋਲਿਆ,
ਮੇਰੀ ਗੁੱਤ ਦੇ ਪਰਾਂਦੇ ਨਾਲੋਂ ਛੋਟਾ ।
- - - - -
ਮੁੰਡਾ ਰੋਹੀ ਦੀ ਕਿੱਕਰ ਨਾਲੋਂ ਕਾਲਾ,
ਵਿਆਹ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਤੂਤ ਦੀ ਛਟੀ ।

ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅੰਦਰ ਇਹ ਸਾਥ ਮਾਨਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਨਿਭਾਇਆ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੋ ਇਹ ਸਾਥ ਮਾਨਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਚਿੱਟੇ ਚੌਲ ਪੁੰਨ ਕੀਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :-

ਚਿੱਟੇ ਚੌਲ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਪੁੰਨ ਕੀਤੇ,
ਰੱਬ ਨੇ ਬਣਾਈਆਂ ਜੋੜੀਆ ।

ਇਸੇ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੱਖ ਵੀ ਸਾਡੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਭਰਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਚਲਦੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਭਰ ਜੋਬਨ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਕਰਦਿਆਂ ਜਾਂ ਰੀਝਾਂ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਭਾਲਦਿਆਂ ਜੇ ਮਾਪਿਆਂ ਵੱਲੋਂ

ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਬੌਧਿਕਤਾ ਵੱਲ ਤੁਰਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨਾਲ ਰੁੱਸਦੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਇਹੀ ਰੋਸਾ ਕਾਵਿ-ਸਿਰਜਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਖੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਉਮਰੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੀ ਨੈਣ-ਨਕਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਮੂਹਰੇ ਨਿਹਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਮੂਹਰੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਸੁਗੰਧ, ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ, ਅੱਖ ਦੀ ਰਮਜ਼, ਮੁਸਕਾਨ ਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ, ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਆਹਟ, ਗੱਲ ਕੀ, ਹਰ ਨਿੱਕੀ ਤੋਂ ਨਿੱਕੀ ਚੀਜ਼ ਪਹਿਚਾਨਣ ਤੇ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਾਵਿ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਮੁਕੰਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਉਸਦੇ ਰੋਮ-ਰੋਮ ਵਿੱਚੋਂ ਗੀਤ ਰੁਮਕਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੀ ਦੇਹੀ ਦੀ ਹਰ ਨਜ਼ਰ, ਹਰ ਹਰਕਤ, ਹਰ ਅਦਾ ਕਾਵਿ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਇਹ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਪੁੰਗਰਨ ਦੀ ਰੁੱਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਹਿਬੂਬ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਹੀ ਫਸਲ ਬਣ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਉਮਰੇ ਧਰਤੀ ਭੀੜੀ-ਭੀੜੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਬਰ ਨੀਵਾਂ-ਨੀਵਾਂ, ਜਿਥੇ ਬਾਂਹ ਵਧਾ ਕੇ ਤਾਰੇ ਤੋੜ ਮਹਿਬੂਬ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁੰਦਣ ਦੀ ਰੀਝ ਮਚਲਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਹੀ ਰੀਝ ਗੀਤ ਦਾ ਰੂਪ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਆਧਾਰ ਜਿਥੇ ਸੋਚਾਂ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਪਲਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਲੋਕ ਗੀਤ ਸਾਂਭਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਲੱਭਦੀ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਹੀ ਗਾ ਉਠਦੀ ਹੈ :-

ਸਿਰ ਗੁੰਦ ਦੇ ਕੁਪੱਤੀਏ ਨੈਣੇ,
ਨੀ ਉਤੇ ਪਾ ਕੇ ਡਾਕ ਬੰਗਲਾ।

ਇਹ ਡਾਕ ਬੰਗਲਾ ਉਦ੍ਹੀਆਂ ਰੀਝਾਂ, ਅਰਮਾਨਾਂ , ਸੁਪਨਿਆਂ ਤੇ ਸੋਚਾਂ ਦਾ ਬੰਗਲਾ ਹੈ। ਪਰ ਨੈਣ ਹੱਥੋਂ ਗੁੰਦਵਾ ਲੈਣਾ ਦਿਲ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਵਿਛੀ ਰੇਖਾ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਨੈਣ ਆਪਣੀ ਅਸਮਰਥਤਾ ਵੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸਮਰਥਾ ਇਹ ਬੰਗਲਾ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀ :-

ਮੈਤੋਂ ਡਾਕ ਬੰਗਲਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ,
ਨੀ ਉਤੇ ਪਾ ਦੂੰ ਮੋਰ ਘੁੱਗੀਆ।

ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਜਿਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਡਾਕ ਬੰਗਲੇ ਨੂੰ ਮੋਰ ਘੁੱਗੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਥੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਰੀਝਾਂ ਦੁਆਲੇ 'ਲਛਮਣ ਰੇਖਾਵਾਂ' ਵੀ ਵਾਹ ਦਿੰਦੀਆ ਹਨ ? ਇਹਨਾਂ 'ਲਛਮਣ ਰੇਖਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਮਨ ਹਉਕੇ ਪਾਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਉਕੇ ਲੋਕ ਗੀਤ/ਗੀਤ ਬਣ ਕੇ ਬਾਹਰ ਫੁੱਟਦੇ ਹਨ :-

ਕਾਸ਼ਨੀ ਦੁਪੱਟੇ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਧਾਰੀਆ,
ਪਹਿਨਣ ਨੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਕਬੀਲਦਾਰੀਆਂ।

ਆਪਣੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਸਾਥੀ ਆਪ ਹੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਵਿਵਰਜਿਤ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੂੰਹ ਜ਼ੋਰ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਨਾ ਟਾਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਲੋਚਾ ਨੂੰ ਗੀਤਾਂ ਹਵਾਲੇ ਕਰਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਲਗਣਾਂ ਦੇ

ਆਨੀ-ਬਹਾਨੀ ਆਪਣੇ ਵੀਰਾਂ ਦਾ ਰਾਹ ਤੱਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਭਰਾ ਭੈਣ ਪੱਖੋਂ ਅਵੇਸਲੇ ਹੋਏ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸੱਸ ਮਿਹਣਾ ਕੱਸਦੀ ਹੈ :-

ਤੈਨੂੰ ਲੈਣ ਕੋਈ ਨਾ ਆਇਆ,
ਬਹੁਤਿਆਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਲੀਏ ।

ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਧੀ ਦੀ ਰੂਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਬਾਬੁਲ ਦੇ ਦਰ ਜਾਂ ਪੇਕਿਆਂ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ 'ਤੇ ਅੱਪੜ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਪੇਕਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵਿਸਾਰ ਦੇਣ ਦਾ ਗਮ ਤੇ ਸੱਸ ਦੇ ਤਾਅਨਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇੱਕ ਗਿਲ੍ਹਾ ਚੱਖਦੀ ਹੈ :-

ਜਾਂ ਬਾਪੂ ਮੈਂ ਮਰ ਜਾਂ,
ਜਾਂ ਮਰ ਜੇ ਕੁੜਮਣੀ ਤੇਰੀ ।

ਸੱਸ ਕੋਲ ਸੋ ਪਰਦੇ ਪਾ ਕੇ, ਉਹਲੇ ਰੱਖ ਕੇ ਐਨਾ ਸਭ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਧੀ ਆਪਣੇ ਪੇਕਿਆਂ ਦੀ ਹੇਠੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ । ਵੇਲਾ ਹੱਥ ਲੱਗਣ ਤੇ ਪੇਕਿਆਂ ਤੋਂ ਆਏ ਵੀਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਭੈਣ ਦੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਅਨੁਕੂਲ ਜੀ-ਹਜ਼ੂਰੀ ਜਾਂ ਆਓ-ਭਗਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਤਾਂ ਭਰਾ ਦਾ ਮੌਕੇ ਤੇ ਨਾ ਆ ਸਕਣਾ , ਸੱਸ ਦੀ ਦਰਸਾਈ ਬੇ-ਰੁਖੀ ਉਪਰ ਬਰਾਬਰ ਤੁਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :-

ਮੇਰੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਸੁੱਕੀ ਖੰਡ ਪਾਈ,
ਸੱਸੇ ਤੇਰੀ ਮੰਹਿ ਮਰ ਜੇ ।

ਤੇ ਸੱਸ ਵੀ ਮੌਕਾ ਵੇਖ ਬਦਲਾ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਧੀ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹ ਸੱਸ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ :-

ਨਾ ਦੇ ਸੱਸੇ ਗਾਲੀਆਂ,
ਏਥੇ ਮੇਰਾ ਕੌਣ ਸੁਣੇ ?

ਪਰ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਨੂੰ ਨਰਕ ਬਣਾਨ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸਾ ਸੱਸ ਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੀ ਹੈ । ਸਭ ਤੋਂ ਚੁਭਵੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਸੱਸ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਤਾਅਨੇ-ਮਿਹਣੇ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਬੋਲ ਮਾਰਦੀ ਹੈ । ਸੱਸ ਹੀ ਗਹਿਣੇ-ਕੱਪੜੇ ਪਾਣ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਔਖੇ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ :-

ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਮੈਂ ਰੱਖੀ ਲਾਡਲੀ
ਸਹੁਰੇ ਲਾ ਲਈ ਰੇਹ ਵੇ ।
ਐਵੇਂ ਜਨਮ ਗਵਾਇਆ ,
ਚੰਨਣ ਵਰਗੀ ਦੇਹ ਵੇ ।

"ਗੀਤ, ਤ੍ਰਿੰਝਣਾਂ ਵਿੱਚ ਚਰਖੇ ਕਤਦੀਆਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ, ਮੇਲੇ ਜਾਂਦੇ ਗੱਭਰੂ, ਹਲ ਵਾਹੁੰਦੇ ਹਾਲੀ, ਡੰਗਰ ਚਾਰਦੇ ਪਾਲੀ, ਚੱਕੀਆ ਝੋਤਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ, ਲੋਰੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ, ਘੋੜੀਆਂ ਗਾ ਰਹੀਆ ਭੈਣਾਂ ਤੇ ਸੁਹਾਗ ਗਾ ਰਹੀਆ ਸਹੇਲੀਆਂ, ਸੋਗ ਮਨਾ ਰਹੀਆ ਔਰਤਾਂ, ਯੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਗਾ ਰਹੇ ਢਾਡੀਆਂ ਦੇ ਗਲਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਬਣਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ । ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਪ ਹੀ ਸਮੂਹਿਕ

ਢਿੱਲ-ਮੱਠ ਹੋ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਦੇਰ ਸਵੇਰ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਮਰ ਦੇ ਸਿਖ਼ਰ ਦੁਪਹਿਰੇ, ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਰੁੱਤੇ ਪਿਘਲ ਰਹੀਆ ਸੋਚਾਂ ਚੌਗਿਰਦੇ ਫੈਲੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਨਕਸ਼ ਚੁਣ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਉਸਦਾ ਹੀ ਗੁਣ-ਗਾਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਜੁੱਤੀ ਦੀਆਂ ਨੋਕਾਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਉਤੋਂ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਵਾਰਨ ਦੀ ਲੋਚਾ ਪ੍ਰਬਲ ਹੁੰਦੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ :-

ਤੈਨੂੰ ਵੇਖਿਆਂ ਸਬਰ ਨਾ ਆਵੇ,
ਯਾਰਾ ਤੇਰਾ ਘੁੱਟ ਭਰ ਲਾਂ।

ਆਪਣੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਸਾਥੀ ਚੋਣ ਵੇਲੇ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਧੀ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਾਬੁਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਤਾਂ ਗੀਤ ਦੇ ਵੱਲ ਫੇਰ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਆਖਦੀ ਹੈ :-

ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਨਾ ਦਈਂ ਬਾਬੁਲਾ 'ਹਾਲੀ ਪੁੱਤ' ਬਥੇਰੇ,
ਨੌਕਰ ਪੁੱਤ ਤਾਂ ਘਰ ਨੀ ਰਹਿੰਦੇ, ਵਿੱਚ ਪਰਦੇਸੀ ਡੇਰੇ,
ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਵਰਜ ਰਹੀ, ਦੇਈ ਨਾ ਬਾਬੁਲਾ ਫੇਰੇ ...।

ਜਾਂ

ਵਸਣਾ ਨੌਕਰ ਦੇ,
ਭਾਵੇਂ ਸਣੇ ਬੂਟ ਲੱਤ ਮਾਰੇ।

ਪਰ ਮੁਟਿਆਰ ਦੀ ਇਹ ਸੁਰ ਬਾਬੁਲ ਦੀ ਬੇਵਸੀ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਦਕਾ

"ਜੋੜੀਆਂ ਜਗ ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਨਰੜ ਬਥੇਰੇ"
ਜਿਹੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਖੇਤੀ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬਾ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸਾਰੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ-ਥੋੜ੍ਹਾਂ ਅਨੁਕੂਲ ਹੀ ਗੀਤ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਸੁਰ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਲੀਕਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਾਰਣ ਖੇਤੀ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਲਾਮ ਤੇ ਜਾਣਾ ਦੋਵੇਂ ਕਾਰਜ ਹਾਣੀ ਨੂੰ ਘਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾਂ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਮਿਲ ਬਹਿਣ ਦੇ ਪਲ ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹ-ਚਿਰੇ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸੰਯੁਕਤ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿੱਤਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਜਿਸ ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਸਾਕ-ਸਕੀਰੀਆਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਓ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉਭਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਥੀ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਇਕੱਲਿਆਂ ਹੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦਿਆਂ ਰੀਝਾਂ ਤੇ ਚਾਅ ਤਰਾਸ਼ੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ , ਜਿਸ ਦੀ ਮੁੱਖ ਉਦਾਹਰਣ ਨੂੰਹ-ਸੱਸ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਪੇਕਾ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਨਵਾਂ ਘਰ ਉਸਾਰਨ ਲਈ ਸਹੁਰੇ ਪਹੁੰਚੀ ਧੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਦਰੇਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗੀਤ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੇਕਿਆਂ ਅਤੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਬੋਲੇ ਜਾਂਦੇ ਬੋਲ-ਕਬੋਲ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਢਲਦੇ ਹਨ। ਨਿਭ ਰਹੇ ਜਾਂ ਹੰਢਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਪਕੜ ਗੀਤ ਕਾਵਿ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਤਾਅਨੇ-ਮਿਹਣੇ ਵੀ ਸਮੋਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਭੈਣ

ਗੀਤ ਤੇ ਸੁਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਗੀਤ ਦੇ ਸੁਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਘਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ 'Best words in the Best order' |[15]

"ਲੱਗਭਗ ਹਰੇਕ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਧਾ ਦਾ ਉਸੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਨਾਮਕਰਣ ਵੀ ਸਹਿਜ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਕਾਵਿ - ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਅਲਾਹੁਣੀਆਂ, ਕੀਰਨੇ, ਸਿੱਠਣੀਆਂ, ਸੁਹਾਗ, ਘੋੜੀਆਂ, ਢੋਲਾ, ਬੋਲੀਆਂ ਆਦਿ ।[16]

ਗੀਤਕਾਰ ਆਪਣੀ ਸੂਝ, ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਭਾਵੁਕਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਹੱਡ-ਬੀਤੀ ਜਾਂ ਜੱਗ-ਬੀਤੀ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਤੱਕ ਪੁਜਦੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਢਲਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਦਾ ਹੰਢਾਇਆ ਅਹਿਸਾਸ ਜਾਂ ਤਜ਼ਰਬਾ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਅਧਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਗੀਤ ਸਿਰਜਣਾ, ਨਿੱਜ ਤੋਂ ਪਰ ਤੱਕ ਅਤੇ ਪਰ ਤੋਂ ਨਿੱਜ ਤੱਕ ਅੰਤਰ ਸਬੰਧਤ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਸਮੂਹਿਕ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀ , ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਨਿਭਦੇ ਰੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬਾ ਹੋਣ ਤੇ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਇਲਾਕਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਉਪਜਾਊ ਧਰਤੀ ਤੇ ਅਤਿ ਦੀ ਗਰਮੀ ਅਤੇ ਅਤਿ ਦੀ ਸਰਦੀ ਜਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਅੰਦਰ ਹੀ ਗੁੱਸਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਪਾਲ ਲਿਆ । ਲੋਕ ਗੀਤ ਜਾਂ ਇੰਝ ਆਖ ਲਓ ਕਿ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹੋਏ ਹਮਲਿਆਂ, ਹਮਲਿਆਂ ਕਰਕੇ ਹੋਈ ਤਬਾਹੀ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਉਪਰੰਤ ਮੁੜ ਸਥਾਪਤੀ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ , ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਹਿੱਕ 'ਤੇ ਉਲੀਕਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਅਰਥਚਾਰੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ । ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਜੀਵਨ ਸਮੂਹਿਕ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਕੋਲ ਖੇਤ ਅਤੇ ਲਾਮ ਜਾਣ ਦੇ ਦੋ ਹੀ ਮਨਪਸੰਦ ਕਿੱਤੇ ਹਨ । ਦੋਵਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਾਰਨ ਹੈ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ । ਇਸ ਨੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਵਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਸੁੱਖਾਂ ਸੁੱਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਆਰਥਿਕ ਆਧਾਰ ਹੀ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਥਾਂ ਪੁੱਤਰੀ/ਧੀ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਮਹੱਤਵ ਖੋਰਦੇ ਹਨ :-

ਤੈਂ ਘਰ ਜਨਮੀ ਧੀ ਵੇ ਨਰੰਜਣਾ,
ਥੋੜੀ ਦਾਰੂ ਪੀ ਵੇ ਨਰੰਜਣਾ ।
ਤੈਂ ਘਰ ਜਨਮਿਆ ਪੁੱਤ ਵੇ ਨਰੰਜਣਾ,
ਠੇਕੇ ਬਹਿਕੇ ਬੁੱਕ ਵੇ ਨਰੰਜਣਾ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਇਸ ਕਥਨ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ ਕਿ ਇੱਕਲੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਖੇਤ ਵਿੱਚ, ਪੰਡ ਚੁਕਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਹਾਕ ਮਾਰ ਕੇ ਬੁਲਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਮੂਹ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਬੱਧ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਾਰਜ ਹੀ ਹੈ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਕੇਵਲ ਸਹਿਜ ਤਕ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਮਾਜ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪਰਤਾਂ ਉਘੇੜਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ:-

ਕਦੇ ਨਾ ਖਾਧੇ ਤੇਰੇ ਖੱਟੇ ਮਿੱਠੇ ਜਾਮਣੂੰ,
ਕਦੇ ਨਾ ਤੱਕਿਆ ਕਲਿੱਪ ਲਾ ਕੇ,
ਘਰ ਪੱਟਿਆ ਜਾਊ ਵੇ ਕੈਪਸੂਲ ਖਾ ਕੇ।[9]

ਕੁੜੀਆਂ ਤ੍ਰਿੰਜਣਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ੌਕ ਪੂਰੇ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਬਰਸਾਤ ਤ੍ਰਿੰਜਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੇਰੀ ਰੁੱਤ ਹੈ। ਰੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਸਿਲ੍ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਤੰਦ ਮਹੀਨੇ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਬੱਦਲ ਦੀ ਹਰ ਗਰਜ, ਝੜੀ ਦੀ ਹਰ ਵਾਛੜ ਜਾਂ ਛਰਾਟਾ ਤ੍ਰਿੰਜਣ ਲਈ ਇੱਕ ਮਿੱਠਾ ਸੁਨੇਹਾ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਮਿੱਠਾ ਗੀਤ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਇੱਕ ਅਖਾਣ ਹੈ:-

ਤ੍ਰਿੰਜਣ ਨੂੰ ਡਰ ਕੀ ਪਾਲੇ ਦਾ [10]
ਪਰ ਤ੍ਰਿੰਜਣ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਜੋਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਸੁਣ, ਵੇ ਸੂਰਜਾ ! ਸੁਣ ਵੇ ਸੂਰਜਾ
ਨੈਣੀ ਨੀਰ ਵਹਾਵਾਂ
ਮੈਂ ਤੰਦ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਪਾਵਾਂ।[11]

ਤ੍ਰਿੰਜਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਗਲੇ ਤ੍ਰਿੰਜਣ ਵਿੱਚ ਉਹ ਮੁੜ ਸਾਰੀਆਂ ਜੁੜ ਬਹਿਣਗੀਆ :-

ਪੂਰ ਬੇੜੀ ਦਾ, ਤ੍ਰਿੰਜਣ ਦੀਆਂ ਸਖੀਆ,
ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਹੋਣ 'ਕੱਠੀਆ।[12]

ਤ੍ਰਿੰਜਣਾਂ ਦਾ ਚਰਖਾ ਇੰਨਾ ਮਕਬੂਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :-

ਜੋਗੀ ਉਤਰ ਪਹਾੜੋਂ ਆਏ।
ਚਰਖੇ ਦੀ ਗੂੰਜ ਸੁਣ ਕੇ ..।[13]

ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਦੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਦਾ ਨਿਸੰਗ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵਿਵਰਜਿਤ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਆਖ ਸਕਦਾ ਹੈ :-

ਰੰਨ ਨਹਾ ਕੇ ਛੱਪੜ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀ
ਸੁਲਫੇ ਦੀ ਲਾਟ ਵਰਗੀ।[14]

ਸ਼ਬਦ ਸਰਲ, ਸਪੱਸ਼ਟ, ਸਪਾਟ, ਬੇਬਾਕ, ਨਿਸੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਵ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਤੋਂ ਕਦੇ ਨਹੀ ਵਿਛੁੰਨਦੇ। ਨਿਸੰਗ ਜਾਂ ਬੇਬਾਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਕਿਤੇ ਵੀ ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਹੁਦਰਾਪਣ ਅਖਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਆਖਦੇ ਹਨ,

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ, ਪ੍ਰਗੀਤ, ਪੰਨਾ -24
2. ਪੰਨਾ ਲਾਲ ਮਦਾਨ, ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਸੰਗੀਤ ਕਲਾ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਪੰਨਾ-54
3. ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ, ਪ੍ਰਗੀਤ, ਪੰਨਾ-24
4. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ, ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਤਿਆਰਥੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਗੀਤ, ਪੰਨਾ -23
5. ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ-ਕਾਵਿ, ਪੰਨਾ-12
6. ਉਹੀ,ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-13
7. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ, ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਤਿਆਰਥੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਗੀਤ, ਪੰਨਾ-13
8. ਡਾ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਰਾੜ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਤੱਤ, ਲੋਕ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ, ਪੰਨਾ-94
9. ਉਹੀ,ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-100
10. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ, ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਤਿਆਰਥੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਗੀਤ, ਪੰਨਾ-49
11. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-49
12. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-50
13. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-50
14. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-53
15. ਡਾ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਰਾੜ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਤੱਤ, ਲੋਕ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ, ਪੰਨਾ-103, ਉਦਰਿਤ
16. ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰ, ਪੰਨਾ-9
17. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ, ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਤਿਆਰਥੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਗੀਤ, ਪੰਨਾ-87
18 .ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-17
19. ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰ, ਪੰਨਾ-1

ਮਾਵਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਾਂ ਦੀ ਜੋੜੀ ਮੰਗਦੀਆਂ ਹਨ :-

ਕੱਲੀ ਹੋਵੇ ਨਾ ਵਣਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਲੱਕੜੀ,
'ਕੱਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਪੁੱਤ ਜੱਟ ਦਾ ।

ਖੇਤੀ ਤੇ ਲਾਮ ਜਿਹੇ ਕਿੱਤਿਆਂ ਕਾਰਣ ਬੀਰ-ਰਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਹੀ ਹੈ । ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਪੈਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਈਨ ਨਾ ਮੰਨੀ ਤੇ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਗਾਉਂਦੇ ਰਹੇ:-

ਮੰਨੂ ਅਸਾਡੀ ਦਾਤਰੀ, ਅਸੀਂ ਮੰਨੂ ਦੇ ਸੋਏ,
ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮੰਨੂ ਸਾਨੂੰ ਵੱਢਦਾ, ਅਸੀਂ ਦੂਣ ਸਵਾਏ ਹੋਏ ।[17]

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਾਹਿਤ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਅਣਖ ਪਾਲੀ ਤੇ ਕਿਹਾ:-

ਦੋ ਦਿਨ ਘੱਟ ਜੀਊਣਾ,
ਜੀਊਣਾ ਮਟਕ ਦੇ ਨਾਲ ।[18]

ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਪੰਜਾਬੀ ਜੂਝ ਕੇ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਬਾਬਾ ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਦੁੱਲਾ ਭੱਟੀ, ਜਿਊਣਾ ਮੌੜ ਜਿਹੇ ਨਾਬਰ ਜਾਂ ਬਾਗੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਇਕ ਹਨ ।

"ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਕਲਾਤਮਕ ਪ੍ਰਗਟਾ-ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ । ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਨਵ-ਸਮੂਹ ਦਾ ਆਪਣੇ ਭੂਗੋਲਿਕ, ਪਦਾਰਥਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਧਾਰਾਂ ਉਤੇ ਉਸਰਿਆਂ ਜੀਵਨ-ਢੰਗ ਅਤੇ ਮੂਲ ਮਾਨਵੀ ਹੁੰਗਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਸਮੂਹ ਦੀ ਨਿਖੜਵੀ ਤੇ ਮੌਲਿਕ ਹੋਂਦ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਮਾਨਸ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਨਿਸ਼ੀਮਤ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਹਰੇਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖ, ਅੰਗ, ਰੂਪ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾ-ਮਾਧਿਅਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਪ੍ਰਗਟਾ ਮਾਧਿਅਮ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਭਾਸ਼ਾਈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਮਾਧਿਅਮ ਵਧੇਰੇ ਵਿਕਸਿਤ ਭਾਰੂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ । ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਸਮੇਤ ਅਨੇਕ ਸੱਭਿਅਚਾਰਕ ਸਿਰਜਣਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾ ਮਾਧਿਅਮ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਹੈ ।[19]

ਸਾਹਿਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਮੂਹਿਕ ਚਰਿੱਤਰ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ । ਸਾਹਿਤ ਅੰਦਰ ਹਰੇਕ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰਪੂਰ, ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਜਾਂ ਸੰਕਟ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਕਾਲਪਨਿਕ ਸੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਮੁੱਚੇ ਮਾਨਵੀ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਉਸਾਰਿਆ ਅਤੇ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਗੀਤ ਮੰਨਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ 'ਚ ਸੂਖ਼ਮ ਵਲਵਲਿਆਂ ਜਾਂ ਸੂਖ਼ਮ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ।[4]

ਹਰਬਰਟ ਹੀਡ ਦੇ 'ਸਨਾਤਨ ਅਰਥ' ਦਾ ਭਾਵ ਵਿਲੀਅਮ ਹੈਨਰੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ, ਵੀਨਾ ਵਰਗੇ ਕੋਮਲ ਸਾਜ਼ ਉਤੇ ਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਹੀ ਹੈ ।

ਹਰੇਕ ਕੌਮ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਅਧੀਨ ਜੀਊਂਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਵਿਗਸਦਾ ਅਤੇ ਵਿਕਸਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਨੈਣ-ਨਕਸ਼ ਉਸੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਝੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸਭ ਕੁਝ ਗੀਤਾਂ ਅੰਦਰ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਚਿਤਰੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਗੀਤ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਲਾਵਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਵੀ-ਮਨ ਅੰਦਰੋਂ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਵੀ, ਕਿਤੇ ਵੀ ਫੁੱਟ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਲਾਵਾ ਸੁਪਨੇ ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਬਿਆਨ ਲਈ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਉਹੀ ਸੁਪਨਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਰੂਪ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਦਾ ਪਾਠਕ ਮਨ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਹੀ ਲੈਆਤਮਕ ਸ਼ਬਦ ਗੀਤ ਬਣਨ ਦਾ ਜ਼ੇਰਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਚਾਰਾਤਮਕਤਾ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪ੍ਰਬਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਜਿਹੜੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਪਾਠਕ ਮਨ 'ਚੋਂ ਵਿਕਾਸ ਕਰਕੇ ਆਮ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਤੱਕ ਪੁੱਜਣ ਵਿੱਚ ਸਮੱਰਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਗੀਤ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦੋਂ ਹੋਇਆ ? ਸਹਿਤ ਅਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ 'ਵੇਦ' ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਵੇਦ-ਮੰਤ੍ਰ ਰਿਸ਼ੀ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਗੀਤ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਅਨੁਮਾਨ ਮੁਤਾਬਿਕ ਇਹਨਾਂ ਰਿਸ਼ੀ-ਕਵੀਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਗੀਤ, ਲੋਕ ਗੀਤ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਇਹ ਗੀਤ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਹੋਣਗੇ । ਸੋ ਜੇਕਰ ਗੀਤ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਮੂਲ ਵੇਦਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਧੇਰੇ ਉਚਿੱਤ ਹੋਵੇਗਾ , ਕਾਰਨ ? ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਖ਼ੁਦ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਲੱਭ ਲਏ ਸਨ । ਵੱਖਰੀਆਂ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੂਲ-ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ । ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਗਿਆ, ਤਿਉਂ -ਤਿਉਂ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਢੰਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਦਲਾਅ ਤੇ ਵਾਧਾ ਆਉਂਦਾ ਗਿਆ । ਹਾਸਾ ਤੇ ਹੰਝੂ ਗੂੜ੍ਹੇ ਮਿੱਤਰ ਬਣ ਗਏ । ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਰਸਤਾ ਚੁਣਿਆ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਖ਼ੁਦ ਨੂੰ ਤਰੋ-ਤਾਜ਼ਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਸਮੂਹ - ਗਾਇਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਗੀਤ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਉਦੋਂ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਸ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਹੋਣ ਲੱਗਾ । ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਹੋਈ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਦੀ ਉਮਰ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਉਮਰ ਜਿੰਨੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਘੜਨਾ ਕਿ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ

ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ-ਕਾਵਿ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਵਿੱਲਖਣਤਾ

ਕਲਾਤਮਿਕਤਾ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਸੇ ਅੰਦਰ ਦੱਬਵੀਂ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਅੰਦਰ ਉਭੱਰਵੀਂ ਸੁਰ ਵਿੱਚ। ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਦੁਨੀਆ 'ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਤੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸੁਆਲ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਨੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਜੁਆਬ ਉਹ ਇਸੇ ਕਲਾਤਮਿਕਤਾ ਰਾਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਹ ਉਭਰਵੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ , ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਸਮੂਹ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਕਈ ਰੂਪ ਸਾਡੇ ਸਾਹਵੇਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ -ਨਾਵਲ, ਨਾਟਕ, ਕਹਾਣੀ, ਕਵਿਤਾ ਆਦਿ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 'ਗੀਤ' ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਹੈ।

ਗੀਤ ਪ੍ਰਗੀਤ ਦਾ ਇੱਕ ਅੰਗ ਹੈ। ਗੀਤ ਅੰਗਰੇਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ Song ਦਾ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਪ੍ਰਗੀਤ LYRIC ਦਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ, "ਰਚਨਹਾਰ ਦੇ ਆਂਤਰਕ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ[1] LYRIC ਯੂਨਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ LYRE ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਸਾਜ਼। ਸਮੇਂ ਦੀ ਬਦਲਵੀਂ ਤੋਰ ਮੁਤਾਬਿਕ ਗਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ LYRIC ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਯੂਨਾਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ Mele ਜਾਂ Melic ਬਾਰੇ ਵੀ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਭਾਵ ਹੈ, ਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲਾ। ਚੀਨ ਵਿਚ Shih ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ Word Song -ਸ਼ਬਦ ਗੀਤ। ਗੀਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ 'ਗ' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਗਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ।

ਗੀਤ ਕੀ ਹੈ ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਤਭੇਦ ਹਨ - ਵਿਲੀਅਮ ਹੈਨਰੀ ਹਡਸਨ ਅਨੁਸਾਰ, "ਗੀਤ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਵੀਨਾ ਵਰਗੇ ਕੋਮਲ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।"[2]

ਅਰਨੇਸਟ ਰਾਈਟਸ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ, " ਸੱਚਾ ਗੀਤ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਭਾਵਾਂ ਜਾਂ ਭਾਵ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀ ਸੁਭਾਵਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਹੋਵੇ,................ਜਿਸਨੂੰ ਅੰਦਰਲੇ ਦਾ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕੇ.................।"[3]

ਪਰ ਉਪਰੋਕਤ ਦੋਵੇਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹਰਬਰਡ ਹੀਡ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ,"ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਗੀਤ ਦਾ ਸਨਾਤਨ ਅਰਥ ਗੁੰਮ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਕੇਵਲ ਭਾਵ ਆਤਮਕ ਰਚਨਾ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ

ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਰਸਕਿਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਨਿੱਜੀ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਗੀਤ ਹੈ[6] ਗੀਤ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੈਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਨਿੱਜ-ਪਣ ਜਾਂ ਨਿੱਜੀ ਭਾਵਾਤਮਕਤਾ ਇਸ ਦੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਤਜ਼ਰਬੇ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਜ-ਤੱਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਵੀ ਬਾਹਰਲੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਖਿੱਚ ਕੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੀਤਕਾਰ ਦਾ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਘੜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਭਾਵੁਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਗੀਤ ਦਾ ਆਪਾ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ।

ਭਾਵ ਬਹੁਲਤਾ- ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਜਜ਼ਬਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਤਰਕ-ਵਿਹੂਣਾ, ਸਮੱਸਿਆ ਰਹਿਤ । ਗੀਤ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ, ਇਸ ਦੀ ਸਰਲਤਾ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਬੋਧਿਕ ਅੰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਝੱਲ ਸਕਦੀ । ਭਾਵ ਹੀ ਗੀਤ ਦੀ ਆਤਮਾ ਹਨ । ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗੀਤ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਰੱਥ ਹੈ ।

ਗਾਇਨ ਤੱਤ- ਗੀਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਗਾਇਨ ਤੱਤ, ਭਾਵ ਗੀਤ ਦਾ ਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ । ਗੀਤ ਸ਼ਬਦ ਲਖਾਇਕ ਹੀ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਹੈ । ਸੰਗੀਤ ਗੀਤ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵਰਗਾ ਹੈ । ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਗੀਤ ਤੋਂ ਗੀਤ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਸੰਗੀਤ ਬਿਨਾਂ ਗੀਤ ਉਸ ਸੋਹਣੇ-ਸੁਨੱਖੇ ਜੁਆਕ ਵਰਗਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸੁਰ-ਲੈਅ ਨਾਲ ਨੇਮ-ਬੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਰੋਦੀ ਅੰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰਤਾ ਹੀ ਗੀਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਅੰਸ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੈਅ ਨਾਲ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਵੀਣਾ ਉਤੇ ਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਧਿਰਯੁਕਤਾ- ਬੇਸ਼ੱਕ ਗੀਤ ਕਵੀ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਰੇਚਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਗੀਤ ਵਿਚ ਦੋ ਧਿਰਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦੀਆ ਹਨ, ਪਹਿਲੀ ਵਕਤਾ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਸ੍ਰੋਤਾ । ਭਾਵੇਂ ਵਕਤਾ ਧਿਰ, ਸ੍ਰੋਤਾ-ਧਿਰ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਬੋਧਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਸ੍ਰੋਤਾ-ਧਿਰ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਹੀ ਉਸ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਰਚਨਾ ਵਿਚਲੇ ਵਕਤਾ-ਸ੍ਰੋਤਾ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅਰਥ-ਸੰਚਾਰ ਤੋਂ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬੈਠਾ ਪਾਠਕ ਉਸ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਤੀਜੀ ਧਿਰ ਵਜੋਂ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਸੰਖੇਪਤਾ ਅਤੇ ਸੰਕੋਚਤਾ- ਹਰੇਕ ਗੀਤ ਦਾ ਇੱਕ ਆਦਿ, ਮੱਧ ਅਤੇ ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ

ਅਨੇਕਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਮਾਨ ਹੋ ਜਾਣ, ਬਹੁਤ ਕਠਿਨ ਕੰਮ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹੀ ਸੱਚਾ ਗੀਤਕਾਰ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋ ਸਕਦੈ, ਉਹੀ ਸੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਗੀਤ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦਾ ਸਬੰਧ ਬਹੁਤ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰੰਗ-ਰੂਪ, ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਟੁੰਬਿਆ । ਮਨੁੱਖੀ ਜਜ਼ਬੇ ਉਕਸਾਏ । ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ । ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਭਾਵਾਂ ਰਾਹੀ ਵਿਅਕਤ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭਿਆ । ਆਪਣੀ ਮਨੋਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਹਰੇਕ ਵਸਤੂ, ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਸੁਭਾਅ । ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੀਤ ਦੀ ਵੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਮੁਤਾਬਿਕ ਉਸ ਅੰਦਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਲੱਛਣ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ।

ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਲੈਅ -ਗੀਤ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਲੈਅ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਲੈਅ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੰਗੀਤ ਲੈਅ ਤੇ ਕਾਵਿ ਲੈਅ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਦੁੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਆਪਮੁਹਾਰਤਾ ਗੀਤ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਹੈ । ਇਹ ਪਲ ਭਰ ਦੇ ਤੀਬਰ ਮਨੋਵੇਗ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਵੀ, ਪਾਠਕ ਤੇ ਸਰੋਤੇ ਦਾ ਅੰਦਰ-ਬਾਹਰ ਥਿਰਕ ਉਠੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਕਵੀ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਲਈ ਅਤੇ ਸਰੋਤਾ ਇਸ ਦੇ ਆਨੰਦ ਲਈ ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਉਠੱਦਾ ਹੈ । ਇਥੇ ਹੀ ਗੀਤ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਰਾਹੀ ਆਪ ਮੁਹਾਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਬਿੰਬ ਮੁਖਤਾ- ਗੀਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਮੇਂ ਕਵੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਵ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਅਧੀਨ ਉਹ ਮਸਤ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਨਤੀਜਤਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿੰਬਾਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਢਾਲ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਵ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੰਕਤੀ ਵਿੱਚ ਢਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਹੀ ਪੰਕਤੀ ਗੀਤ ਦੀ ਜਾਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸਮੁੱਚਾ ਗੀਤ ਅਰਥ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਖਾਸ ਬਿੰਬ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਸਮੁੱਚਾ ਗੀਤ ਅਰਥ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਖਾਸ ਬਿੰਬ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਸਮੁੱਚਾ ਗੀਤ ਟਿਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਬਿੰਬਾਤਮਕ ਅਭਿਵਿਅਕਤਤਾ ਪ੍ਰਗੀਤ ਦੀ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਹੈ । ਬਿੰਬ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਗੀਤ ਰੂਪ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ।

ਨਿੱਜ ਤੱਤ- ਗੀਤ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਹੈ । ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਤ ਮੁਤਾਬਿਕ "ਮੂਲ ਸਥਾਈ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰੀ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਓਤਪੋਤ ਕਰ ਕੇ ਅੰਤਰ-ਮਨ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਰਾਹੀ ਉਚਾਰਦਿਆਂ ਸਹਿਜ ਸਰਲ ਤੇ ਸੁਹਜਮਈ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਗਟਾ ਗੀਤ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ।[5] ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀ ਹੁੰਦੀ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਦਾ ਰਚਣਹਾਰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ, ਖੁਸ਼ੀ-ਗਮੀ, ਜਿੱਤ-ਹਾਰ, ਪ੍ਰਸੰਸਾ-ਨਿੰਦਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਤੀਬਰ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਗੀਤ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਗੀਤ ਨੂੰ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਦੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਗੀਤ ਛੰਦ ਨੂੰ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਹੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਰਾਗ, ਮਸਤੀ ਤੇ ਬੇਰੋਕ ਚਾਲ ਇਸ ਦੀ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਹਨ।

ਬੋਲੀ- ਲੈਅ, ਰਾਗ ਅਤੇ ਰਵਾਨੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਗੀਤ ਦੀ ਆਮਦ ਲਈ ਬੋਲੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਬੋਲ ਚਾਲ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਅਲੰਕ੍ਰਿਤ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇਦਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਲਈ ਅਤਿ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਗੀਤ ਕਿਉਂਕਿ ਬੌਧਿਕਤਾ ਨਾਲੋਂ ਭਾਵੁਕਤਾ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਭਾਰੀ ਅਤੇ ਬੋਝਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਆਮ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਧੇਰੇ ਢੁਕਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੋਲੀ ਦੀ ਸਰਲਤਾ ਤੇ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਤਰਲਤਾ ਗੀਤ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਤੱਤ ਹਨ।

ਲਘੂ ਆਕਾਰ- ਗੀਤ ਦਾ ਆਕਾਰ ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਇੱਕ ਉਤਮ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਆਕਾਰ ਤਾਂ ਨਹੀ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਬਸ ਜਿੱਥੇ ਕਵੀ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਮਨੋਭਾਵ ਦੀ ਮਿਆਦ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇ, ਉਥੇ ਹੀ ਗੀਤ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਵੀ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਤੇਜਿਤ ਮਨੋਭਾਵ ('ਕੱਲੇ ਕਵੀ ਹੀ ਨਹੀ ਸਮੁੱਚੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵਿੱਚ) ਦੀ ਉਮਰ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਥੁੜ੍ਹ-ਚਿਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਕਾਰ ਦਾ ਨਿੱਕਾਪਣ ਇਸ ਦੀ ਕਲਾਤਮਿਕ ਉਚੱਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਵੱਡੇਪਣ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਮੁੱਖੜਾ ਅਤੇ ਅੰਤਰੇ- ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁਖੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖੀ ਚਿਹਰੇ ਵਰਗਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੁੱਖੜੇ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਮਨ ਦੇ ਉਤੇਜਿਤ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਟੇਕ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਗੀਤ ਦੀ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, "ਗੀਤ ਦੀ ਮੂਲ ਪੰਕਤੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੀਖਣਤਾ, ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ, ਗਹਿਰਾਈ ਅਤੇ ਮਧੁਰਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਵਿਉਂਤ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੂਹਰਲੀ ਪੰਕਤੀ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਘਟਨਾ ਪਾਤਰ ਦੀ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਜਾਂ ਕਵੀ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵ ਹੋਰ ਗਹਿਰੇ ਤੇ ਅਰਥਸ਼ੀਲ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।[8]

ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਅੰਤਰੇ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ। ਪਰ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਤਿੰਨ ਅੰਤਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਹੈ। ਅੰਤਰਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਕਾਨੂੰਨ ਨਹੀ, ਅੱਜ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੀਤਕਾਰ-ਗਾਇਕ ਗੁਰਦਾਸ ਮਾਨ ਦੇ ਕਈ ਕਈ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਤਕਰੀਬਨ 15 ਅੰਤਰੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਕਵੀ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਤੇਜਿਤ ਮਨੋਭਾਵ ਦੀ ਮਿਆਦ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇ ਉਥੇ ਹੀ ਗੀਤ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਬੋਧਨੀ ਲਹਿਜ਼ਾ- ਗੀਤ ਹੈ ਹੀ ਸੰਬੋਧਨੀ ਕਾਵਿ। ਸੰਬੋਧਨੀ ਲਹਿਜਾ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਅੰਤਰ ਮਨ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੈਲੀਗਤ ਢੰਗ ਨਾਲ

ਹੈ । ਗੀਤ ਦਾ ਆਕਾਰ ਸੰਖੇਪ ਅਤੇ ਸੰਕੋਚਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਏਕਤਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਬਹੁਤੇ ਵਿਚਾਰ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਇੱਕੋ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਸਮੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ । ਹਰ ਗੱਲ, ਹਰ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਵੀ ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਦੀ ਰੰਗੀਨਤਾ ਨਾਲ । ਗੀਤ ਦਾ ਆਰੰਭ ਇੱਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮੱਧ ਤੀਬਰ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਤੇ ਅੰਤ ਚਰਮ ਸੀਮਾ ਨਾਲ । ਜਿਥੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੋੜ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਮੋੜ ਨਾਲ ਪਾਠਕ, ਸ੍ਰੋਤਾ ਅਤੇ ਕਵੀ ਸਹਿਜ-ਸਧਾਰਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਈ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਗੱਲ, ਹੁਣ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਇਸ ਦੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ । ਸਰੂਪ ਦੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਹਨ ਦਿਖ,ਆਕਾਰ ਜਾਂ ਬਣਤਰ । ਗੀਤ ਦਾ ਆਕਾਰ ਲਘੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਲਘੂ ਸੁਰ ਵਰਗਾ । ਗੀਤ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤੱਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਸੁਭਾਵਿਕਤਾ - ਸੁਭਾਵਿਕਤਾ ਇਸ ਦਾ ਅਹਿਮ ਪਹਿਲੂ ਹੈ । ਕੋਈ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਨਹੀਂ, ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਹਿਤ, ਬਸ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨ 'ਚੋਂ ਉਪਜੇ ਬੋਲ ਹੀ ਗੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ-ਬੈਠੇ ਜਦੋਂ ਦਿਲ ਦੀ ਤਾਰ ਹਿੱਲੇ, ਜਾਣੇ-ਅਣਜਾਣੇ ਹੀ ਗੁਣ-ਗੁਣ ਹੋਣ ਲੱਗੇ, ਉਦੋਂ ਹੀ ਗੀਤ ਦੀ ਉਪਜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਕੁਝ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ 'ਗੀਤ ਦੀ ਆਮਦ' ਜਾਂ 'ਗੀਤ ਦਾ ਜਨਮ' ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਏਕਤਾ- ਗੀਤ ਇੱਕ ਰੂਹਾਨੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੈ । ਇਹ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਤਰਕ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਬੋਝ ਝੱਲ ਨਹੀ ਸਕਦਾ । ਗੀਤ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤੇ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੀਤ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਅਤੇ ਸੰਕੁਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਥੋੜ੍ਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਣਾ ਕੇ ਪਾਠਕ/ਸ੍ਰੋਤੇ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਬਹੁਤੇ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਇੱਕ ਭਾਵ ਅਤੇ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਹੀ ਗੀਤ ਦਾ ਜੁੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਦਾ ਮਨ ਗੀਤ ਰਚਨਾ ਸਮੇਂ ਖਾਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹਰੇਕ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੇ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ।

ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਰਾਗ- ਗੀਤ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਰਾਗ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ । ਇਹ ਆਪ ਮੁਹਾਰਾ ਵੇਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਗੀਤ ਰਚਨਾ ਸਮੇਂ ਕਵੀ ਕਲਪਨਾ ਦੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ , ਪਰ ਬਿਰਤੀਆਂ ਇਕਸੁਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਲੈਅ ਆਪ ਮੁਹਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਘੜੀ ਹੋਈ । ਗੀਤ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਹੀ ਇੱਕ ਰਾਗ, ਇੱਕ ਲੈਅ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰੋਂ ਉਠਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਸਾਡਾ ਗੁਣ ਗੁਣਾਉਣ ਨੂੰ ਜਾਂ ਗਾਉਣ ਨੂੰ ਦਿਲ ਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ।

ਛੰਦ ਅਤੇ ਰਸ- ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, "ਗੀਤ, ਉਸ ਛੰਦ-ਬੱਧ ਗੇਯ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਖਾਸ 'ਤੇ ਨਿਯਮਿਤ ਛੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ ।[7] ਬੇਸ਼ੱਕ ਛੰਦ

ਕਰਨਾ ਵੀ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਗਜ਼ਲ ਅੰਦਰ ਸਿਰਫ ਪ੍ਰੇਮ-ਪਿਆਰ ਦੇ ਭਾਵ ਹੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰੰਤ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਈ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਸਦਕਾ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਮੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਗਜ਼ਲ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਬਾਰੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਉਚਿੱਤ ਰਹੇਗੀ।

ਮਿਸਰਾ :- ਫਾਰਸੀ ਪਿੰਗਲ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕੁਝ ਸਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਜ਼ਨ ਤੋਲ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਵੇ, ਮਿਸਰਾ ਹੈ। ਆਮ ਸਧਾਰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਗਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹਰ ਸ਼ਿਅਰ ਦੀ ਹਰੇਕ ਤੁੱਕ ਮਿਸਰਾ ਹੈ।[11]

ਮਤਲਾ (ਮੁਖੜਾ):- ਮਤਲਾ ਅਰਬੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਉਦੈ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਸੂਰਜ ਦਾ ਚੜ੍ਹਨਾ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਰਜ ਦੇ ਚੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਦਿਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਜ਼ਲ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਮਤਲੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਤਲੇ ਨੂੰ ਮੁਖੜੇ ਨਾਲ ਵੀ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੋਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮਤਲੇ ਲਈ ਮੁਖੜਾ ਸ਼ਬਦ ਢੁੱਕਵਾਂ ਹੈ।

ਮਤਲੇ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹਿਰ/ਤੋਲ ਕਾਫੀਆ ਤੇ ਰਦੀਫ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਮਤਲਾ ਜਾਂ ਸ਼ਿਅਰ ਦੀ ਹਰ ਤੁੱਕ ਮਿਸ਼ਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਤਲੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਵਿੱਚ ਬਹਿਰ/ਤੋਲ, ਕਾਫੀਆ ਤੇ ਰਦੀਫ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਮਵਰ ਸ਼ਾਇਰ ਜਨਾਬ ਐਸ. ਤਰਸੇਮ ਦਾ ਸ਼ਿਅਰ ਹੈ :-

ਨਾ ਰੌਸ਼ਨਦਾਨ, ਨਾ ਬੂਹਾ ਤੇ ਨਾ ਖਿੜਕੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ,
ਮਿਰੇ ਹੁਣ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਹਰ ਮਿਸਤਰੀ ਕੁਰਸੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।
ਕੋਈ ਮੰਜੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਅਰਥੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ,
ਮਗਰ ਇੱਕ ਸ਼ਖਸ ਹੈ ਜੋ ਬਾਂਸ ਦੀ ਬੰਸੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।[13]

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਖਿੜਕੀ' ਤੇ 'ਕੁਰਸੀ' ਦੇ ਕਾਫੀਏ ਹਨ , ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਮਤਲਾ ਸਾਨੀ ਵਿੱਚ 'ਅਰਥੀ' ਤੇ 'ਬੰਸੀ' ਦੇ ਕਾਫੀਏ ਹਨ।

ਕਾਫੀਆ ਤੇ ਰਦੀਫ :-ਕਾਫੀਆ ਤੇ ਰਦੀਫ ਛੰਦ-ਬੱਧ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਦੋ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਹਨ। ਗਜ਼ਲ ਦੇ ਮਤਲੇ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਗਜ਼ਲ ਦਾ ਵਜ਼ਨ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਕਾਫੀਆ ਅਤੇ ਰਦੀਫ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਾਫੀਆ ਸ਼ਬਦ ਅਰਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਕਫ਼ੂ' ਜਾਂ 'ਕਫ਼' ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਵਾਰ ਵਾਰ ਪਿਛੇ ਆਉਣਾ।[14] ਜਦਕਿ ਰਦੀਫ ਦਾ ਕੋਸ਼ਗਤ ਅਰਥ ਹੈ-ਘੋੜਸਵਾਰ ਦੇ ਪਿਛੇ ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ। ਜੇ ਕਾਫੀਆ ਸ਼ਿਅਰ ਵਿੱਚ ਘੋੜਸਵਾਰ ਜਾਂ ਲਾੜਾ ਮੰਨ ਲਈਏ ਤਾਂ ਰਦੀਫ ਸਰਬਾਲਾ ਹੈ।

ਮਕਤਾ :-ਮਕਤਾ ਵੀ ਅਰਬੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕੱਟਿਆ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਗਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਮਕਤੇ ਤੋਂ ਉਹ ਸ਼ਿਅਰ ਹੈ ਜੋ ਗਜ਼ਲ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ

ਸਿਰਜਿਆ ਜਾ ਸਕੇ । ਇਹ ਸੰਬੋਧਨ ਦੋ-ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ- ਤੂੰ । ਦੋਵੇਂ ਵਾਸਤਵਿਕ ਧਿਰਾਂ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਕਾਵਿ-ਧਿਰਾਂ ਹਨ । ਸਮੁੱਚੇ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਸੰਬੋਧਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਸਾਹਿਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਗੌਰਵਮਈ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਿਰਜਣਾ ਹੈ ।[9] ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਤੱਕ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਨਸਾਨ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇ 'ਚੋਂ ਉਪਜੇ, ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸੁਰ ਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਆਪਣੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨੂੰ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ, ਕਿ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣਾ-ਆਪ ਝਲਕਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇ ਇੱਕ ਗੌਰਵਮਈ ਕਲਾ ਹੈ ।

ਗੀਤ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਉਪਰੰਤ ਹੁਣ ਗੀਤ ਦੀ ਦੂਸਰੇ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੀ ਚਰਚਾ ਵੀ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ :-

ਗ਼ਜ਼ਲ :- ਗ਼ਜ਼ਲ ਉਰਦੂ-ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਅਤਿ ਜਜ਼ਬੇ ਭਰਪੂਰ ਸੰਗੀਤਮਈ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹੈ । ਤਰੱਨੁਮ ਇਸ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਹੈ, ਪਰ ਕਾਫੀ ਵਾਂਗ ਇਸ ਦੇ ਗਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਕੋਈ ਰਾਗ ਜਾਂ ਰਾਗਣੀ ਨਿਯਤ ਨਹੀ । ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 7 ਤੋਂ 30 ਸ਼ਿਅਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਸਾਧਾਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਜ਼ਲ 10 ਤੋਂ 12 ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਤੱਕ ਵੇਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਜੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 'ਤਾਕ' ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਕੋਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਹੀ ।

ਗ਼ਜ਼ਲ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਸੀਦੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਆਰੰਭ ਵੀ ਕਸੀਦੇ ਦੀ ਤਸ਼ਬੀਬ ਤੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਨਾਜ਼-ਨਖ਼ਰਾ ਅਤੇ ਅਦਾਕਾਰੀ ਸਭ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਗ਼ਜ਼ਲ ਫਾਰਸੀ ਤੋਂ ਊਰਦੂ ਤੇ ਉਰਦੂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਆਈ ।

'ਫਰਹੰਗੇ ਨਫੀਸੀ' ਤੇ ਹੋਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕੋਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ 'ਸ਼ਖੁਨ-ਬ-ਜਨਾਂ ਕਰਦਨ' ਭਾਵ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨਾ । ਪਰ ਸੱਯਦ ਆਬਿਦ ਅਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤੇ ਜਦ ਹਰਨ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰਨ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅਤਿ ਦਰਦਨਾਕ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਗ਼ਜ਼ਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਦਰਦਨਾਕ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ 'ਗ਼ਜ਼ਾਲ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।[10]

ਸਾਹਿਤਕ ਦੁਨੀਆ ਅੰਦਰ ਗਜ਼ਲ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਜਿਹੀ ਕਾਵਿਕ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਕਸਕਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ । ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਹੁਸਨ, ਨਖਰਾ, ਵਾਅਦੇ, ਲਾਰੇ, ਜੁਦਾਈ ਦੇ ਤੀਰ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਗਜ਼ਲ ਤੋਂ ਭਾਵ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ

ਗਈਆ, ਪਰ ਤੀਜੀ ਤੁਕ ਨਹੀਂ । ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਾਰਸੀ ਆਲੋਚਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਚਾਰੇ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਹਮਕਾਫੀਆਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਉਰਦੂ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ਾਇਰ 'ਉਮਰ-ਖ਼ਿਆਮ' ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਰੁਬਾਈਆਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰੇ-ਤੁਕਾਂ ਹਮਕਾਫੀਆ ਹਨ ।

"ਰੁਬਾਈ ਦੇ ਲਈ ਕੋਈ ਖਾਸ ਵਜ਼ਨ/ਤੋਲ ਨਿਸ਼ਚਿੱਤ ਨਹੀਂ । ਅਨੇਕ ਵਜ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁਬਾਈ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੁਬਾਈ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ :-

ਸੀਨੇ ਖਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਧੀ, ਉਹ ਕਰ ਆਰਾਮ ਨਹੀਂ ਬਹਿੰਦੇ,
ਨਿਹੁੰ ਵਾਲੇ ਨੈਣਾਂ ਕੀ ਨੀਂਦਰ, ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਪਏ ਵਹਿੰਦੇ,
ਇਕੋ ਲਗਨ ਲਗੀ ਲਈ ਜਾਂਦੀ, ਹੈ ਟੋਰ ਅਨੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ
ਵਸਲੋਂ ਉਰੇ ਮੁਕਾਮ ਨਾ ਕੋਈ, ਸੋ ਚਾਲ ਪਏ ਨਿਤ ਰਹਿੰਦੇ ।[20]

ਉਪਰੋਕਤ ਰੁਬਾਈ ਵਿਚਲੀ ਤੀਸਰੀ ਤੁਕ ਹਮਕਾਫੀਆ ਨਹੀਂ ਜੋ ਰੁਬਾਈ ਦੀ ਦਿਲਕਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਰੁਬਾਈ ਦੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖ਼ਿਆਲ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ , ਜੋ ਬੜੇ ਹੀ ਕਲਾਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਤੀਜੀ ਤੁਕ ਵਿੱਚ ਕਟਾਖਸ ਤੇ ਚੋਥੀ ਤੁਕ ਅੰਤਿਮ ਸਿੱਟਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ :-

ਮਾਂ ਵਰਗਾ ਘਣ-ਛਾਵਾਂ ਬੂਟਾ , ਮੈਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਵੇ,
ਲੈ ਕੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਛਾਂ ਉਧਾਰੀ, ਰੱਬ ਨੇ ਸਵਰਗ ਬਣਾਏ,
ਬਾਕੀ ਕੁੱਲ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਬੂਟੇ, ਜੜ੍ਹ ਸੁੱਕਿਆ ਮੁਰਝਾਂਦੇ,
ਐਪਰ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਮੁਰਝਾਇਆ, ਇਹ ਬੂਟਾ ਸੁੱਕ ਜਾਏ ।[21]

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਰੁਬਾਈ ਲਈ ਜੋ ਛੰਦ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੈ ਉਸਦੀ ਹਰ ਤੁਕ ਵਿੱਚ 28 ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਰਾਮ 16,12 ਪੁਰ ਹੈ । ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਠੀਕ ਹੈ ਪਰ ਹਰ ਥਾਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ ਪੁਰ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰੁਬਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਤਰਾਂ ਵੱਧ ਘੱਟ ਵੀ ਆਈਆ ਹਨ।[22]

ਰੁਬਾਈ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਉਹ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਸਿਰਫ ਚਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਰੁਬਾਈ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਚਾਰ ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਤੁਕਾਂਤ ਵੀ ਗਜ਼ਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਦੇ ਤੁਕਾਂਤ ਸਮਾਨ ਹਨ :-

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਏ ਪਰਾਇਆ ਧਨ ਨਹੀਂ,
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਮਾਨਣਾ ਔਗੁਣ ਨਹੀ ।
ਕਿਉਂ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਲਈ ਹਨ ਬੇੜੀਆਂ,
ਜੇ ਹਵਾ ਨੂੰ ਵਕਤ ਨੂੰ ਬੰਧਨ ਨਹੀ।[23]

ਇਹ ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਇਕ ਗਜ਼ਲ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ੇਅਰ ਹਨ, ਤੁਕਾਂਤ ਪ੍ਰਬੰਧ

ਵਜੋਂ ਰਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਰ ਦਾ ਤਖ਼ੱਲਸ ਜਾਂ ਉਪਨਾਮ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇ:- ਜਦੋਂ 'ਤਰਸੇਮ' ਸ਼ਾਮੀਂ ਫੁੱਲ ਤਕਦਾ ਹੈ ਖਿੜੇ ਹੋਏ,

ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਲ 'ਚ ਉਡਦੀ ਹੋਈ ਇੱਕ ਤਿਤਲੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ।[15]

ਜਾਂ

ਵਿਧਵਾ ਵਰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਭਾਵੇਂ 'ਮੰਗਲ' ਦੀ,
ਦੁਲਹਨ ਵਾਂਗੂ ਫੇਰ ਵੀ ਨਖ਼ਰੇ ਕਰਦਾ ਹੈ ।[16]

ਸੋ ਮਕਤਾ ਸ਼ਾਇਰ ਵੱਲੋ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ 'ਤੇ ਲਾਈ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਮੋਹਰ ਜਾਂ ਦਸਤਖਤ ਵਾਂਗਰ ਹੈ ।

ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਹਰ ਸ਼ਿਅਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਿਅਰ ਰਲ ਕੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਭਾਵ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਪੱਖੋਂ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਿਅਰ ਦਾ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ।[17]

ਗ਼ਜ਼ਲ ਤੇ ਗੀਤ ਦੀ ਵਿਧਾਮੂਲਕ ਵਿਲੱਖਣਤਾ

ਗ਼ਜ਼ਲ ਉਰਦੂ-ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਸੰਗੀਤਮਈ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹੈ ਜਦਕਿ ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਧੀਰ ਨੇ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ 16 ਪ੍ਰਗੀਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਰੂਪਕਾਰਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਗੀਤ ਮੌਲਿਕ ਰੂਪਾਕਾਰ ਹੈ ।

- ਗੀਤ ਇੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਮੌਲਿਕ ਰੂਪਾਕਾਰ ਹੈ, ਗ਼ਜ਼ਲ ਨਹੀ ।
- ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਵਾਂਗ ਬੰਦਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਬੰਦਿਸ਼ ਵਧੇਰੇ ਕਰੜੀ ਹੈ।
- ਗਜ਼ਲ ਦੇ ਹਰੇਕ ਸ਼ੇਅਰ ਦਾ ਤੁਕਾਂਤੀ ਮੇਲ ਉਸ ਦੇ ਮਤਲੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਗੀਤ ਦਾ ਉਦੀ 'ਟੇਕ ਨਾਲ ਤੁਕਾਂਤੀ ਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।
- ਗਜ਼ਲ ਮੁਸੱਲਸਲ ਤੇ ਗੈਰ ਮੁਸੱਲਸਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਗੀਤ ਸਿਰਫ ਮੁਸੱਲਸਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।
- ਗ਼ਜ਼ਲ ਇੱਕ ਬਹਿਰ ਮੁਤਾਬਕ ਹੀ ਰਚੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਗੀਤਕਾਰ ਆਪਣੇ ਮਨੋਵੇਗ ਮੁਤਾਬਕ ਸ਼ਬਦ ਘਟਾ-ਵਧਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ।
- ਗਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ , ਜਦ ਕਿ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਸ਼ਪੱਸ਼ਟ ਤੇ ਸਪਾਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਰੁਬਾਈ :- "ਰੁਬਾਈ" ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਅਤੇ 'ਰੁਬਾਅ' ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਚਾਰ-ਚਾਰ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੁਬਾਈ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਅਜਿਹਾ ਕਾਵਿ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਹਮਵਜਨ ਤੁਕਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ।[18] ਪੁਰਾਤਨ ਈਰਾਨੀ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਰੁਬਾਈ ਨੂੰ ਦੋ-ਬੈਂਤੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸਮਾਂ ਪੈਣ 'ਤੇ ਰੁਬਾਈ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਪਰਿਵਰਤਨ ਪੈ ਗਏ ਅਤੇ ਰੁਬਾਈ ਦਾ ਖਾਸ ਪੈਟਰਨ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਰੁਬਾਈ ਵਿੱਚ ਆਈ ਪਹਿਲੀ, ਦੂਜੀ ਤੇ ਚੌਥੀ ਤੁਕ ਹਮਕਾਫੀਆ ਮੰਨੀਆ

ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮੁੱਖੜਾ ਤੇ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ 3 ਜਾਂ 4 'ਅੰਤਰੇ'

– ਰੁਬਾਈ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਵਾਂਗ, ਗੀਤ ਦੇ ਮੁਖੜੇ 'ਚ ਇੱਕ ਭਾਵ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਵਿਸਥਾਰ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

– ਰੁਬਾਈ ਲਈ ਕੁਝ ਛੰਦ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹਨ ਪਰ ਗੀਤਕਾਰ ਨਵੇਂ ਛੰਦ ਵੀ ਸਿਰਜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

– ਰੁਬਾਈ ਨੂੰ ਦੋ-ਬੈਂਤੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਸ਼ਿਅਰਾ ਵਾਂਗ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀ।

– ਰੁਬਾਈ ਗਾਇਨ ਸਹਿਤ ਤੇ ਗਾਇਨ ਰਹਿਤ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਗੀਤ ਗਾਇਨ ਸਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਵੀਸ਼ਰੀ :- ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਇੱਕ ਕੋਮਲ ਕਲਾ ਤੇ ਅਨੁਭਵੀ ਵਡਮੁੱਲੀ ਦਾਤ ਹੈ ਜੋ ਕਵੀਸ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਕਵੀਸ਼ਰਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਨਹੀ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਅਣਹੋਣੀ ਨੂੰ ਹੋਣੀ ਤੇ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਅਣਹੋਣੀ ਕਰ ਸਕਣ ਦੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ।

ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਕਾਵਿ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਸ ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਹਿਤਕ ਕਾਵਿ ਨਾਲੋਂ।

– ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਲਈ ਆਮ ਕਰਕੇ ਲੋਕਧਾਰਾ ਜਾਂ ਉਹਦੇ ਕਿਸੇ ਪੱਖ/ਪਾਸਾਰ 'ਚੋਂ ਵਸਤੂ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ-ਕਹਾਣੀ ਜਾਂ-ਦੰਦਕਥਾ ਵੀ ਕਾਵਿ ਦੀ ਵਸਤੂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

– ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਲੋਕ-ਮਨ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਲੋਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੈ।

– ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਤਿ ਕਲਾਕਾਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਸਮੂਹਿਕ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਹੀ ਪਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।" ਹੋਣੀ ਹੋਵੇ ਅਮਿੱਟ, ਭਾਵੇਂ ਰੋ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਪਿੱਟ। ਇਹ ਹੋਣੀ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਸੰਕਲਪ ਹੈ ਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਲੋਕ ਸੰਕਲਪਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੀ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

– ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਉਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲੋਕ-ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਸਵਾਂਗ (ਲੋਕ-ਨਾਟ) ਦਾ ਪਿਆ ਹੈ , ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਕਵੀਸ਼ਰੀ 'ਚ ਸਹਿਜ ਸੰਯੋਗ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲ 'ਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਸਵਾਂਗ ਤੇ ਰਾਸਾਂ ਖੇਡਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਸੀ, ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਾਸਾਂ ਅਤੇ ਸਵਾਂਗਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵੇਖ ਕੇ ਕਵੀਸ਼ਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਕਬੂਲਿਆ ਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰਾਂ ਨੇ ਕਥਾਨਕ ਹਮੇਸ਼ਾਂ

ਰੁਬਾਈ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੈ । ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਕ ਰੁਬਾਈ ਹੈ :-

ਰੱਬ ਇੱਕ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬੁਝਾਰਤ ਰੱਬ ਇੱਕ ਗੋਰਖ ਧੰਦਾ,
ਖੋਲ੍ਹਣ ਲੱਗਿਆ ਪੇਚ ਏਸ ਤੇ, ਕਾਫਰ ਹੋ ਜਾਏ ਬੰਦਾ ।
ਕਾਫਰ ਹੋਣੋਂ ਡਰ ਕੇ ਜੀਵੇ, ਖੋਜੋਂ ਮੂਲ ਨ ਖੁੰਝੀ,
ਲਾਈਲੱਗ ਮੋਮਨ ਦੇ ਨਾਲੋਂ, ਖੋਜੀ ਕਾਫਰ ਚੰਗਾ ।[24]

ਰੁਬਾਈ ਇੱਕ ਖ਼ਿਆਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਸ਼ੇਅਰਾਂ ਵਾਲਾ ਤੁਕਾਂਤ ਰੱਖਦੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਸ਼ੇਅਰ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਮੁਸੱਲਸਲ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਸ਼ੇਅਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸਬੰਧਤ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਰੁਬਾਈ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਸੁਤੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ।

ਰੁਬਾਈ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਸਤਰ ਜਿਹੜੀ ਤੁਕਾਂਤਹੀਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਸਤਰ ਰੁਬਾਈ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਅੰਦਾਜ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ- ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇੱਕ ਰੁਬਾਈ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ :-

ਸਾਬਣ ਲਾ ਲਾ ਧੋਤਾ ਕੋਲਾ, ਦੁੱਧ ਦਹੀਂ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ,
ਖੁੰਭ ਚਾੜ੍ਹ ਰੰਗਣ ਵੀ ਧਰਿਆ, ਰੰਗ ਨਾ ਓਸ ਵਟਾਇਆ ।
ਵਿੱਛੜ ਕੇ ਕਾਲਮ ਸੀ ਆਈ, ਬਿਨ ਮਿਲਿਆ ਨਹੀਂ ਲਹਿੰਦੀ
ਅੰਗ ਅੱਗ ਦੇ ਲਾ ਕੇ ਦੇਖੋ, ਚੜ੍ਹਦਾ ਰੂਪ ਸਵਾਇਆ ।[25]

ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਖ਼ਿਆਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦੀਆਂ ਉਚਾਰ ਲਈ ਸਮਾਂ ਬੰਨ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ । ਦੋਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਸ਼ਾਂਤ ਹੈ ਤੀਸਰੀ ਸਤਰ ਵਿੱਚ ਖ਼ਿਆਲ ਉਸਾਰਨਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚੌਥੀ ਸਤਰ ਵਿੱਚ ਖ਼ਿਆਲ ਸਾਰਥਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੀਸਰੀ ਸਤਰ 'ਭਾਵ' ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਮੋੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਇਹੀ ਮੋੜ ਰੁਬਾਈ ਦੀ ਆਤਮਾ ਹੈ ।

ਰੁਬਾਈ ਨੂੰ ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ 'ਚੌਬਰਗਾ' ਆਖ ਸੰਬੋਧਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਰੁਬਾਈ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਵੱਧਣ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ । ਚਾਰ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ ਭਾਵ ਕੁੱਜੇ ਵਿੱਚ ਸਮੁੰਦਰ ਭਰਨਾ, ਖਾਸ ਮੁਹਾਰਤ ਵਾਲਾ ਕਲਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ ਹੈ ।

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗਜ਼ਲ ਨਾਲ ਕਈ ਸਾਂਝਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਰੁਬਾਈ ਗ਼ਜ਼ਲ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਸੁੰਤਤਰਤਾ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾਅ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਦਕਿ ਰੁਬਾਈ ਇੱਕੋਂ ਖ਼ਿਆਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਰੁਬਾਈ ਤੇ ਗੀਤ ਦੀ ਵਿਧਾਮੂਲਕ ਵਿਲੱਖਣਤਾ

– ਰੁਬਾਈ ਦੀਆਂ ਸਿਰਫ ਚਾਰ-ਤੁਕਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਗੀਤ ਵਿੱਚ

– ਗੀਤ ਵਲਵਲਿਆਂ, ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਤੇ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ ਜਦਕਿ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਨਾਇਕ-ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਜਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਜਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ ।

ਨਜ਼ਮ :- ਨਜ਼ਮ ਅਰਬੀ ਮੂਲ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਮੋਤੀਆ ਨੂੰ ਇੱਕ ਧਾਗੇ ਵਿੱਚ ਪਰੋਣਾ ।[27] ਮੋਤੀਆ ਨੂੰ ਬੜੀ ਤਰਤੀਬ ਜਾਂ ਸੁਚੱਜ ਨਾਲ ਪਰੋਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਕਾਵਿ-ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਮ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖਾਸ ਵਜ਼ਨ ਤੋਲ ਵਿੱਚ ਤਰਤੀਬ ਦੇਣਾ ।[28] ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖਾਸ ਵਜ਼ਨ ਜਾਂ ਤੋਲ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਚੇ ਜਾਂ ਤਰਤੀਬ ਦਿੱਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਨੂੰ 'ਨਜ਼ਮ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਅਰਬੀ/ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਮੂਨ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਨਜ਼ਮ ਦੇ ਕਈ ਭੇਦ ਹਨ ਜਿਵੇ:- ਇਸ਼ਕੀਆ, ਰਮਜ਼ੀਆ, ਮਜਾਹੀਆ ਆਦਿ ।[29] ਉਰਦੂ/ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਮ ਨੂੰ ਕਾਫੀਏ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਿਸ ਨਜ਼ਮ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪਾਬੰਦੀ ਨੂੰ ਨਾ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ , ਉਸ ਨੂੰ 'ਅਜ਼ਾਦ ਨਜ਼ਮ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਰਦੂ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਕਾਫੀਏ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਨੂੰ ਨਿਭਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਨੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀ ।

ਨਜ਼ਮ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਪਰਾਇਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਸਟੇਜ ਤੋਂ 'ਨਜ਼ਮ' ਐਲਾਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ 'ਇੱਕ ਸੂਖਮ ਭਾਵੀ ਗੱਲ' ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਨਜ਼ਮ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਨਜ਼ਮ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਛੰਦ-ਬੱਧ ਨਜ਼ਮ। ਜਿਵੇ ਕਿ 'ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ' ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ 'ਕੁੜੀ ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੀ' ਇੱਕ ਛੰਦ ਬੱਧ ਨਜ਼ਮ ਹੈ । ਨਜ਼ਮ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਭਾਰੂ ਰੂਪ 'ਚ ਪ੍ਰਬਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁਰ ਤਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਭਾਵ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰੇ-ਭਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਹੋਣ । ਆਕਾਰ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਇੱਕ ਲਘੂ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ , ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮਿੰਨੀ ਤੋਂ ਵੀ ਮਿੰਨੀ ।

ਨਜ਼ਮ ਅਤੇ ਗੀਤ ਦੀ ਵਿਧਾਮੂਲਕ ਵਿਲੱਖਣਤਾ

– ਨਜ਼ਮ ਵਿੱਚ ਕੋਈ 'ਟੇਕ' ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜਦ ਕਿ ਗੀਤ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਪਣੀ 'ਟੇਕ' ਵੱਲ ਮੁੜਦਾ ਹੈ ।

– ਨਜ਼ਮ ਛੰਦ ਬੱਧ ਅਤੇ 'ਖੁੱਲ੍ਹੀ' ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਦਕਿ ਹਰੇਕ ਗੀਤ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਸੰਗਠਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

– ਨਜ਼ਮ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 10-12 ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁੱਖੜਾ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਕੁਝ ਅੰਤਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

– ਨਜ਼ਮ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾਅ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਿੱਧੀ ਤੇ ਸਪਾਟ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਗੀਤ ਦਾ ਮੁੱਖੜਾ ਉਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤਰੇ ਉਸੇ ਆਧਾਰ ਦਾ ਫੈਲਾਅ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਕਾਵਿ-ਸੰਵਾਦ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ।

- ਕਵੀਸ਼ਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਇਕਹਿਰੇ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਰਚਣ ਦੀ ਥਾਂ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਦੇ ਵਿਵਿਧ ਰੂਪ ਵਰਤ ਕੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕਸਾਰਤਾ ਤੇ ਅਕੇਵੇਂ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ, ਕਵੀਸ਼ਰਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਛੰਦ ਵੀ ਘੜੇ, ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕਾਵਿ ਤੇ ਗਾਇਣ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਇਤਿਹਾਸਕ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਤੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੋਈ ।

ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਉਤਪੱਤੀ 'ਕਵੀਸ਼ਰ' ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰ ਸ਼ਬਦ 'ਕਾਵਿ+ਈਸ਼ਵਰ' ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਕਵੀ..... ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਪਿੰਗਲ ਅਨੁਸਾਰ ਛੰਦਬੱਧ ਸ਼ਾਇਰੀ ਅਤੇ ਸਾਜ਼ ਵਿਹੂਣੀ ਗਾਇਕੀ ਹੈ ।[26] ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਅੰਦਰ, ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜਾਂ, ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ, ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ, ਪੁਰਾਤਨ-ਰੂੜੀਆਂ, ਲੋਕ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਸਥਾਨਕ ਯੁੱਧਾਂ ਜੰਗਾਂ, ਦੀ ਝਲਕ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ।

ਸਮੇਂ ਤੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਘਾਟਾ ਤੇ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ,ਜਿਸ ਨਾਲ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਰਲਾ ਪੈ ਪੈ ਕੇ ਰਚਨਾ ਦਾ ਰੂਪ ਤੇ ਸੁਭਾਅ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਵਾਲਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਵੀਸ਼ਰੀਕਾਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨ, ਬਾਬੂ ਰਜ਼ਬ ਅਲੀ, ਚੰਦ ਸਿੰਘ ਮਰ੍ਹਾਜ, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਰੋਡੇ, ਸਾਧੂ ਸਦਾ ਰਾਮ, ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਰਾਮੂਵਾਲੀਆ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਕਵੀਸ਼ਰ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਵੀਆਂ ਬਹਿਰਾ 'ਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਤੇ ਨਵੇਂ ਛੰਦ ਘੜੇ ਜਿਵੇਂ ਬਾਬੂ ਰਜਬ ਅਲੀ ਨੇ '72 ਕਲਾਂ' ਛੰਦ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ।

ਗੀਤ ਅਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਦੀ ਵਿਧਾਮੂਲਕ ਵੱਖਰਤਾ

- ਗੀਤ ਦੀ ਵਸਤੂ ਆਮ ਜਨ-ਜੀਵਨ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਵਾਂਗ ਦੰਦ-ਕਥਾ 'ਚੋਂ ਨਹੀਂ

- ਗੀਤ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਲੋਕ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ

- ਗੀਤ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮੂਹਿਕ ਪ੍ਰਵਾਨਤਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦਕਿ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸਮੂਹਿਕ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ

- ਗੀਤ ਦਾ ਉਥਾਨ ਨਿੱਜੀ ਵਲਵਲਿਆਂ 'ਚੋਂ ਹੋਇਆ ਜਦਕਿ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਦਾ ਰਾਸਾਂ ਤੇ ਸਵਾਗਾਂ 'ਚੋਂ

- ਗੀਤ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ ਜਦਕਿ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਖਿੱਤੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ।

- ਗੀਤ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਲੈਅ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦਕਿ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਛੰਦਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਹੈ ।[32]

ਬੁੱਧੀ :- ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਜੋ ਸਥਾਨ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਉਹੀ ਘੋੜਸਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਲਗਾਮ ਦਾ ਹੈ । ਕਲਪਨਾ ਦੁਆਰਾ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਅਮਰਯਾਦਾ, ਉਲਾਰ ਅਤੇ ਅਣ-ਉਚਿਤਤਾ ਨੂੰ ਬੁਧੀ ਠੱਲ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ । ਡਾ. ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, "ਕਵੀ ਫਿਲਾਸਫਰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਫਲਾਸਫੀ ਬਹੁਤੀ ਭਾਰੂ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਪਰੋਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣੀ ਠੀਕ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ।[33]

ਰਸ :- ਰਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਸੁਆਦ, ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਅਲੌਕਿਕ ਆਨੰਦ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਰਸ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਭਰਤਮੁਨੀ ਤੋਂ ਤੁਰੀ ਹੈ । ਉਸਨੇ ਵਿਭਾਵ, ਅਨੁਭਾਵ ਅਤੇ ਸੰਚਾਈ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ ਰਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਪੱਤੀ ਮੰਨਦੇ ਹੋਇਆ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਸਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਔਸ਼ਧੀਆਂ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ ਰਸ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ ਕਾਵਿ-ਰਸ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਬਿੰਬ :- ਬਿੰਬ ਅੰਗਰੇਜੀ ਦੇ IMAGE ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ । ਇਸ ਜ਼ਰੀਏ ਹੀ ਕਲਪਨਾ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਵਰਡਜ਼ਵਰਥ ਅਨੁਸਾਰ ਕਵਿਤਾ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਬਿੰਬ ਹੈ ।[34] ਜੇਮਜ਼ ਰੀਵਜ਼ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਬਿੰਬ ਕਿਸੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਚਿਤਰਣ, ਲਿਸ਼ਕਾਉਣ ਜਾਂ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਦਾ ਉਪਯੋਗੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਬਿੰਬ ਦਾ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਹੈ, ਬਿੰਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀ ਭਰਭੂਰ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਿੰਬਾਂ ਰਾਹੀ ਉਹ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਮੋਹ ਕੇ ਇੱਕ ਅਣਦਿਖ਼ਦੇ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਤੀਕ :-ਪ੍ਰਤੀਕ ਅੰਗਰੇਜੀ ਦੇ **Symbol** ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ । ਇਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਆਫ ਬ੍ਰਿਟੈਨਿਕਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਪ੍ਰਤੀਕ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਸੇ ਗੈਰ-ਹਾਜਰ ਵਸਤੂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ।[36] 'ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ' ਅਨੁਸਾਰ, ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਅਰਥ ਸ਼ਕਤੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸੋਹਜ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ......।[37] ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰਾਹੀਂ ਬਹੁਤੇ ਨੂੰ ਥੋੜੇ ਵਿੱਚ ਸਮੇਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਅਲੰਕਾਰ :- ਅਲੰਕਾਰ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਸਜਾਵਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ । ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸਾਧਾਰਣ ਨੂੰ ਅਸਾਧਾਰਣ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਡਾ. ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਅਲੰਕਾਰ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸੋਭਾ ਜਾਂ ਚਮਤਕਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ । ਅਲੰਕਾਰ ਸਾਧਾਰਣ ਨੂੰ ਅਸਾਧਾਰਣ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਸਾਧਾਰਣ ਨੂੰ ਸਭ ਦੁਆਰਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਯੋਗ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ

ਕਵਿਤਾ

ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨ ਜਾਨਸਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਵਿਤਾ ਇੱਕ ਛੰਦ-ਬੱਧ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਲਪਨਾ ਅਤੇ ਤਰਕ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਆਨੰਦ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦਾ ਸੰਯੋਗ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ।[30] ਜਦ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਆਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਰਸਾਤਮਕ ਵਾਕ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਅਰਥ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ।

ਕਵਿਤਾ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੁਗ ਵਿੱਚ ਪਸਰੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਕਾਵਿਕ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਆਪਣੇ ਯੁਗ ਨਾਲ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨਾਲ ਵੀ । ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਖਾਸ ਲੱਛਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਜੋ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਅੰਦਰ ਸਾਡੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੇ ਆਵੇਗਾਂ ਦਾ ਅੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਾਰਥਕ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਮਨੁੱਖੀ ਅਨੁਭਵ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਜਾਨ ਹੈ[31], ਤੇ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਅਨੁਭਵ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਯਥਾਰਥਕ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਲਪਿਤ ਵੀ, ਸੀਮਤ ਵੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵੀ । ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਵਿਤਾ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਰਚਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਕਵਿਤਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੂਖਮ ਕਲਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਕਲਾਤਮਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਆਈ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਪਾਠਕ ਜਾਂ ਸ੍ਰੋਤੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ 'ਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤੱਤ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਭਾਵ :- ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਅੰਦਰ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਭਾਵ ਵੀ ਅੰਤਹੀਣ ਹਨ । ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਤੀਬਰਤਾ ਵੀ । ਭਾਵਾਂ ਅੰਦਰ ਦਿਲ ਨੂੰ ਹਲੂਣਨ ਵਾਲਾ ਅੰਸ਼ ਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਅਸਲੀਅਤ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਭਾਵ ਕਵੀ ਮਨ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟਦੇ ਹਨ ਉਹੀ ਭਾਵ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਾਗਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਜਿਤਨੇ ਉੱਤਮ ਭਾਵ, ਉਨੀ ਮਹਾਨ ਕਵਿਤਾ ।

ਕਲਪਨਾ :- ਕਲਪਨਾ ਕਵੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ । ਕਲਪਨਾ ਜ਼ਰੀਏ ਹੀ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਭਾਵ ਜਾਂ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਅਨੁਸਾਰ, "ਕਲਪਨਾ ਕਵੀ ਦੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਅਨੋਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਸਲ ਨਾਲੋਂ ਪਿਆਰੇ, ਦਿਲਚਸਪ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸੱਚ ਹੋ ਨਿਬੜਦੇ ਹਨ । ਕਵੀ ਜੋ ਕੁਝ ਦੇਖਦਾ ਸੁਣਦਾ ਜਾਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਰੂਬਰੂ ਪੇਸ਼ ਨਹੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਕਲਪਨਾ ਰਾਹੀ ਆਕਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਕਵੀ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਸੱਚ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਰਸਮਈ ਵੀ ਬਣਦੀ

ਵਾਸਤੇ ਹੈ, ਤੇ ਸੱਚਾ ਗੀਤ ਹੈ ਹੀ ਉਹੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕਠੋਰ ਧੁਨੀਆਂ ਛੱਡ ਦੇਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਗੀਤ ਦੀ ਸੁਰ-ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ । ਉਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰੇ ਭਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਹੋਣ । ਜਦ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਅਕਸਰ ਹੀ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਤ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰ ਸਕੇ ।

ਸੰਗੀਤਮਈ 'ਗੇਯ' ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਛੰਦ ਦੀਆਂ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਾਹਿਤਕ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਛੋਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਗੇਯ-ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਧੁਨੀ ਦਾ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਯਮਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਵਾਲੇ ਛੰਦਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗੇਯ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ , ਜਦ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀ ਹੁੰਦਾ, ਕਵਿਤਾ ਛੰਦ ਰਹਿਤ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਖੁੱਲੀ ਕਵਿਤਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਗੀਤ ਲਈ ਇੱਕ ਛੰਦ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਗੀਤਕਾਰ ਨਵਾਂ ਹੀ ਕਿਉ ਨਾ ਘੜ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ । ਗੀਤਕਾਰ ਨੂੰ ਗੀਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੋਚਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਥੇ ਵੀ ਉਹ ਇੱਕ ਸੀਮਾ ਵਿੱਚ ਬੱਝਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਭਾਵਨਾ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਸਰਲ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਅੰਦਰ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਗੀਤਾਂ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਰੂਪਾਤਮਕ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭੇਦ ਹੈ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਪਾਠਕ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਜਿੰਨੀ ਵਾਰ ਚਾਹੇ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੀਤ ਸੁਣਦਾ ਹੋਇਆ ਸ੍ਰੋਤਾ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਉਹ ਕੇਵਲ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਬੋਲ ਹੀ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਕੋਲ ਰੁਕ ਕੇ ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਇੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਵੇਗ 'ਚ ਗੀਤ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਤੁਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪਾਠਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਤੱਕ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਤੱਕ ਉਹ ਉਸਦੇ ਅਰਥ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਹਾਸਿਲ ਨਹੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ।

ਗੀਤ ਵਿਚਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਅਲੰਕਾਰਿਕ ਤੇ ਬੋਝਲ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਸਰਲ, ਸੰਗੀਤਮਈ ਤੇ ਮਧੁਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਲੰਕਾਰਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਤਰਲਤਾ ਤੇ ਮਹੀਨਤਾ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਆਕਾਰ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਗੀਤ ਰਚਨਾ ਇੱਕ ਸੀਮਤ ਜਿਹੀ, ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੀ, ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੇਕਰ ਕਵੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਹਾਅ ਅੰਦਰ ਵਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਨਹੀ ਹੁੰਦੀ , ਜਦਕਿ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਸੁਭਾਵਿਕਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਸਦਾ ਆਕਾਰ ਵਿਸਥਾਰਮਈ ਸੰਭਵ ਨਹੀ ।

ਕਰਦਾ ਹੈ । ਅਲੰਕਾਰ , ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਾਵਿ ਦੇ ਸੌਂਦਰਯ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਵ-ਪੂਰਵ ਉੱਤਮ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ।[38]

ਛੰਦ :- ਛੰਦ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਤੱਤ । ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਛੰਦ ਮਨਮੋਹਕ ਸੁਰ ਅਤੇ ਲੈਅ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਮਾਤ੍ਰਾ ਜਾਂ ਵਰਣਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਵਿਉਂਤ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵਜ਼ਨ, ਤੋਲ, ਸੁਰ, ਬਿਸ਼ਰਾਮ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਤੁਕਾਂਤ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ ਲੈਅ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਛੰਦ ਹੈ ।[39]

ਭਾਸ਼ਾ :- ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਇਸ ਰਾਹੀ ਹੀ ਕਾਵਿਮਈ ਅਵਸਥਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । 'ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ' ਅਨੁਸਾਰ, ਕਾਵਿ-ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਭਾਵਮਈ ਬਿੰਬਾਂ ਨੂੰ ਉਸਾਰ ਕੇ ਸੁਹਜ-ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਆਮ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।[40] ਆਮ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲੋਂ ਕਾਵਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਕਾਵਿ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਤਨੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋਵੇਗੀ , ਉਤਨੀ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਮੀਰ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਗੀਤ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵਿਧਾਮੂਲਕ ਵਿਲੱਖਣਤਾ

ਗੀਤ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਇਤਨਾ ਨੇੜੇ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ ਕਿ 'ਗੀਤ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ, ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਕਾਰ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਇੱਕ ਖਾਸ ਤਰਜ਼, ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸੋ ਗੀਤ ਲਘੂ-ਆਕਾਰ ਦੀ ਉਸ ਪ੍ਰਗੀਤਕ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸਮੇਂ ਬਾਹਰੀ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਰੂਪ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਗੀਤ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸੰਗੀਤ ਭਰਪੂਰ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗਾਏ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸੁਵਿਧਾ ਜਾਂ ਕਠਿਨਾਈ ਨਾ ਹੋਵੇ ।

ਗੀਤ-ਕਾਵਿ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ । ਗੀਤ ਨੂੰ ਗੇਯ ਰਚਨਾ (ਗਾਉਣਯੋਗ) ਕਹਿਣਾ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ । ਇਹ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਇੱਕ ਹੱਦ ਤੱਕ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਗੇਯ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਪਦ-ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਰਾਗ-ਰਾਗਨੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰਚਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਸੋ ਬਾਹਰੀ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਧਿਆਨ 'ਚ ਰੱਖ ਕੇ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ । ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ 'ਚ ਗੀਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਕਾਵਿ ਸਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਜਦੋਂ ਵੀ ਗੀਤਕਾਰ ਗੀਤ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਵੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਔਖਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਉਪਰ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਵੀ ਹੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਉਪਰ ਸ਼ਬਦ-ਚੋਣ ਦੀ ਵੀ ਇੱਕ ਬੰਦਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਸੁਰ-ਤਾਲ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ ਤੇ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਬਹਿਰ ਵਿੱਚ ਫਿੱਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ । ਗੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਗਾਏ ਜਾਣ

ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਗੀਤ' ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਕਈ ਥਾਈਂ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ।

ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣਾ ਗਾਵੈ ਗੀਤ[41]
ਜਾਂ ਫਿਰ
ਗੀਤ ਨਾਦ ਹਰਖ ਚਤੁਰਾਈ[42]

ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਗੀਤ ਅਤੇ ਗਾਉਣ ਦੀ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਲੰਮੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸਮੋਈ ਬੈਠਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀ ਪਰੰਪਰਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਜਾਂ ਸਥਿਤੀ ਨਹੀ ਜਿਥੇ ਗੀਤ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਨਾ ਹੋਣ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਜੰਮਦਾ ਵੀ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜੁਆਨ ਵੀ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਰਦਾ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਇੰਨੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ ਕਿ ਅਜੇ ਤੀਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਤਾਰਕਿਕ ਨਿਖੇੜਾ ਨਹੀ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ । ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੰਮਣ ਦੀਆਂ ਵਧਾਈਆਂ, ਲੋਰੀਆਂ, ਕਿੱਕਲੀ, ਤ੍ਰਿੰਝਣਾਂ ਦੇ ਗੀਤ, ਸੁਹਾਗ, ਸਿੱਠਣੀਆਂ, ਘੋੜੀਆਂ, ਡੋਲੀ ਦੇ ਗੀਤ, ਅਲਾਹੁਣੀਆਂ, ਕੀਰਨੇ ਆਦਿ ਜਿਹੇ ਗੀਤ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ-ਕਾਵਿ ਪਰੰਪਰਾ ਉਪਰ ਲੋਕ-ਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਜਿਹਭਾਵੀ ਹੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੋਪਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਅਪਣਾਇਆ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਕਿੱਸਾ-ਕਾਵਿ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗਾਉਣ ਦੀ ਰੀਤ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਬੰਦ ਅਸੀਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸੁਣ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ । ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਗਾਉਣ ਦਾ ਜਨੂੰਨ ਹੈ । ਗੱਡੀ ਚਲਾਉਂਦਿਆਂ, ਨਹਾਉਂਦਿਆਂ, ਸਫਰ 'ਚ ਇੱਕਲੇ ਬੈਠਿਆਂ ਅਕਸਰ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਗੁਣ-ਗੁਨਾਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕਿਸਾਨ ਵੀ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਕਾਂ ਲਾਉਂਦੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਔਰਤਾਂ ਦੁੱਧ ਰਿੜਕਦੀਆਂ, ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਤਿੰਝਣਾਂ 'ਚ ਚਰਖਾ ਕੱਤਦੀਆਂ, ਬੱਚੇ ਖੇਡਦਿਆਂ ਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੱਥ ਵਿੱਚ ਬੈਠਿਆਂ, ਅਕਸਰ ਹੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਗੀਤ ਛੋਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਸ਼ੌਂਕ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਆਰਾ ਹੈ । ਕੋਈ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਗੀਤ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਫਿੱਕੀ-ਫਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ।

ਗੀਤ ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ । ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੀਤ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਦਿੱਖ ਤੇ ਨੁਹਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਬੇਸ਼ੱਕ ਗੀਤ ਦੀ ਇੱਕ ਲੰਮੀ ਪਰੰਪਰਾ ਸਾਡੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵੱਖਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਗੀਤ ਦੇ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਕੋਈ ਪੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਦਕਿ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਰਿਯਾਦਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਬੱਝੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਲਈ ਬੁੱਧੀ ਤੱਤ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਗੀਤਕਾਰ ਇੱਕ ਵੇਗ 'ਚ ਵਹਿੰਦਾ, ਕਲਪਨਾਮਈ ਸਥਿਤੀ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਤਰਕ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਸਥਾਈ, ਅੰਤਰਾ ਤੇ ਤੁਕ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਤੁਕਾਂਤ, ਅਤੁਕਾਂਤ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਗੀਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੰਕਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਟੇਕ ਜਾਂ ਸਥਾਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਗੀਤ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ , ਕਵਿਤਾ ਅਜਿਹੀ ਟੇਕ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ ।

ਗੀਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚਣ ਦੀ ਕਲਾ ਹੈ, ਕਵਿਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ।

ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀ ।

ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਅਲੰਕਾਰ ਸਿਰਜਣਾ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ।

ਸੰਗੀਤਮਈ ਕਾਵਿ ਨੂੰ 'ਗੀਤ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਗੀਤ ਅੰਦਰ ਕਵੀ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਭਾਵਨਾ ਉਭਰਵੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਗੀਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਵਿਮਈ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤਬੱਧ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਹੈ । ਇੱਕ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਗਹਿਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਵਧੇਰੇ ਅਤੰਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੁਹਰਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੰਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਗੀਤ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਅੰਤਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਗਹਿਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਅੰਤਰੇ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਤੁਕ ਸਥਾਈ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਦੁਹਰਾਅ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ, ਮਧੁਰਤਾ, ਸੰਗੀਤ ਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਗਮਈ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਗੀਤ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਗਹਿਰਾਂਦਾ ਹੈ । ਗੀਤ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਪਣੀ 'ਸਥਾਈ' ਵੱਲ ਮੁੜਦਾ ਹੈ , ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਮੁੱਖੜਾ' ਵੀ ਕਹਿ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਗੀਤ ਕਾਵਿ ਦਾ ਲਘੂ-ਰੂਪਾਕਾਰ ਹੈ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਤੁਕਾਂ ਤੇ ਬੰਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧੇਰੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਮਧੁਰਤਾ ਤੇ ਕੋਮਲਤਾ ਬਹੁਤਾ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਝਲ ਸਕਦੀ, ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਗੀਤ ਜਿਨ੍ਹਾ ਸਰਲ, ਸੰਖੇਪ, ਮਧੁਰ ਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਹੋਵੇਗਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ । ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਏਕਤਾ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਗੁਣ ਹੈ , ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਗੀਤ ਬਹੁਤੇ ਲੰਮੇ ਨਹੀ ਹੁੰਦੇ । ਭਾਵੁਕਤਾ, ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਗੀਤ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਗ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਲਪਨਾ-ਚਿਤ੍ਰ ਤੇ ਮਾਨਵੀਕਰਨ ਨਾਲ ਗੀਤਾਂ ਅੰਦਰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਜਾਨ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਈ ਗੀਤ ਦੀ ਵਿਧਾ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁਣ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ ਕਾਵਿ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੀ । ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ ਕਾਵਿ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਿਆ

ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੁਝ ਗੀਤ:-

– ਰੱਬਾ ਦਿਲ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ ਰਹਿ ਗਿਆ ਏ
ਕਦੀ ਨਾ ਪੂਰਾ ਹੋਣਾ, ਐਸਾ ਘਾਟਾ ਪੈ ਗਿਆ ਏ
ਵਰ੍ਹਿਆ ਬੱਦਲ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਦੇ ਭਾਣੇਂ ਦਾ
ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਾ ਦੁੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਛੜੇ ਨਨਕਾਣੇ ਦਾ[46]

– ਪੈਰਾਂ ਦੀਏ ਮਿੱਟੀਏ ਪਹਾੜ ਬਣ ਜਾਈ
ਕੱਖਾਂ ਦੀਏ ਕੁੱਲੀਏ, ਮੀਨਾਰ ਬਣ ਜਾਈ
ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਸਾਂਭ ਰੱਖ ਨੀ, ਕਿਰਤੀ ਦੀਏ ਕੁੱਲੀਏ
ਲੱਖ ਲੱਖ ਦਾ ਏ ਤੇਰਾ ਕੱਖ ਦੀ, ਕਿਰਤੀ ਦੀਏ ਕੁੱਲੀਏ[47]

– ਮੈਂ ਧਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਲੋਕੋ ਵੱਸਦੀ ਉਜੱੜ ਗਈ
ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਲੁੱਟਿਆ ਜੋ ਕੁਝ ਮੇਰਾ ਸੀ ।[48]

– ਪੰਜਾਬੀਏ ਜ਼ੁਬਾਨੇ ਨੀ ਰਕਾਨੇ ਮੇਰੇ ਦੇਸ ਦੀਏ
ਫਿੱਕੀ ਪੈ ਗਈ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਨੀ
ਮੀਢੀਆ ਖਿਲਾਰੀ ਫਿਰੇ, ਨੀ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਦੀਏ ਕਾਫੀਏ
ਕੀਹਨੇ ਤੇਰਾ ਲਾਹ ਲਿਆ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਨੀ [49]

– ਤੂੰ ਵੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਅਧੂਰਾ, ਮੈਂ ਵੀ ਰਹਿ ਗਈ ਅਧੂਰੀ
ਤੇਰੀ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਰੀ, ਮੇਰੀ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਰੀ
ਰਹਿ ਗਈ ਛੰਨੇ ਵਿੱਚ ਚੂਰੀ, ਤਕਦੀਰ ਬਣ ਕੇ
ਕੀ ਖੱਟਿਆ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਹੀਰ ਬਣ ਕੇ [50]

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੂਰਪੁਰੀ, ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ, ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਜਗਤਾਰ, ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ, ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ, ਪਾਸ਼, ਗੁਰਦਾਸ ਮਾਨ, ਦੇਬੀ ਮਖਸੂਸਪੁਰੀ, ਧਰਮ ਕੰਮੇਆਣਾ, ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸੰਧੂ, ਦੇਵ ਥਰੀਕਿਆਂ ਵਾਲਾ, ਦਵਿੰਦਰ ਖੰਨੇਵਾਲਾ, ਇੰਦਰਜੀਤ ਹਸਨਪੁਰੀ, ਹਾਕਮ ਸੂਫੀ, ਰਾਜ ਕਾਕੜਾ, ਮੰਗਲ ਹਠੂਰ, ਬਾਬੂ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਵਿਜੇ ਵਿਵੇਕ, ਜਗਦੇਵ ਮਾਨ ਆਦਿ ਜਿਹੇ ਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਉੱਤਮ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਮੱਧਮ ਗੀਤ :- ਹਰੇਕ ਗੀਤ ਸਾਹਿਤਕ ਗੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕੁਝ ਗੀਤ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਮਨੋਰੰਜਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਥੱਕਿਆ-ਟੁੱਟਿਆ ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਦੇ ਕੰਮ 'ਚ ਉਲਝਿਆ ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਗੀਤ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਗੀਤ ਉਸਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਰਾਮ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ ਦਾ ਸਰੂਪ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ ਇਸ ਦੀ ਦਿੱਖ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ , ਇਹ ਇੱਕ ਸੋਚਸ਼ੀਲ ਮੁੱਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਇਸ ਗੱਲ ਉਪਰ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੀ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ ।

- ਉੱਤਮ ਗੀਤ
- ਮੱਧਮ ਗੀਤ
- ਨਿਮਨ ਗੀਤ

ਉੱਤਮ ਗੀਤ- ਹਰੇਕ ਗਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਗੀਤ ਉੱਤਮ ਗੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਅੱਜ ਦਾ ਦੌਰ ਪੌਪ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪੌਪ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਦੌਰ ਵਿੱਚਲਾ ਹਰੇਕ ਪਾਪੂਲਰ ਗੀਤ ਉੱਤਮ ਗੀਤ ਨਹੀ । ਉੱਤਮ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮਚਲਦੇ-ਉਛਲਦੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੀ ਰੰਗੀਲੀ ਹੇਕ ਅਤੇ ਗਮਗੀਨ ਹੂਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਅਜਿਹੇ ਗੀਤ ਸੁਣਦਿਆਂ /ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਸ੍ਰੋਤੇ/ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਤਮਿਕ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਾਰਥਕ ਹੁਲਾਰਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਅਜਿਹੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਮੁਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਿਹਤਮੰਦ ਵਿਰੇਚਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇੱਕ ਉਚੇਰੀ ਭਾਵੁਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਅਜਿਹੇ ਗੀਤ ਸੁਣਦਿਆਂ/ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ, ਸ੍ਰੋਤਾ/ਪਾਠਕ ਅਸ਼-ਅਸ਼ ਕਰ ਉੱਠਦਾ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕਤਾ, ਇਤਿਹਾਸਕਤਾ, ਰੁਮਾਂਟਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸੇਧਮਈ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉੱਤਮ ਗੀਤ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੁਝ ਗੀਤ ਹੇਠਾਂ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ :-

- ਮੈਲੀ ਜਿਹੀ ਸਿਆਲ ਦੀ ਉਹ ਧੁੰਦਲੀ ਸਵੇਰ ਸੀ,
ਸੂਰਜ ਦੇ ਚੜ੍ਹਨ 'ਚ ਹਾਲੇ ਬੜੀ ਦੇਰ ਸੀ,
ਪਿਤਾ ਪਰਦੇਸ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਸੀ[43]

- ਕਦੇ ਮੋਟਰ ਸੜ ਗਈ ਕਦੇ ਬੋਰ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ
ਕਦੇ ਪੈਂਦਾ ਸੋਕਾ, ਕਦੇ ਸਭ ਕੁਝ ਹੜ੍ਹ ਗਿਆ
ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਬੈਂਕ ਦੀਆਂ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ, ਆ ਗਿਆ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਥਾਣਾ
ਜੱਟ ਦੀ ਜੂਨ ਬੁਰੀ ਤੜਪ-ਤੜਪ ਮਰ ਜਾਣਾ ।[44]

- ਵਤਨੀਂ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਰਹਿੰਦੀ ਏ, ਮਮਤਾ ਵਾਲੀ ਛਾਂ ਰਹਿੰਦੀ ਏ
ਭੈਣ ਭਾਈ ਤੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾ, ਬਾਪ 'ਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਾਂ ਰਹਿੰਦੀ ਏ
ਦੌਲਤ ਪਿਛੇ ਭੱਜਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕੋਰਾ ਦੇ ਦੇ ਜੁਆਬ[45]

ਕਈ ਗੀਤ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਨਾਮ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਾਜਾਂ ਵਾਲਾ ਸੰਗੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਅਣਭੋਲ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਪੈਰ ਥਿਰਕ ਉਠੱਦੇ ਹਨ:-

– ਚੰਡੀਗੜ ਵਿੱਚ ਕੁੜੀ ਮਿਲੀ ਮੈਨੂੰ ਚਾਕਲੇਟ ਵਰਗੀ,
ਚੈਰੀ ਬੁੱਲੀਆਂ ਉਤੇ ਨਰਮੀ ਆਮਲੇਟ ਵਰਗੀ,
ਅੰਗ-ਅੰਗ ਸੀ ਕਰਦਾ ਕਹਿਰ ਕਲੋਲ ਮਜਾਜ਼ਣ ਦਾ,
ਲੱਕ ਲਿਮਕੇ ਦੀ ਬੋਤਲ ਤੋਂ ਵੀ ਗੋਲ ਮਜਾਜ਼ਣ ਦਾ 54

ਇਸ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਵਾਲੀ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਬਸ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲਾ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਵਰਤਾਰਾ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇੱਕ ਹੋਰ ਗੀਤ ਆਇਆ ਸੀ :-

– ਪਹਿਲਾ ਪੈਗੱ ਲਾ ਕੇ, ਪਾਵਾਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਖਾਂ,
ਦੂਜਾ ਪੈਗੱ ਲਾ ਕੇ ਹੱਥ ਕਾਲਜੇ 'ਤੇ ਰੱਖਾਂ,
ਤੀਜਾ ਪੈਗੱ ਲਾ ਕੇ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਨੀ,
ਚੌਥਾ ਪੈਗੱ ਲਾ ਕੇ ਤੇਰੀ ਬਾਂਹ ਫੜਨੀ[55]

– ਹੋਇਆ ਕੀ ਜੇ ਨੱਚਦੀ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਲਈ ਡਾਕਾ ਤਾ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ,
ਬਹੁਤਾ ਸਾਨੂੰ ਜੱਚ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਫੜ ਲਈ ਡਾਕਾ ਤਾ ਨਹੀ ਮਾਰਿਆ[56]

ਅਜਿਹੇ ਗੀਤ ਸਿਰਫ ਕਾਮੁਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਠਰਕੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਹੋਂ ਭਟਕਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ-ਕਾਵਿ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮੋਈ ਬੈਠਾ ਹੈ । ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਧ ਵਾਲੇ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਨੋਰੰਜਨ ਭਰਪੂਰ ਗੀਤ ਅਤੇ ਨਿਮਨ ਪੱਧਰ ਦੇ ਗੀਤ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਲਮੀ ਸਫਰ ਗੀਤਕਾਰੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ 'ਬਾਬਾ ਬੋਹੜ' ਬਣ ਗਿਆ । ਇਹ ਉਹ 'ਦੀਪਕ' ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਨਵੇਂ ਪੁੰਗਰਦੇ ਗ਼ਜ਼ਲਗੋ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਭਰਪੂਰ ਸੇਧ ਅਤੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ"ਮੰਡੀ ਜੈਤੋ" ਦੇ ਜੰਮ-ਪਲ "ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ" ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਦਬੀ ਨਾਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ "ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ" ਰੱਖ ਲਿਆ । 'ਦੀਪਕ ਸ਼ਮ੍ਹਾਂ ਤੇ ਜਗਣ ਵਾਲਾ ਪਰਵਾਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸਚਮੁੱਚ ਹੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਜੋਤ ਬਾਲ ਕੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਸ਼ਮ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਵਾਨਾ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਨ-ਪੰਧ ਪੂਰਾ ਕਰ ਗਿਆ ।

'ਬਾਬਾ-ਏ-ਗ਼ਜ਼ਲ' ਜਨਾਬ 'ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ' ਦੇ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਕਈ ਕਿਆਸ ਅਰਾਈਆਂ ਹਨ, ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ 1919 ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮੁਤਾਬਿਕ 1925 ਨੂੰ ਸ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਵੀਰ ਕੌਰ ਦੀ

ਅਜਿਹੇ ਗੀਤ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਸਾਰਥਿਕ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਧ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਕਾਮੁਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਂਦੇ ਨਹੀ । ਇਹ ਉਹ ਗੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

– ਯਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਏ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰ ਪੰਜਾਬੀ ਏ,
ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਤਲਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਏ[51]

– ਹੋਕਾ ਦੇਣ ਝਨਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ,
ਸੋਹਣੀ ਡੁੱਬਦੀ ਕਰ ਗਈ ਗੱਲਾਂ,
ਕੱਚਿਆਂ 'ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਨਾ ਕਰਿਓ ਡੁੱਬ ਜੋ 'ਗੇ
ਬੇਕਦਰਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਾ ਕਰਿਓ ਡੁੱਬ ਜੋ 'ਗੇ[52]

– ਗਿਲੇ-ਸ਼ਿਕਵੇ ਭੁਲਾ ਕੇ ਹੱਥ-ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ,
ਹੋ ਗਏ ਯਾਰ-ਬੇਲੀ 'ਕੱਠੇ ਡੱਗਾ ਢੋਲ ਉਤੇ ਲਾ ਕੇ,
ਤੂੰ ਵੀ ਨੱਚ ਲੈ ਪਤੰਗ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਲੱਛੀਏ,
ਨੀ ਆ ਜਾ ਨੱਚੀਏ,
ਆਪਾਂ ਸਾਰੇ ਨੱਚੀਏ ਨੀ,
ਬਈ ਸ਼ਾਵਾ ਨੱਚੀਏ[53]

ਨਿਮਨ ਗੀਤ:- ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕਾ ਸਮਾਂ ਪੌਪ ਮਿਊਜਿਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ । ਗੀਤ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਦਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਹੈ । ਮੰਡੀਕਰਨ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਗੀਤ ਉਪਰ ਬਜ਼ਾਰੂਪਣ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਸਰ ਪਾਉਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਉਤਮ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਘੱਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਗੀਤ ਦੀ ਆਤਮਾ ਰੌਲੇ-ਰੱਪੇ 'ਚ ਗੁਆਚ ਰਹੀ ਹੈ । ਅਜੋਕਾ ਗੀਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਰ-ਤਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਹਲਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਘਟੀਆ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਗੰਦੀ ਸੋਚ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਨੂੰ ਹਲਕੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਲਿਜਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਕਈ ਗੀਤ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਹਰੇਕ ਸਿਆਣੇ ਅਤੇ ਸਾਊ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਿਰ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਝੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਅਜਿਹੇ ਗੀਤ ਸਿਰਫ ਮਨੁੱਖੀ ਕਾਮੁਕਤਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਨੰਗੇ ਅਧਨੰਗੇ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦੇ ਹਨ । ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਜਿਨਸੀ ਭੁੱਖਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਰਜਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਅਜਿਹੇ ਗੀਤ ਅਣਭੋਲ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਕੋਮਲ ਤੇ ਸੂਖਮ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਹਿਨੀਅਤ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਅਜਿਹੇ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਭਰਪੂਰ ਅਣਜਾਣ ਸੋਚ ਹੈ । ਸਸਤੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਲੋਕ ਅਜਿਹੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਜੀਵਨ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ । ਉਸ ਦੇ ਪੰਜ ਧੀਆਂ, ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ, ਕੈਲਾਸ਼ ਕੌਰ, ਹਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ, ਬਲਕਰਨ ਸਿੰਘ, ਰੂਪ ਰਾਣੀ, ਸਤਵਰਨ ਦੀਪਕ, ਸੰਤੋਸ਼ ਰਾਣੀ, ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ, ਸੁਖਵਰਸ਼ਾ ਰਾਣੀ ਹੋਏ ਅਤੇ ਫੇਰ ਕੁਝ ਸਖਤ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦੀ ਪੰਡ ਮੋਢੇ ਉਤੇ ਟਿਕ ਗਈ । ਦੀਪਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਸਵਰਨਕਾਰੀ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਲੋਹੜੇ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਸਦਕਾ "ਜੈਤੋ ਵਾਲਾ ਚਰਨਾ ਸੁਨਿਆਰ" ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਦੀਪਕ ਸਰਾਫ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਤੇ ਜਦ ਵਿਹਲ ਮਿਲਦੀ ਤਾਂ ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕਰਦੇ । ਇੱਕ ਦਿਨ ਦੀਪਕ ਜੀ ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਗਮ ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ , ਪਿਛੋਂ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਚੋਰੀ ਹੋ ਗਈ । ਆਪਣਾ ਘਰ ਵੇਚ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ 75000/- ਰੁਪਿਆ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਰੜ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਸਰ ਕਰਨੀ ਪਈ । ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਟੁੱਟਾ ਕਿ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਠ ਨਾ ਸਕਿਆ ।

ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ 'ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ' ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆ ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਰੌਚਿਕ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਜਨਾਬ 'ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ' ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਚੰਗੇ ਜਾਂ ਮੰਦੇ ਕੰਮ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਨਵੇਂ ਸਥਾਨ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕੀਤੇ ਚੰਗੇ-ਮੰਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਵੀਰ ਕੌਰ ਨੇ ਭਗਤੂਆਣੇ ਵਾਲੇ ਸੰਤਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਧਾਰਨ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਕੀ ਨਾਮਕਰਣ ਕਰਾਂ ? ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਬਾਅਦ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, " ਬੀਬੀ ਜੇਕਰ ਤੇਰੀ ਕੁੱਖੋਂ ਲੜਕੇ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਰੱਖੀ । ਜੇਕਰ ਲੜਕੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਗੁਰਚਰਨ ਕੌਰ । ਇਹ ਨਾਮ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ, ਮਕਬੂਲੀਅਤ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਖੱਟਣਗੇ । ਜਦ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਦਮ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਤਖ਼ੱਲਸ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਦੀਪਕ ਲਗਾ ਕੇ 'ਗੁਰਚਰਨ ਦੀਪਕ' ਬਣ ਗਏ 'ਦੀਪਕ' ਤਖ਼ੱਲਸ ਆਪ ਨੇ ਇੱਕ ਫ਼ਿਲਮ ਵੇਖ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹੀਰੋ ਦਾ ਨਾਮ 'ਦੀਪਕ' ਸੀ । ਉਸ ਹੀਰੋ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਨੇ "ਦੀਪਕ" ਤਖ਼ੱਲਸ ਰੱਖ ਲਿਆ । ਇੱਕ ਵਾਰ ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ "ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ ਵਿਰਦੀ" ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਏ । ਤਖੱਲਸ਼ ਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰਚਰਨ ਦੀਪਕ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ 'ਦੀਪਕ' ਜੈਤੋਈ ਨਾਮ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ । ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਆਪ "ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ" ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਜਨਾਬ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਮਿਲੀ । ਦੀਪਕ ਦੇ ਪਿਤਾ ਕਵਿਤਾਵਾਂ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਦੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀਪਕ ਹੁਰਾਂ ਨੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ । ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਲਿਖਣਾ ਬਾਲ ਵਰੇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਰਾਸ-ਧਾਰੀਆਂ ਤੇ ਡਰਾਮਾ-ਕਰਮੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਟੇਜਾਂ ਦਾ ਗਮਨ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ 'ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ

ਕੁੱਖੋਂ, ਜੈਤੋ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ, ਨਾਮ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ 'ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ' । ਸਮਾਂ ਘਰੇਲੂ ਤੰਗੀ-ਤੁਰਸ਼ੀ ਦਾ ਸੀ । ਹਾਲਾਤ ਨੇ ਬਹੁਤੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਈ ਤੇ ਆਪ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਜੱਦੀ ਕਿੱਤਾਕਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸਿੱਖਣ ਲੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਨਿਰਬਾਹ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਵਟਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ।

ਦੀਪਕ ਦਾ ਬਚਪਨ ਬੜਾ ਰੌਚਕ, ਰਚਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਰਸਮਈ ਸੀ । ਬਚਪਨ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਪਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਮਲੀਲਾ, ਹਨੂੰਮਾਨ, ਨਾਟਕ, ਨਕਲਾਂ, ਨਾਚ, ਜਲਸਿਆਂ, ਮੇਲੇ, ਮਸਾਹਵਿਆਂ ਤੇ ਛਿੰਝਾਂ, ਘੋਲਾਂ ਦਾ ਆਮ ਰਿਵਾਜ਼ ਸੀ । ਲੋਕੀ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ-ਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸਮਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਮਨ ਪਰਚਾਵੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ਾਮਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ । ਮੇਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੀਪਕ ਹੀਰ ਰਾਂਝਾ, ਸੱਸੀ ਪੁੰਨੂੰ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਾ ਰਸਾਲੂ, ਪੂਰਨ ਭਗਤ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਦਾ ਅਤੇ ਗਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ । ਦੀਪਕ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਹਨੂੰਮਾਨ ਦੇ ਪੱਕੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸਨ ਜੋ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਇੱਕ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਹਨੂੰਮਾਨ ਦੀ ਆਰਤੀ ਉਤਾਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰਚਰਨ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸ ਉਪਰ ਪਿਤਾ ਦਾ ਏਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਹਨੂੰਮਾਨ ਚਾਲੀਸਾ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਮੰਦਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਗਭਰੀਟ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਘੋਲ ਕਰਨ ਤੇ ਕਬੱਡੀ ਆਦਿ ਖੇਡਣ ਲਈ ਅਖਾੜਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦੀਪਕ ਵੀ ਘੋਲ ਵੇਖਦਾ-ਵੇਖਦਾ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਪੱਟਾਂ ਤੇ ਥਾਪੀਆਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ । ਇੱਕ ਦਿਨ ਦੀਪਕ ਘੋਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਧੱਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਚੁੱਭੀ, ਤਦ ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੇ ਪੱਕਾ ਮਨ ਬਣਾਇਆ , "ਮੈਂ ਵੀ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਣਾਂਗਾ " । ਹੁਣ ਉਹ ਬਚਪਨ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਲੜਕਪਨ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾਅ ਵੱਲ ਪੈਰ ਵਧਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਕੱਦ ਭਾਵੇਂ ਦਰਮਿਆਨਾ ਸੀ ਪਰ ਸਰੀਰ ਗਠਿਆ ਤੇ ਸੋਹਣਾ ਸੀ । ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਚੰਗੀ ਭਲਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ । ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਸਰੀਰ ਦੀ ਚਮਕ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰਚਰਨ ਲੰਗੋਟੀ ਦਾ ਜਤੀ ਕੰਵਲ ਫੁੱਲ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿ ਆਪਣੀਆਂ ਰਾਹਾਂ ਤੇ ਤੁਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ।

ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਬੇਤਾਬੀ ਦੇ ਜ਼ੇਰੇ ਅਸਰ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸੋਲਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਬਲਵੰਤ ਕੌਰ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਪਰ ਹਨੂੰਮਾਨ ਦਾ ਚੇਲਾ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਆਹ ਜੇਹੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਬੇਸੁੱਧ ਸੀ । ਪਰ ਆਖਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਜਤ ਸਤ ਟੁੱਟਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੰਦਰ ਤੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚਲੇ ਹਨੂੰਮਾਨ ਦੇ ਚਾਲੀਸੇ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਆਖੀ । ਇਸ ਪਿਛਲੋਂ ਗੁਰਚਰਨ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰਕ

ਐਵਾਰਡ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਹਿਤ ਅਕੈਡਮੀ ਐਵਾਰਡ, ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਐਵਾਰਡ, ਮੁਜ਼ਰਿਮ ਦਸੂਹੀ ਐਵਾਰਡ, ਬਾਬੂ ਫਿਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ ਐਵਾਰਡ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਝੱਲਾ ਐਵਾਰਡ ਆਦਿ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਪਏ । ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵੇਖਦੇ ਬਾਦਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਕੈਪਟਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇੱਕ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਆ।

ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਜਦ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੂਰੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੁਰ-ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ । ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਰੂਹ ਤੇ ਜਿਸਮ ਹਨ ਤੇ ਜਿਸਮ ਬਿਨਾਂ ਰੂਹ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ । ਸ਼ਾਇਰੀ ਤਾਂ ਰੱਬੀ ਦਾਤ ਹੈ । ਇਹ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਪਰ ਹਰ ਸ਼ਾਇਰ ਵਿਦਵਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ ਨਹੀ ਜਾਂਦੀ , ਲਿਖ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਖ਼ੁੱਦਾਰੀ, ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਤੇ ਸਾਦਗੀ ਸ਼ਾਇਰ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿੱਤਵ ਦੇ ਵਿੱਲਖਣ ਜੁਜ਼ ਹਨ ।

ਜਨਾਬ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਲੋਹੜੇ ਦਾ ਗੀਤਕਾਰ ਪਹਿਲਾ ਸੀ ਤੇ ਚੋਟੀ ਦਾ ਗ਼ਜ਼ਲਗੋ ਪਿੱਛੋਂ । ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਉਸਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਅੰਬਰਾਂ ਤੱਕ ਫੈਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਉਸ ਦਾ ਗੀਤ ਜੋ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਬੇਟੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਅੱਜ ਤੱਕ ਗੂੰਜਾਂ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ :-

ਚਾਰ ਦਿਨ ਮੌਜਾਂ ਮਾਣਕੇ ਲਾ ਕੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ 'ਚ ਤਾਰੀ,
ਆਹ ਲੈ ਮਾਏਂ ਸਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ ਧੀਆਂ ਕਰ ਚੱਲੀਆਂ ਸਰਦਾਰੀ[57]

ਦੀਪਕ ਦੀਆਂ ਸਿਰਕੱਢ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਆੜੀਆਂ ਸਨ । ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ-ਮੰਤਰੀ ਅੱਟਲ ਬਿਹਾਰੀ ਵਾਜਪਾਈ ਦਾ ਬਹੁਤ ਕਰੀਬੀ ਦੋਸਤ ਸੀ । ਦੋਵੇਂ ਕਈ ਮੁਸ਼ਾਇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਪਰ ਆਪਣੀ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸਨੇ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀ ਉਠਾਇਆ । ਸ਼ਾਇਦ ਤਾਂ ਹੀ ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ:-

ਵਾਜਪਾਈ ਹੈ ਯਾਰ ਵਜ਼ੀਰੇ- ਆਜ਼ਮ,
ਪਰ ਮੇਰੇ ਹੇਠਾਂ ਜੁੱਲੀ ਉਤੇ ਭੂਰੀ ਹੈ[58]

ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਲਮੇ ਅਰੂਜ਼ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਖੁਦ ਉਚ ਪਾਏ ਦੇ ਸ਼ਾਇਰ ਨਹੀ ਹੁੰਦੇ ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਨਿਪੁੰਨ ਅਰੂਜ਼ੀਏ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਹ ਅਜ਼ੀਮ ਸ਼ਾਇਰ ਵੀ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਸੁੰਦਰ ਰੰਗ ਹਨ । ਸ਼ੋਖੀ, ਰੰਗੀਨੀ, ਇਸ਼ਕ-ਮਜਾਜ਼ੀ, ਇਸ਼ਕ-ਹਕੀਕੀ, ਸੂਫੀਆਨਾ, ਰਮਜਾਂ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਤਾ, ਗਹਿਰਾਈ, ਵਿਅੰਗ, ਚੋਟ, ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤ, ਸਭ ਕੁਝ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗਜ਼ਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਗਜ਼ਲ ਕੀ ਹੈ ? ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ? ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਗੁਣ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

ਫਿਲੌਰੀ' ਦੀ ਆਰਤੀ 'ਓਮ ਜੈ ਜਗਦੀਸ਼ ਹਰੇ' ਗਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ 'ਪੰਡਤ ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਫਿਲੌਰੀ' ਦੀ ਸ਼ਗਿਰਦ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ 'ਜਨਾਬ ਹਰਬੰਸ ਲਾਲ ਮੁਜ਼ਰਿਮ ਦਸੂਹੀ' ਨੂੰ ਦੀਪਕ ਨੇ ਸਾਹਿਤਕ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। 1942-43 ਵਿੱਚ ਬਾਗਬਾਨਪੁਰਾ (ਲਾਹੌਰ) ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉਰਦੂ ਮੁਸ਼ਾਇਰੇ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਮਾਂ-ਬੋਲੀ' "ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਗੱਲ ਇਹ ਹੋਈ ਕਿ, ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਛਿੜ ਪਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹਕੂਮਤਾਂ ਦੀ, ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਭਗਤਾਂ ਦੀ, ਊਰਦੂ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਤੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਦੀਪਕ ਨੂੰ ਇੰਝ ਲੱਗਾ, "ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਘਰ ਬੈਠੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹ ਕੱਢੀ ਹੋਵੇ ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਲਾਲ-ਪੀਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ," ਸਾਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਗੈਰ ਮਹਜ਼ਬਾਨਾ ਗੁਫਤਗੂ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ਰਮ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਤਿੱਗਿਆ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਐਨਾ ਉਚੱਾ ਚੁੱਕਾਂਗੇ ਕਿ ਮੁਲਕ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ੁਬਾਨਾਂ ਅੱਡੀਆਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸਾਡੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਕਰਿਆ ਕਰਨਗੀਆਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਤਮਾਮ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ-ਮੋਹਰਾ ਨਿਖਾਰਨ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਾਰਾਂਗੇ।

ਜਨਾਬ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਕਦੇ ਸੈਰ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਸੂਏ 'ਤੇ ਬੈਠ ਸ਼ੇਅਰ ਲਿਖਦੇ, ਕਦੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਤੇ ਕਦੇ ਡਾਕਖਾਨੇ ਵਿੱਚ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਣ ਮੁਤਾਬਿਕ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਚੌਂਕੜੀ ਮਾਰ, ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ, ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਲਿਖਦਾ। ਲੱਗਭਗ 28-30 ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਖਰੜੇ ਲਿਖੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆ ਹਨ:-

- ਦੀਪਕ ਦੀ ਲੋਅ
- ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਅਦਾ (ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)
- ਗ਼ਜ਼ਲ ਕੀ ਹੈ ? (ਗ਼ਜ਼ਲ ਬਾਰੇ ਤਕਨੀਕੀ ਪੁਸਤਕ)
- ਆਹ ਲੈ ਮਾਏ ਸਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ (ਗੀਤ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ)
- ਮਾਲਾ ਕਿਉਂ ਤਲਵਾਰ ਬਣੀ (ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ)
- ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਗਜਲਾਂ (ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)
- ਸਾਡਾ ਵਿਰਸਾ, ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ (ਨਜਮ ਸੰਗ੍ਰਹਿ)

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 7 ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ, 5 ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, 3 ਗੀਤ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, 2 ਮਹਾਂ-ਕਾਵਿ, 3 ਨਾਟ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਣ-ਛਪੀਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਦੀਪਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ 'ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਬਾਬਾ', 'ਮੀਰ ਤਕੀ ਮੀਰ,' ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਐਵਾਰਡ, ਡਾ. ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਹਮਦਰਦ ਐਵਾਰਡ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਰ ਪੱਖ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰੀਯ-ਭੇਦ ਹੈ । ਗੀਤਾਂ ਰਾਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ, ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾਅ, ਸੰਯੋਗ-ਵਿਯੋਗ, ਖੁਸ਼ੀ-ਗਮੀ, ਚਾਅ-ਮਲਾਰ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸਾਤ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਵਾਤਸਲ (ਮਾਂ ਸਮਾਨ ਪ੍ਰੇਮ) ਦਾ ਅੱਤ ਮਿੱਠਾ ਸਰੂਪ 'ਲੋਰੀ' ਭੀ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਦਿਲ ਦੀ ਬੇਚੈਨ-ਹਾਲਤ, ਉਸ ਦੀ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਦੇ ਗਿਲੇ-ਸ਼ਿਕਵੇ ਜਾਂ ਰੋਸੇ-ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ, ਉਸ ਦੇ ਬੇਗਾਨਾਪਣ ਓਪਰੇ ਅਤੇ ਨਿਰਮੋਹੀ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਚਿੱਤ੍ਰਨ, ਉਸ ਦੇ ਹਰਜ਼ਾਈਪੁਣੇ ਦੇ ਉਲਾਂਭੇ, ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਹੋਣ ਦੇ ਤਾਅਨੇ-ਮਿਹਣੇ, ਦੌਲਤ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ, ਭਰੀ-ਭਰਾਈ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਇੱਕਲਿਆਂ ਘਰੇ ਛੱਡ ਕੇ, ਪ੍ਰਦੇਸ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦੇ ਚਰਚੇ ਭੀ ਗੀਤਾਂ ਰਾਹੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ , ਝਗੜਾਲੂ ਸੱਸ, ਲੜਾਕੀ ਨਨਾਣ ਅਤੇ ਈਰਖਾਲੂ ਜਠਾਣੀ , ਲੋਭੀ ਜੇਠ ਦੇ ਰੋਣੇ ਭੀ ਗੀਤਾਂ 'ਚ ਰੋਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ , ਨੌਜਵਾਨ ਦਿਉਰ ਦੀ ਅਲਮਸਤ ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬਾਂਕੇਪਣ ਦਾ ਬਿਆਨ ਭੀ ਬੜੇ ਸੁਆਦਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ , ਸ਼ੱਕੀ ਗੁਆਂਢਣ ਦਾ ਪਿੱਟਣਾ ਵੀ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਵਿਆਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿੱਠਣੀਆਂ ਭੀ, ਰਾਹੀਂ ਬੜੀਆਂ ਸੁਆਦਲੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ ।[63]

ਦੀਪਕ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸਫਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਗੀਤ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਹੀ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਸੀ -"ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਗੀਤਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਸਾਡੇ ਕਈ ਗੀਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ "ਆਹ ਲੈ ਮਾਏਂ ਸਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ ਧੀਆਂ ਕਰ ਚੱਲੀਆਂ ਸਰਦਾਰੀ[64]

ਫੇਰ ਆਖ਼ਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੀ ਗੱਲ ਵਾਪਰੀ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਾਹਿਤਕ ਤੇ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਜਿਹੇ ਅਮਰ ਗੀਤ ਕਹਿਣ ਵਾਲੀ ਕਲਮ 'ਚੋਂ ਗੀਤ ਆਉਣੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ?

"ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਘਿਨਾਉਣਾਂ ਮੋੜ ਵੀ ਆਇਆ ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅਸ਼ਲੀਲਤਾ ਜਾਂ ਨੰਗੇਜ਼ਵਾਦ ਦਾ ਸਿਖਰ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ । ਇਹ ਉਦੋਂ ਹੋਇਆ ਜਦੋ ਕਿ ਕੁਝ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਕੰਪਨੀਆਂ ਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚੋਖਾ ਸੇਵਾ ਫਲ, ਰਾਇਲਟੀ ਵਜੋਂ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ...........ਪਰ ਪੈਸੇ ਦੇ ਇਸ ਲੋਭ ਨੇ ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨੰਗੇ ਗੀਤ ਲਿਖਣ ਦਾ ਰਹੁਜਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਜਿਸ ਤੋਂ ਦੁੱਖੀ ਹੋ ਕੇ ਅਸੀਂ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਖਹਿੜਾ ਛਡ ਕੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਕਹਿਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ..........[65]

ਗੀਤ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਹੋਣ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਪਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਗੜੂੰਦ ਕੋਈ ਕੁਝ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ 'ਗੀਤ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ

ਸੁਣ ਕੇ ਮਜ਼ਾ ਨਾ ਆਵੇ , ਉਸ ਨੂੰ ਗਜ਼ਲ ਨਾ ਆਖੋ,
ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਜੇ ਖੁੱਬ ਨਾ ਜਾਵੇ , ਉਸ ਨੂੰ ਗਜ਼ਲ ਨਾ ਆਖੋ ।
ਖੂਬੀ ਗਜ਼ਲ ਦੀ ਇਹ ਹੈ, ਦਿਲ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਮਸਤੀ,
ਜਿਹੜੀ ਦਿਮਾਗ ਖਾਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਗਜ਼ਲ ਨਾ ਆਖੋ ।[59]

ਦੀਪਕ ਜੀ ਜਨੂੰਨੀ ਕੱਟੜ ਪੰਥੀਆਂ ਤੇ ਜੰਗਬਾਜਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :-

'ਸਭ ਸੁਆਹ ਹੋ ਜਾਊ ਸੜ ਕੇ ਜੇ ਭੜਕ ਉੱਠੀ ਇਹ ਅੱਗ,
ਪਾਗਲੋ ਕਣ-ਕਣ 'ਚ ਨਾ ਚਿੰਗਾਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰੋ ।[60]

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਜੀ ਨੇ ਅਜੋਕੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵੀ ਬੜੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :-

"ਉਦਾਸ ਬੁਲਬੁਲ, ਨਿਰਾਸ਼ ਜੁਗਨੂੰ, ਹਤਾਸ਼ ਘੁੱਗੀਆਂ , ਦੁੱਖੀ ਗਟਾਰਾਂ,
ਝੜੇ ਨੇ ਸਾਖ਼ ਤੋਂ ਅਧ ਖਿੜੇ ਫੁੱਲ, ਚਮਨ 'ਚ ਕੈਸੀ ਬਹਾਰ ਆਈ[61]

ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦੀ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਆਦਤ ਸੀ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਸ ਐਬ ਨੂੰ ਕਦੇ ਛੁਪਾਉਂਦੇ ਨਹੀ ਸਨ । ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਸ਼ੇਅਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਤਾਂ ਖੁਦ ਹੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :-

'ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੂੰ ਮਿਲਣੈ ? ਉਹ ਇਸ ਬਸਤੀ ਵਿੱਚ ਨਈ ਰਹਿੰਦਾ,
ਜਾਂ ਠੇਕੇ ਜਾਂ ਸੜਕ ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਮਿਲਦੈ, ਉਹ ਸ਼ੌਦਾਈ ਅਕਸਰ [62]

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਗਜ਼ਲਗੋ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਆਮ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗਜ਼ਲਾਂ ਦੀ ਉਚੱ ਅਤੇ ਅਮਿੱਤ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਉਹ ਉਸਤਾਦ ਗਜ਼ਲਗੋ ਵਜੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਕਮਾਲ ਦਾ ਮਹਾਂਕਾਵਿ, "ਮਾਲਾ ਕਿਉਂ ਤਲਵਾਰ ਬਣੀ" ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੀਤ ਵੀ । ਗੀਤ ਵੀ ਐਸੇ ਜਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਉਂਦੋ ਤੱਕ 'ਲੋਕ-ਗੀਤ' ਸਮਝਦੇ ਰਹੇ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗੀਤ ਸੰਗ੍ਰਹਿ "ਆਹ ਲੈ ਮਾਏਂ ਸਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ" ਨਹੀ ਛਪਿਆ ।

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਇਹ ਵਡਿਆਈ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਸਰਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਹਿਜ-ਕਾਵਿ ਵਾਂਗੂੰ ਮਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਗੀਤ ਆਮ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਪੀਲ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ । ਉਦਾਹਣ ਵਜੋਂ 'ਆਹ ਲੈ ਮਾਏ ਸ਼ਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ' ਗੀਤ, ਜਦੋਂ ਡੋਲੀ ਤੁਰਨ ਵੇਲੇ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹਰ ਮਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਭਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਹਰ ਧੀ ਦੀਆਂ ਭੁੱਬਾਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲਏ ਗਏ ਵਿਸ਼ੇ ਸਾਡੇ ਆਮ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਲਏ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਲੰਮੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਦੀਪਕ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੀਤਾਂ ਬਾਬਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, "ਗੀਤ

ਮੈਂ ਸੀ ਭੋਲੀ-ਭਾਲੀ ਅੜੀਓ
ਨੀ ਮੇਰੀ ਉਂਗਲੀ ਹੋ ਗਈ ਕਾਲੀ ਅੜੀਓ[69]

ਮੇਰੀ ਪੱਖੀ ਦੇ ਛਣਕਦੇ ਘੁੰਗਰੂ, ਲੋਕਾਂ ਭਾਣੇਂ ਪੌਣ ਨੱਚਦੀ,
ਪੱਬ ਚੁਕ ਕੇ ਗੁਆਂਢੀ ਵਹਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਜਠਾਣੀ ਮੇਰੀ ਫਿਰੇ ਮੱਚਦੀ[70]

ਰਾਹ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋ ਜਾ ਪਾਸੇ ਛੇਤੀ ਛੱਡ ਮੇਰਾ ਪੱਲਾ,
ਮੈਂ ਚੱਲੀ ਹਾਂ ਸਨੀਮੇਂ ਤੂੰ ਬਹਿਜਾ ਘਰੇ ਕੱਲਾ ।[71]

ਸਈਓ ! ਬਾਜਰੇ ਦੇ ਸਿੱਟਿਆਂ 'ਤੇ ਬੂਰ ਆ ਗਿਆ,
ਮੇਰਾ ਮਾਹੀ ਘਰ ਆਇਆ ਨੀ ! ਸਰੂਰ ਆ ਗਿਆ ।[72]

ਕਵੀ ਇੱਕ ਆਮ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸੂਖ਼ਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਨਜ਼ਰੀਆ ਅਪਨਾ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਰੀਝ ਲਾ ਕੇ ਵੇਖਦਾ, ਪਰਖਦਾ ਅਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਿਹਤਮੰਦ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਚਾਹਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ । ਹਰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਜ਼ੁਲਮ ਜਬਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਸਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਬੜੀ ਸਰਲਤਾ ਅਤੇ ਸਾਦਗੀ ਭਰਪੂਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਦੀਪਕ ਹੁਰਾਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਚਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਨ ਨੂੰ ਸੋਂਹਦੇ ਸਨ । ਵਿਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਇਆ । ਸਰਦਾਰੀ ਕਰਕੇ ਤੁਰ ਰਹੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਜੋ ਪਰਾਏ ਘਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਜੇਠ ਤੇ ਜਠਾਣੀਆਂ ਦੇ ਮਾੜੇ ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ:-

ਤੂੰ ਵੀ ਕਿਤੇ ਭੈਣਾਂ ਵਾਂਗ ਰੱਖਦੀ ਜੇ ਪਿਆਰ ਨੀ,
ਔਖੀ-ਸੌਖੀ ਤਾਂ ਭੀ ਲੈਂਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰ ਨੀ ।
ਤੇਰਾ ਵੀ ਸੁਭਾਅ ਹੈ ਬਹੁਤ ਤੱਤਾ ਨੀ ਜਠਾਣੀਏ ।
ਜੇਠ ਮੇਰਾ ਪੁੱਜ ਕੇ ਕੁਪੱਤਾ ਨੀ ਜਠਾਣੀਏ[73]

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿੱਦਾਂ ਗਰੀਬੀ ਕਾਰਣ ਖੁਸ਼ਕ ਮਕਈ ਦੀ ਰੋਟੀ ਸੰਘ ਵਿੱਚੋਂ ਹੇਠਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਦਾਰੂ ਨੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿਤੈ ਤੇ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਉਹ ਦਾਰੂ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਆਉਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ :-

ਮੇਰਾ ਘਰ ਸੁਟਿਆ ਸੂ ਪੱਟ ਵੇ-ਤੂੰ ਪੀਣੀਂ ਛੱਡ ਦੇ,
ਕੀ ਬੋਤਲ 'ਚੋਂ ਲਿਆ ਤੂੰ ਖੱਟ ਵੇ-ਤੂੰ ਪੀਣੀਂ ਛੱਡ ਦੇ[74]

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਹੁਰਾਂ ਵੱਡੇ ਜ਼ਮੀਨਦਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੰਮੀ-ਕਮੀਨਾ ਦੀ ਅਕਸਰ

ਹੈ । 'ਗੀਤ' ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਮੋਏ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਨਿਕਲੇ ਬੋਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਪਿਆਰ ਜਾਂ ਰੋਮਾਸ ਨੂੰ ਜੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਵੀ ਰੁੱਖਾ ਜਿਹਾ ਹੋਰਨਾਂ ਜੀਵਾਂ ਵਰਗਾ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ । ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਹ-ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਸੱਜਣ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਤਾਂਘ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਹੰਝੂ ਹੁੰਦੇ ਨੇ । ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਟੇਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਮਿਹਣੇ ਨਿਹੋਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਟਿੱਚਰਾਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ । ਪ੍ਰਦੇਸ ਗਏ ਮਾਹੀ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦੇ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਸਨ ਦਾ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਹੁਸੀਨਾ ਦੇ ਨੈਣਾਂ ਦੇ ਡੰਗਿਆਂ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਅੱਖੀਆਂ ਦੇ ਪੱਕ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ, ਮਾਹੀ ਦੇ ਰਾਹਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰੁੱਤਾਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਬਿਰਹਣ ਦਾ ਮਨ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਰੰਗ ਬਦਲਦਾ ਹੈ। ਸਾਵਣ ਦੀਆਂ ਝੜੀਆਂ, ਪੋਹ ਮਾਘ ਦੀ ਠੰਡ , ਬਹਾਰ ਦੇ ਖੇੜੇ ਦਾ ਰੰਗ, ਕੋਇਲ ਦੀਆਂ ਅੰਬਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਦੀਆਂ ਕੂਕਾਂ, ਬਿਰਹਾ ਮਾਰੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਕੁਆਰੀਆਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦਾ ਹੁਸਨ ਗੱਭਰੂਆਂ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨੱਚਦੀਆਂ ਘੜਮਸ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਰੂਪ, ਕਰਮ ਆਦਿ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਤੜਪ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਵਿਆਹੀਆਂ ਵਰੀਆਂ ਮਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਟੂੰਮਾਂ ਲਈ ਮਿਹਣੇ ਮਾਰਦੀਆਂ ਨੇ, ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਦੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਧਨ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਾਰਨ ਸਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਗਿਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਨੇ । ਮਾਹੀ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਮਿਲ ਜਾਣ ਲਈ ਤਰਲੇ ਮਾਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਕੱਲੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਦਿਨ-ਰਾਤਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਡਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ । ਬਾਜਰੇ ਨੂੰ ਪਿਆ ਬੂਰ, ਮਾਹੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਦਾ ਹੈ । ਹੰਝੂਆਂ ਦੀਆਂ ਝੜੀਆਂ । ਹਉਕੇ-ਹਾਵੇ । ਯਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪੀੜਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਗੀਤਾਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਵਿਸ਼ੇ 'ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ' ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਗੀਤ ਹਨ:-

ਮੇਰੀ ਮਾਹੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ ਲੜਾਈ ਅੜੀਓ,
ਨੀ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਮਚ ਗਈ ਦੁਹਾਈ ਅੜੀਓ[66]

ਤੇਰੀ ਦੀਦ ਬਾਝੋਂ ਅੱਖੀਆਂ ਤਿਹਾਈਆਂ ਰਾਂਝਣਾਂ
ਸਾਥੋਂ ਝੱਲੀਆਂ ਨਾ ਜਾਣ ਇਹ ਜੁਦਾਈਆਂ ਰਾਂਝਣਾਂ[67]

ਕਾਹਤੋਂ ਛੱਡੀ ਗਈ ਤ੍ਰਿੰਝਣ ਵਿੱਚ ਆਉਂਣਾ, ਨੀ ਵੱਡਿਆਂ ਮਿਜਾਜ਼ਾਂ ਵਾਲੀਏ
ਤੈਨੂੰ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਨਈਂ ਬੁਲਾਉਣਾ ਨੀ ਵੱਡਿਆ ਮਿਜਾਜ਼ਾਂ ਵਾਲੀਏ[68]

ਦੇ ਗਿਆ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਮਾਹੀ ਛੱਲਾ ਪਿੱਤਲ ਦਾ,

ਪੁੱਤਰਾਂ-ਧੀਆਂ ਖ਼ਾਤਿਰ ਠੱਗੇ ਯਾਰ ਬੜੇ,
ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਤੈਨੂੰ ਐਨ ਰੜੇ,
ਜਣਾ-ਖਣਾ ਸਭ ਤੇਰੀ ਭੁਗਤ ਸੁਆਰ ਗਿਆ[78]

ਤੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਭ ਕੀਤੇ ਤੇ ਪਛਤਾਵਾ ਹੁੰਦੈ ਪਰ ਉਦੋਂ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੈ:

ਜਿਸ ਨੇ ਚਾਨਣ ਵੰਡਿਆ, ਨੂਰ ਹੰਢਾਇਆ ਏ,
ਉਹ ਅੱਜ ਚਾਨਣ ਦੀ ਛਿੱਟ ਦਾ ਤ੍ਰਿਹਾਇਆ ਏ
ਜੋ ਦੀਪਕ ਬਣ ਕੇ ਪੀ ਨ੍ਹੇਰ ਗੁਬਾਰ ਗਿਆ[79]

ਹਰ ਕਵੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੋਵੇ, ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਪਿਆਰ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਦੇ ਸੋਹਿਲੇ ਗਾਉਂਦਿਆਂ ਉਸ ਦਾ ਗੁਣਗਾਣ ਕਰਦਿਆਂ, ਖ਼ੁਦ ਨੂੰ ਵਡਭਾਗਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਮਿਲੇ ਇਸ ਤਿਰੰਗੇ ਝੰਡੇ ਦੀ ਅੰਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਹਿਲਾਉਂਦੀ ਮੂਰਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਕੇ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ :-

ਅਮੀਰ ਸ਼ਹੀਦਾ ਨੇ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਮੁੱਢ ਕਹਾਣੀ ਦਾ,
ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਮਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ , ਵੀਰਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ[80]

ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਉਪਕਾਰ ਕਮਾਏ ਇਸ ਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਤੇ,
ਇਹ ਪਿਆਰਾ ਤਿੰਨ ਰੰਗ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਵੇ ਅਸਮਾਨ ਤੇ[81]

ਸੋ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਹੁਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਉਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਿਆਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਨਾਬ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਆਪਣੇ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਹਿਰਦ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਨੇ ਹੀ ਆਪ ਨੂੰ ਮਕਬੂਲ ਸ਼ਾਇਰ-ਗੀਤਕਾਰ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਤਾ ਦੁਆਈ।

ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਬੇਪੱਤੀ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰੀ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਮਟਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਵੈਮਾਣ ਰੱਖਣ ਤੇ ਅਨਿਆਇ ਜਾਂ ਧੱਕੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:-

ਹੋਇਆ ਕੀ ਜੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਤੇਰੀ ਸਰਦਾਰੀ ਵੇ,
ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਹੈ ਜਾਨੋਂ ਵੱਧ ਇੱਜ਼ਤ ਪਿਆਰੀ ਵੇ,
ਅਸੀਂ ਫੂਕਣੈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾ !
ਵੇ ਅਸੀਂ ਨਈਂ ਕਨੌੜ ਝੱਲਣੀ
ਗੱਲ ਸੋਚ ਕੇ ਕਰੀਂ ਜ਼ੈਲਦਾਰਾ[75]

ਇਹ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਹ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਉਜਾੜੂ ਰਸਮਾਂ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਲਈ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਸਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਆਖਦਾ ਹੈ :-

ਬੰਦ ਕਰੋ ਇਹ ਪੁੱਠੀਆ ਰਸਮਾ ਕਿਉਂ ਜਾਨਾਂ ਤੜਪਾਈਆਂ ਨੇ ...
ਇਸ ਦਹੇਜ ਦੀ ਭੇਟਾ ਚੜ੍ਹ ਗਏ , ਜੋਬਨ ਕਈ ਹਜਾਰਾਂ
ਖਾ-ਖਾ ਜਹਿਰ ਤੜਫ ਕੇ ਮਰੀਆ, ਬਿਨਾਂ ਦੋਸ਼ ਮੁਟਿਆਰਾਂ
ਕਈਆਂ ਨੇ ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ, ਆਪੇ ਅੱਗਾਂ ਲਾਈਆਂ ਨੇ[76]

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਸਭ ਨੂੰ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ ਚੰਗੇਰੇ ਜੀਵਨ ਪੰਧ ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਦੁਨੀਆਂ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿੱਘਾ ਅਹਿਸਾਸ ਮਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਨਿੱਘ ਦਾ ਹੈ । ਮਾਂ ਸੁੱਖਾਂ-ਸੁੱਖਦੀ, ਧੀਆਂ-ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮੰਗਦੀ, ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਥੱਕਦੀ । ਪੇਕੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਧੀਆਂ ਦੀ ਪੁੱਛ ਕੇਵਲ ਮਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਾਂ ਦੀ ਧੀਆਂ ਕਰਕੇ । ਮਾਵਾਂ-ਧੀਆਂ ਆਪਸ 'ਚ ਸਲਾਹ -ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਭਰਾ ਘਰ-ਵਾਲੀਆਂ ਪਿਛੇ ਲੱਗ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਭਾਬੀਆਂ-ਨਣਦਾਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਕਦੇ ਵੀ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਤੇ ਆਖਰ ਧੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਭਾਵ ਦੀਪਕ ਆਪਣੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :-

ਆਖ਼ਿਰ ਸਿੱਟ ਕੇ ਕੁੰਜੀਆਂ, ਡੋਲੀ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇ,
ਦੀਪਕ ! ਜਗ ਦੀ ਰੀਤ ਮੈਂ ਕਿੱਦਾਂ ਬਦਲਾਵਾ,
ਮਾਵਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਲੱਭਦੀਆਂ ਕਦ ਠੰਡੀਆਂ ਛਾਵਾਂ[77]

ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਕੌੜਾ ਸੱਚ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ । ਬੰਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਦੋਂ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੈ, ਜਦੋ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ, ਧੀਆਂ, ਪੁੱਤਰ ਉਸਦੀ ਬੇਕਦਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਤੇਰਾ ਤੇਰੇ ਘਰ ਚੋਂ ਉਠ ਸਤਿਕਾਰ ਗਿਆ ,
ਝੂਠਾ ਮੋਹ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਤੈਨੂੰ ਮਾਰ ਗਿਆ ।

31. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-2
32. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-3, ਉਦਰਿਤ
33. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-4, ਉਦਰਿਤ
34. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-5, ਉਦਰਿਤ
35. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-5, ਉਦਰਿਤ
36. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-6, ਉਦਰਿਤ
37. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-6, ਉਦਰਿਤ
38. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-7, ਉਦਰਿਤ
39. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-8, ਉਦਰਿਤ
40. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-8, ਉਦਰਿਤ
41. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨਾ-1245
42. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨਾ-1331
43. ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ, ਬਿਰਖ ਅਰਜ਼ ਕਰੇ, ਪੰਨਾ-27
44. ਬੱਬੂ ਮਾਨ, ਉਹੀ ਚੰਨ ਉਹੀ ਰਾਤਾਂ, ਟੀ-ਸੀਰਜ਼, ਸੰਨ-2004
45. ਮੰਗਲ ਹਠੂਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਰਸਾ, ਪੰਨਾ-17
46. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-86
47. ਪਾਸ਼, ਸੰਪੂਰਨ ਪਾਸ਼-ਕਾਵਿ, ਪੰਨਾ-106
48. ਗੁਰਦਾਸ ਮਾਨ, ਦਿਲ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ
49. ਉਹੀ, ਪੀੜ ਤੇਰੇ ਜਾਣ ਦੀ,
50. ਉਹੀ, ਹੀਰ, ਟੀ-ਸੀਰਜ਼-2007
51. ਉਹੀ, ਹਈ ਸ਼ਾਵਾ ਹਈ ਸ਼ਾਵਾ
52. ਉਹੀ, ਵਲੈਤਣ, ਟੀ-ਸੀਰਜ਼-2005
53. ਮੰਗਲ ਮਦਾਨ, ਇੱਲਤਾਂ ਕਰਦਾ ਸੂਰਜ, ਪੰਨਾ-104
54. ਦਿਲਜੀਤ, ਚਾਕਲੇਟ, ਸਪੀਡ ਰਿਕਾਰਡਜ਼-2008
55. ਬੱਬੂ ਮਾਨ, ਪਿਆਸ, ਟੀ-ਸੀਰਜ਼
56. ਦਿਲਜੀਤ, ਇਸ਼ਕ ਹੋ ਗਿਆ, ਫਾਇਨ ਟੋਨ 2006
57. ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ, ਆਹ ਲੈ ਮਾਏਂ ਸਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ, ਪੰਨਾ-13
58. ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ, ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 14 ਜੂਨ 1998
59. ਪ੍ਰੋ. ਕੁਲਵੰਤ ਜਗਰਾਉਂ, ਜਨ ਸਹਿਤ (ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ), ਪੰਜਾਬੀ ਗਜ਼ਲ ਦਾ ਧਰੂ ਤਾਰਾ ਸਵ. ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ, ਪੰਨਾ-33
60. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-33
61. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-33
62. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-33

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਨਾ-398
2. ਪ੍ਰੋ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ, ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ, ਪੰਨਾ-9, ਉਦਰਿਤ
3. ਉਹੀ,ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-10, ਉਦਰਿਤ
4. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-10, ਉਦਰਿਤ
5. ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ-ਕਾਵਿ, ਪੰਨਾ-2
6. ਡਾ.ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ, ਪ੍ਰਗੀਤ, ਪੰਨਾ-35, ਉਦਰਿਤ
7. ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ-ਕਾਵਿ, ਪੰਨਾ-3, ਉਦਰਿਤ
8. ਉਹੀ,ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-4
9. ਉਹੀ,ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-1, ਉਦਰਿਤ
10. ਸਾਹਿਤ ਕੋਸ਼, ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ (ਸੰਪਾ.), ਪੰਨਾ-375
11. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-375
12. ਡਾ. ਐਸ. ਤਰਸੇਮ, ਗ਼ਜ਼ਲ-ਅਰੂਜ਼ ਅਤੇ ਪਿੰਗਲ, ਪੰਨਾ-21
13. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-22
14. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-143
15. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-26-27
16. ਮੰਗਲ ਮਦਾਨ, ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ
17. ਡਾ. ਐਸ. ਤਰਸੇਮ, ਗ਼ਜ਼ਲ-ਅਰੂਜ਼ ਅਤੇ ਪਿੰਗਲ, ਪੰਨਾ-25
18. ਸਾਹਿਤ ਕੋਸ਼, ਸੰਪਾ. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਪੰਨਾ-734
19. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-734
20. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਮਟਕ ਹੁਲਾਰੇ, ਪੰਨਾ-4
21. ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਸਾਵੇਂ ਪੱਤਰ, ਪੰਨਾ-15
22. ਸਾਹਿਤ ਕੋਸ਼, ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ (ਸੰਪਾ). , ਪੰਨਾ-735
23. ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ, ਕਾਵਿ-ਸਾਗਰ, ਪੰਨਾ-92
24. ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਸਾਵੇਂ ਪੱਤਰ, ਪੰਨਾ-28
25. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਮਟਕ ਹੁਲਾਰੇ, ਪੰਨਾ-15
26. ਸਾਹਿਤ ਕੋਸ਼, ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ (ਸੰਪਾ.), ਪੰਨਾ-329
27. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-505
28. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-505
29. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-505-506
30. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂਪ, ਪੰਨਾ-1, ਉਦਰਿਤ

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਬਿੰਬ-ਵਿਧਾਨ

ਬਿੰਬ :-

ਬਿੰਬ ਕੀ ਹੈ ? ਕੋਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ 'ਬਿੰਬ' ਜਾਂ ਇਮੇਜ' ਦੇ ਕਈ ਅਰਥ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ - ਜਿਵੇਂ ਕਿ

- ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਅਤੇ
- ਮੂਰਤਿਤ ਬਿੰਬ

ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਿੰਬ ਦਾ ਇੱਕ ਅਰਥ 'ਰਕਤ ਫਲ' ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਬਿੰਬ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ Image ਦਾ ਪ੍ਰਯਾਇਵਾਚੀ ਹੈ । ਬਿੰਬ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-2 ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਕਲ, ਆਕਾਰ, ਰੂਪ, ਚਿਤ੍ਰ, ਤਸਵੀਰ, ਮੂਰਤੀ, ਪ੍ਰਤਿਮਾ, ਬੁੱਤ, ਪ੍ਰਛਾਵਾਂ, ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ, ਬਿੰਬ, ਆਦਰਸ਼ ਨਮੂਨਾ, ਨਕਲ, ਹੂਬਹੂ ਉਤਾਰਾ, ਸੂਰਤ, ਉਪਮਾ, ਰੂਪਕ, ਭਾਵ, ਖ਼ਿਆਲ, ਖ਼ਿਆਲੀ ਤਸਵੀਰ, ਚਿਤਰ ਬਣਾਉਣਾ, ਮੂਰਤੀ ਬਣਾਉਣੀ, ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਨਾ, ਤਸੱਵਰ, ਕੋਈ ਰੂਪ ਦੇਣਾ, ਪਰਛਾਵਾਂ ਪਾਉਣਾ , ਕਲਪਨਾ ਕਰਨੀ, ਖਿਆਲ ਬੰਨ੍ਹਣਾ, ਆਦਰਸ਼ ਜਾਂ ਨਮੂਨਾ ਹੋਣਾ[1]

ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਿੰਬਾਂ ਤੋਂ ਮਾਨਸਿਕ ਪੁਨਰ-ਨਿਰਮਾਣ ਜਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਆਧੁਨਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਿੰਬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ । ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਬਿੰਬ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਅਰਥ ਕੀਤੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਬਿੰਬ ਦੀ ਸਹੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਸਰੂਪ ਪਛਾਨਣਾ ਕਾਫੀ ਕਠਿਨ ਹੋ ਗਿਆ । ਬਿੰਬ ਦਾ ਸਥੂਲ ਸ਼ਬਦ ਚਿੱਤਰ ਦਾ ਬੌਧਿਕ ਵਰਤਾਰਾ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਬੌਧਿਕ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ । ਬਿੰਬ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸੀਮਤ ਕਰਨਾ ਕਾਫ਼ੀ ਔਖਾ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਇਸ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੇ ਸ਼ਪੱਸ਼ਟੀਕਰਣ ਲਈ ਇੱਕ ਉਪਰਾਲਾ ਹਨ , ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਬਿੰਬ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਵਧੀ ਹੈ । "ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਵੇਦਨਾ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਕਈਆਂ ਨੇ ਦ੍ਰਿਸ਼-ਚਿੱਤਰ, ਕਈਆਂ ਨੇ ਅਲੰਕਾਰ ਮਾਤਰ, ਕਈਆਂ ਨੇ ਭਾਵ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਕਲਪਨਾ -ਪ੍ਰਧਾਨ[2]

ਲੀਵਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀ ਸਿਰਜੀ ਤਸਵੀਰ ਜਾਂ ਮੂਰਤ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਬਿੰਬ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀ ਨਿਰਮਤ ਉਹ ਤਸਵੀਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਗੁਣ ਦੀ ਛੁਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ[3]

ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ. "ਬਿੰਬ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਉਹ ਅੰਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਭਾਵ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ੈਲੀ ਤੱਕ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਰੂਪ ਤੱਕ ਪਸਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ[4]

63. ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ, ਆਹ ਲੈ ਮਾਏਂ ਸਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ, ਪੰਨਾ-3
64. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-5
65. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-4-5
66. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-15
67. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-16
68. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-21
69. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-24
70. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-32
71. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-44
72. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-49
73. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-25
74. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-55
75. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-14
76. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-22
77. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-64
78. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-63
79. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-63
80. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-66
81. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-67

ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ[9]

ਡਾ. ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਵਰੂਪ ਗੁਪਤ ਅਨੁਸਾਰ, "ਬਿੰਬ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਨਿਰਮਿਤ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਚਿੱਤਰ ਹੈ, ਜੋ ਅਕਸਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਰੂਪਕ, ਉਪਮਾ ਆਦਿ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਕਵੀ ਦੇ ਤੀਬਰ ਭਾਵ-ਆਵੇਗ ਨੂੰ ਪਾਠਕ ਤੱਕ ਪੁਚਾਂਦਾ ਹੈ[10]

ਡਾ. ਨਗੇਂਦਰ ਨੇ ਬਿੰਬ ਦੀ ਸੂਖਮਤਾ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਤਾ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ ਕੱਢਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਕਾਵਿ ਬਿੰਬ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਕਲਪਨਾ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਮਿਤ ਇੱਕ ਐਸੀ ਮਾਨਸ ਛਵੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਮੂਲ ਵਿੱਚ ਭਾਵ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ[11]

ਬਿੰਬ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੱਚਾਂ ਅਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਿੰਬ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਅਨੁਭੂਤੀ, ਚਿਤਰਾਤਮਕਤਾ, ਭਾਵ, ਕਲਪਨਾ , ਅਲੰਕਾਰ, ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਅਤੇ ਮਨ ਆਦਿ ਨਾਲ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿੰਬ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ ਮਤਭੇਦ ਹਨ ਉਥੇ ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਬਿੰਬ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਆਵਸ਼ਕਤਾ ਨੂੰ ਸਭ ਨੇ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਹੈ । 'ਏਜਰਾ ਪਾਊਡ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁਚੱਜੇ ਬਿੰਬ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਚੰਗੇਰਾ ਹੈ[12] 'ਲੀਵਿਸ ਨੇ ਹਰ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਿੰਬ ਕਿਹਾ ਹੈ[13] ਰਾਬਨ ਸਕੈਲਟਨ ਨੇ ਕਾਵਿ-ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੱਤ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਬਿੰਬ ਯੋਜਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਇੱਕ ਬਿੰਬ ਇੱਕ ਯੋਜਨਾ ਹੈ[14]

ਬਿੰਬ ਦੀ ਸਿਰਜਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ

ਬਿੰਬ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਹੋਣ ਤੱਕ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਇੱਕ ਨਿਸਚਿਤ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । 'ਆਚਾਰਯ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਸ਼ੁਕਲ' ਨੇ ਰੂਪ-ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਜੋ ਤਿੰਨ ਭਾਗ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜਣ ਦੇ ਪੜਾਅ ਹੀ ਹਨ ।

1. ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਧਾਨ
2. ਸਿਮਰਤ ਰੂਪ ਵਿਧਾਨ
3. ਕਲਪਿਤ ਰੂਪ ਵਿਧਾਨ[15]

1. ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਧਾਨ:- ਵਿਧਾਨ-ਬਿੰਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਧਾਨ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ । ਲੇਖਕ/ਕਵੀ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਇਸ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦਾ, ਸੁਣਦਾ, ਪੜ੍ਹਦਾ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ-ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੋਂ ਭਾਵ ਕੇਵਲ ਗੋਚਰ-ਜਗਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਜਿਹਾ ਜਗਤ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਕਵੀ ਜਾਂ ਲੇਖਕ ਨੇ

ਬਲੇਕ (Blake) ਅਨੁਸਾਰ, "ਹਰ ਇਕ ਵਸਤੂ ਜਿਸ ਉਪਰ ਯਕੀਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ, ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਇੱਕ ਬਿੰਬ ਹੈ (Everything Possible to be believed is an amage of truth) [5]

ਰੋਬਿਨ ਸਕੈਲਟਨ, "ਬਿੰਬ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਅਨੁਭੂਤੀ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਉਂਦਾ ਹੈ[6] ਆਕਸਫੋਰਡ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਅਨੁਸਾਰ, " ਬਿੰਬ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਨਿਰੂਪਣ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਤੱਖ ਬੋਧ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿਮਰਤੀ ਜਾਂ ਕਲਪਨਾ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ[7] ਇਸੇ ਹੀ ਕੋਸ਼ 'ਚ ਬਿੰਬ ਦਾ ਅਰਥ "ਮਾਨਸਿਕ ਚਿੱਤਰ"ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਡਾ. ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ,"ਬਿੰਬ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਂ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਤਸਵੀਰ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ[8]

ਉਪਰੋਕਤ ਪੱਛਮੀ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬਿੰਬ ਬਾਰੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੱਖ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

- ਬਿੰਬ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ-ਚਿੱਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।
- ਬਿੰਬ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਲਪਨਾ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।
- ਬਿੰਬ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਬੋਧ (ਗਿਆਨ) ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ।
- ਬਿੰਬ ਕਿਸੇ ਅਮੂਰਤ ਭਾਵ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਬਿੰਬ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਵ ਅਤੇ ਆਵੇਗ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੰਨਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ।
- ਬਿੰਬ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਾਵਿਕ-ਆਨੰਦ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਬਿੰਬ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਪੱਖਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਿੰਬ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਚਿੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਹੈ ਜੋ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਅਮਿੱਟ ਛਾਪ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਡੀਆਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨਾਲ ਗਹਿਰਾ ਸਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸੋ ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੇ ਬਿੰਬ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਇਉਂ ਪਰਿਭਸ਼ਿਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ-

"ਬਿੰਬ ਕਵੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਿਆ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਵ ਅਤੇ ਆਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਚਿੱਤਰ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਅਮੂਰਤ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਭਾਵ ਦੀ ਪੁਨਰ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਪਾਠਕ ਦੇ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਬੋਧ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਾਵ ਤੇ ਆਵੇਗ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸਨੂੰ ਸੁਹਜ ਤੇ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਇਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਆਫ ਬ੍ਰਿਟੈਨਿਕਾ ਵਿੱਚ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ , "ਬਿੰਬ ਉਹ ਚੇਤਨ ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਮੌਲਿਕ ਉਤੇਜਨਾ ਦੇ ਅਭਾਵ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਜਾਂ ਅੰਸ਼ਿਕ ਰੂਪ

ਚੱਲਦਾ ਬਿੰਬ-ਗ੍ਰਹਿਣ ਵੀ ਉਸ ਲਈ ਆਵੱਸ਼ਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ[18]

ਬਿੰਬ-ਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਕਾਵਿ ਦਾ ਅਲੰਕਾਰ ਮਾਤਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਇੱਕ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੱਤ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਸਾਧਾਰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਸੰਚਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦੀ ਉਦੋਂ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਣੀ ਹੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਵਾਰਤਕ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਨ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਤੱਤ ਬਿੰਬ-ਵਿਧਾਨ ਹੈ। ਹਰਬਰਟ ਹੀਡ ਨੇ ਇੱਕ ਥਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਬਿੰਬਾਵਲੀ ਬਗ਼ੈਰ ਸਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਵੀ ਲਈ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬਿੰਬ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨਾ ਅਤਿਅੰਤ ਜਰੂਰੀ ਹੈ[19] ਕਵਿਤਾ ਤਰਕ ਨੂੰ ਤਾਂ ਤਿਆਗ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਨਹੀ। ਗੀਤ-ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਖਾਸੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਹੈ।

ਕਵੀ ਦੇ ਲਈ ਸਫਲ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜਣ ਦੇ ਚਾਰ ਆਧਾਰ ਭੂਤ ਤੱਤ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ।

(i) ਅਨੁਭਵ (Feeling)
(ii) ਭਾਵ (Emotion)
(iii) ਆਵੇਗ (Passion)
(iv) ਇੰਦਰੀਅਤ (Sensuousness) [20]

ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਜਾਂ ਤਜ਼ਰਬਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਬਿੰਬਾਕਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਹੱਡ-ਬੀਤੀਆਂ ਜਾਂ ਜੱਗ-ਬੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਿਆਂ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਲੀਵਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਇੱਕ ਬਿੰਬ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦਾ ਪੁਨਰ-ਨਿਰਮਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਨਿਰਮਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।[21] 'ਭਾਵ' ਬਿੰਬ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਭਾਵ-ਰਹਿਤ ਬਿੰਬ ਨਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ। 'ਆਵੇਗ' ਬਿੰਬ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਹੈ। ਲੀਵਿਸ ਨੇ ਕਾਲਰਿਜ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਬਿੰਬ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਸੁੰਦਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਹੀ ਦਰਸਾ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਮੌਲਿਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸਬੂਤ ਬਣਦੇ ਹਨ ਜਦ ਇਹ ਆਵੇਗ ਨਾਲ ਸੰਯੁਕਤ ਜਾਂ ਜਾਗਰਤ ਹੋਣ। ਆਧੁਨਿਕ ਬਿੰਬ ਵਿੱਚ ਇੰਦਰੀਅਤਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਆਵਸ਼ਕ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਤੱਤ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਗ੍ਰਾਹੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਬਿੰਬ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਵਿ ਦਾ ਅਨਿਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਜਾਂ ਮਹਾਨਤਾ ਦੇ ਲਈ ਕੁਝ ਖਾਸ ਲੱਛਣ ਜਾਂ ਗੁਣ ਦੱਸੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। 'ਪ੍ਰੋ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ' ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਿੰਬ ਯੋਜਨਾ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਮ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਪਰਤਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਸਾਧਾਰਨ ਕਵੀ ਦਾ ਬਿੰਬ-ਪੱਧਰ ਵੀ ਸਾਧਾਰਨ ਹੋਵੇਗਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇੱਕ ਮਹਾਨਤਮ ਕਵੀ ਦਾ ਬਿੰਬ -ਪੱਧਰ ਅਰਥਾਤ ਬਿੰਬ-ਵਿਧਾਨ ਅਤਿ ਅਸਾਧਾਰਨ ਪੱਧਰ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਕੇਵਲ ਸੁਣ ਕੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸਵਰਗ, ਨਰਕ, ਪਰਲੋ ਆਦਿ । ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਖਿਆ , ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਵੀ ਦੀ ਸਿਮਰਤੀ ਵਿੱਚ ਜਾ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਉਹ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ-ਵਿਧਾਨ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜਣ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਹੈ ।

2. ਸਿਮਰਤ ਰੂਪ ਵਿਧਾਨ :- ਜਾਰਜ ਵੈਲੀ,ਬਿੰਬ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿੱਚ ਸਿਮਰਤੀ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿਮਰਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਕਾਵਿ-ਸਿਰਜਣਾ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।[16]

ਆਈ.ਏ.ਰਿਚਰਡਜ਼ ਅਨੁਸਾਰ, "ਕੋਈ ਵੀ ਮਾਨਸਿਕ-ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿਮਰਤੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਨਾ ਹੋਵੇ ।[17]

ਕੋਈ ਕਵੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ , ਸੁਣਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਉਸਦੀ ਸਿਮਰਤੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਮਾਂ ਆਉਣ 'ਤੇ ਕਵੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਹ ਕਾਵਿ ਬਿੰਬਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਸੋ ਸਿਮਰਤੀ ਕਵੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ-ਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦਾ ਅਮੁੱਕ ਭੰਡਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਸਮੇਂ ਬਿੰਬਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

3. ਕਲਪਿਤ ਰੂਪ ਵਿਧਾਨ :- ਕਲਪਿਤ ਰੂਪ ਵਿਧਾਨ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜਣ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਤੇ ਆਖਰੀ ਪੜਾਅ ਹੈ । ਇਹ ਉਹ ਪੜਾਅ ਹੈ ਜਿਥੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ-ਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੇ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਸਿਮਰਤ ਰੂਪ, ਕਲਪਨਾ ਦੁਆਰਾ ਅਕਸਰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਬਿੰਬਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਰਚਨਾ ਜਾਂ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ (ਪ੍ਰਯੋਗ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਲਪਨਾ ਹੀ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਚਿਤਰਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਬਿੰਬ ਨਿਰੋਲ ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ । ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ 'ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ 'ਸਿਮਰਤ' ਰੂਪ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਲੰਘਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਬਿੰਬ ਲਈ ਸਿਮਰਤੀ ਦਾ ਹੀ ਅਭਿਆਸ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਵਸਤੂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਅਸੀਂ ਨਾ ਜਾਣਦੇ ਹੋਈਏ । ਸਾਡੀ ਕਲਪਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ, ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਢੁਕਾਉਣ ਦੀ ਹੀ ਯੋਗਤਾ ਹੈ ।

ਕਾਵਿ-ਸਿਰਜਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਖਾਸੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਬਿੰਬ ਕਵੀ ਦੇ ਭਾਵਾਂ, ਅਨੁਭਾਵਾਂ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਇੱਕ ਮਾਧਿਅਮ ਹੀ ਨਹੀ, ਕਾਵਿ-ਕਲਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਆਚਾਰਯ ਰਾਮ ਚੰਦਰ-ਸ਼ੁਕਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਮਾਤਰ ਨਾਲ ਕੰਮ ਨਹੀ

ਹੈ। ਇੱਕ ਪੰਜਾਬੀ 'ਲੋਕ-ਗੀਤ' ਵਿੱਚ 'ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਪੱਤੇ' ਦਾ ਰੂਪਕ ਤਾਜ਼ਗੀ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ :-

ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਪੱਤਿਆ ਵੇ ਕੇਹੀ ਖੜ ਲਾਈ ਆ ,
ਪੱਤ ਝੜੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰੁੱਤ ਨਵਿਆਂ ਦੀ ਆਈ ਆ।

ਮਰਹੂਮ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰ ਮੰਗਲ ਮਦਾਨ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਨਿਡਰ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ 'ਸ਼ੇਰ' ਦੇ ਰੂਪਕ ਵਿੱਚ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ :-

ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਪੱਤਿਆ ਵੇ
ਕੀ ਕੌਤਕ ਵਰਤਾਏ ਨੇ
ਗਿੱਦੜ ਮੇਰੇ ਗੋਬਿੰਦ ਨੇ
ਵੇਖੋ ਸ਼ੇਰ ਬਣਾਏ ਨੇ
ਵੇਖੋ ਸ਼ੇਰ ਬਣਾਏ ਨੇ[25]

ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਬਿੰਬਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸੁਣਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਨ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਹ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਟੁੰਬਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੀਬਰ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਤਾਜ਼ਾ ਅਨੁਭਵ ਹੀ ਤਾਜੇ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਾਰਥਕ ਕਲਾਕਾਰ ਪ੍ਰਚਲਤ ਬਿੰਬਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤਾਜ਼ੇ ਹੀ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਾਏ ਹੱਕ ਲਈ ਸੂਰ, ਗਾਂ ਅਤੇ ਮੁਰਦਾਰ ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜਿਆ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :-

ਹਕ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸ ਸੂਅਰ ਉਸ ਗਾਇ ।
ਗੁਰੂ ਪੀਰੁ ਹਾਮਾ ਤਾਂ ਭਰੇ ਜਾਂ ਮੁਰਦਾਰੁ ਨਾ ਖਾਇ[26]

ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਨਵੀਨਤਾ ਕਵੀ ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ :

ਕਲ ਦਾ ਦਿਹੁੰ ਵੀ ਕੈਸਾ ਦਿਹੁੰ ਸੀ,
ਕੈਸੀ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋਈ,
ਆਪਣੀਆਂ ਆਪ ਗੋਲਾਈਆਂ ਚੁੰਮਦੀ
ਭਰ ਜੋਬਨ ਵਿੱਚ ਨਾਰ ਜਿਉਂ ਕੋਈ[27]

4. ਬਿੰਬ ਉਹੋ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਣਯੋਗ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਾਠਕ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੋਵੇ। ਕਵੀ ਜਿਸ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਭਾਵ-ਵਿਅੰਜਨਾ ਲਈ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਸ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਪਾਠਕ ਜਾਂ ਸ੍ਰੋਤੇ ਨੇ ਸੁਣਿਆ, ਅਨੁਭਵਿਆ, ਜਾਂ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਵੀ ਦੀ ਅਪੀਲ ਪੂਰਨ ਨਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਕਵੀ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਜਿਹੜੇ ਅਜਿਹੇ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕ ਪਰਿਚਿਤ ਨਹੀ ਹੁੰਦੇ। ਗੁਰੂ ਕਾਵਿ , ਭਗਤੀ-ਕਾਵਿ, ਸੂਫੀ-ਕਾਵਿ, ਕਿੱਸਾ-ਕਾਵਿ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦਾ ਵੀ ਇਹੀ

ਲੀਵਿਸ ਨੇ ਬਿੰਬ ਦੇ ਛੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਹੈ :-

1. ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉੱਦੀਪਤ ਕਰਨ (ਉਭਾਰਨ) ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ (Evocativenses)

2. ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰਥਾ (Intensity)

3. ਮੌਲਿਕਤਾ ਅਤੇ ਤਾਜ਼ਗੀ (Novelty and Freshness)

4. ਪਰਿਚਿਤਤਾ ਜਾਂ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ(Familiarity)

5. ਉਪਜਾਇਕਤਾ ਜਾਂ ਵਿਅੰਜਤਾ (Fertility)

6. ਉਚਿਤਤਾ (Congruity) [22]

1. ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਹੋਣਾ ਬਿੰਬ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਉਦੀਪਨ ਕਾਵਿ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਉਹ ਵਿਭਾਵ ਹੈ ਜੋ ਰਸ ਨੂੰ ਵਧਾਵੇ , ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਸ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਲਈ ਬਸੰਤ ਰੁਤ , ਕੋਇਲ, ਬਾਗ ਆਦਿ । ਭਾਵ-ਉਦੀਪਤਾ ਲੀਵਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਬਿੰਬ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਾਵਿਕ ਜਜ਼ਬਾ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰਲੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਬਿੰਬ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਇੰਨੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੁੱਤੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦਮ ਜਗਾ ਸਕੇ। ਜਿਵੇਂ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੇ ਮੌਤ ਦੇ ਭੈ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਕਾਲ ਰੂਪੀ ਬਾਜ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਭਾਰਿਆ ਹੈ :-

ਫਰੀਦਾ ਦਰੀਆਵੈ ਕੰਨੈ ਬਗੁਲਾ ਬੈਠਾ ਕੇਲ ਕਰੇ ।
ਕੇਲ ਕਰੇਂਦੇਂ ਹੰਝ ਨੋ ਅਚਿੰਤੇ ਬਾਜ ਪਏ[23]

2. ਜਿਹੜਾ ਬਿੰਬ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੀਬਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਸਫਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਨੂੰ ਥੋੜੇ ਰਾਹੀ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਅਤੇ ਉਤਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨਾ ਆਵੱਸ਼ਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਵੀ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਅਤੇ ਨਵੀਨਤਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਬੜੇ ਢੁਕਵੇਂ ਬਿੰਬਾਂ ਰਾਹੀਂ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੀਖਣਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ :-

ਗਗਨਾਂ ਦੀ ਬੁੱਢੀ ਛੱਤ ਉਤੇ
ਕਦ ਤੀਕ ਚਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਹੇਂਗਾ ?
ਆ ਜ਼ੁਲਫ ਸੰਵਾਰੀਏ ਧਰਤ ਦੀ ।
ਆ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਕੋਈ ਨੇੜੇ ਦੀ[24]

3. ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ ਨਵੀਨਤਾ ਜਾਂ ਤਾਜ਼ਗੀ । ਨਿਰੰਤਰ ਬਦਲਣਾ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣਿਆਂ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਨਵਿਆਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲ ਹੈ। ਇਸੇ ਨਿਯਮ ਦੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਤਾਜ਼ਗੀ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦੀ

ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤੀਬਰਤਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਬਿੰਬ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਬਿੰਬ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਬਿੰਬ ਦਾ ਇੰਨਾ ਦੀਰਘ ਅਤੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਚਿੰਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਿੰਬ ਭੇਦਾਂ ਅਤੇ ਉਪਭੇਦਾਂ ਦਾ ਵਿਵੇਚਣ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਦੀ ਵਰਗ-ਵੰਡ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਮੱਤ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੱਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਬਿੰਬਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ , ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ -

1. ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵਰਗੀਕਰਣ- ਡਾ. ਨਗੇਂਦਰ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹੇ ਬਿੰਬ ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਣ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

i ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਬਿੰਬ-ਭੇਦ ਜਾਂ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਬਿੰਬ।

ii ਪਰੋਖ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਬਿੰਬ-ਭੇਦ[31]

ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਬਿੰਬ-ਭੇਦ ਵਿੱਚ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਬਿੰਬ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਿੰਬਾਂ ਦਾ ਬੋਧ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਿੰਬ ਵਿੱਚ ਇੰਦਰੀਅਤਾ ਦਾ ਗੁਣ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਅਲੰਕਾਰ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਦਾ ਹੈ 'ਲੀਵਿਸ ਅਨੁਸਾਰ, "ਕਾਵਿਕ-ਬਿੰਬ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜੀ ਸੰਵੇਦਨਾਤਮਕ ਤਸਵੀਰ ਹੈ।[32]

ਬਲਿਸ ਪੈਰੀ ਮੁਤਾਬਿਕ "ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੰਮ ਵਸਤੂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਾਉਣਾ ਹੀ ਨਹੀ ਸਗੋਂ ਉਸਦਾ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਾਉਣਾ ਹੈ। ਬਿੰਬ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਘਾੜਤ ਨਹੀਂ ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸੰਵੇਦਨਾ ਹਨ।[33]

ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਬਿੰਬ ਦੇ ਪੰਜ ਭੇਦ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

1. ਦ੍ਰਿਸ਼ ਜਾਂ ਰੂਪ ਬਿੰਬ
2. ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰਵਣ ਜਾਂ ਨਾਦਾਤਮਕ ਬਿੰਬ (ਨਾਦ ਬਿੰਬ)
3. ਗੰਧ ਬਿੰਬ
4. ਸਵਾਦ ਬਿੰਬ
5. ਸਪਰਸ਼ ਬਿੰਬ[34]

ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਿੰਬ:- ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਿੰਬ ਦਾ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਬਿੰਬਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵ ਹੈ , ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਕਾਰਮਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਵੀ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸ਼ਬਦ ਚਿਤ੍ਰ ਰਾਹੀ ਹੀ ਆਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਕੋਈ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਡੇ ਮਨ 'ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਿੰਬ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਲੈਂਗਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਬਿੰਬ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼-ਇੰਦਰੀ ਨਾਲ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਸਬੰਧ ਹੈ[35] ਅਚਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਕਲ, "ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ

ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚਿਤ੍ਰਿਤ ਬਿੰਬਾ ਦਾ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਬੜਾ ਨਿੱਘਾ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਵਾਹ-ਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਸੇਵਾ-ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬੂਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ ਦੇ ਜਾਣੇ -ਪਛਾਣੇ ਬਿੰਬ ਰਾਹੀ 'ਕਵੀ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ' ਸਫਲਤਾ ਸਹਿਤ ਇੰਝ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ:-

ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਬੂਟਾ ਏ ?
ਹਰ ਥਾਂ ਜੋ ਪਲਦਾ ਏ,
ਜਿਹੜਾ ਜਿਤਨਾ ਛਾਂਗ ਦੇਈਏ,
ਉਤਨਾ ਇਹ ਫੱਲਦਾ ਏ,
ਭੁੱਖਿਆਂ ਤਰਿਹਾਇਆ ਨੂੰ,
ਜੋ ਫੱਲ ਖਵਾਂਦਾ ਏ,
ਥੱਕਿਆਂ ਤੇ ਟੁੱਟਿਆਂ ਨੂੰ,
ਛਾਂ ਵਿੱਚ ਸਵਾਂਦਾ ਏ[28]

ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਦੀ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯਤਾ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਣ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਬਿੰਬ ਅਕਸਰ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕ ਪਰਿਚਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇ:-

ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ
ਪੰਡ ਸਿੱਲ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ
ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਕੜਾਹੀ ਤੇਰੀ
ਕਾਹਨੂੰ ਪਿੱਲੀ ਹੋ ਗਈ
ਤੇਰੇ ਸੇਕ ਨੂੰ ਕੀਹ ਵੱਜਿਆ ਦੁਗਾੜਾ
ਨੀ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ ਭੁੰਨ ਦੇ[29]

5. ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਵ ਸ਼ਰਮਾ ਅਨੁਸਾਰ ਬਿੰਬ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਵੀ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਜਾਏ , ਇਸੇ ਵਿੱਚ ਬਿੰਬ ਦੀ ਉਪਜਾਇਕਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਭਾਵ 'ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ' ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਵਿ-ਬੱਧ ਹੋਇਆ :-

ਸਾਬਣ ਲਾ-ਲਾ ਧੋਤਾ ਕੋਲਾ ਦੁੱਧ ਦਹੀਂ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ,
ਖੁੰਭ ਚਾੜ੍ਹ ਰੰਗਣ ਭੀ ਧਰਿਆ, ਰੰਗ ਨਾ ਏਸ ਵਟਾਇਆ।
ਵਿਛੜ ਕੇ ਕਾਲਖ ਸੀ ਆਈ ਬਿਨ ਮਿਲਿਆਂ ਨਹੀ ਲਹਿੰਦੀ,
ਅੰਗ ਅੱਗ ਦੇ ਲਾ ਕੇ ਵੇਖੋ, ਚੜ੍ਹਦਾ ਰੂਪ ਸਵਾਇਆ[30]

6 .ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਉਚਿੱਤਤਾ ਦੀ ਆਵੱਸ਼ਕਤਾ ਤੇ ਲੀਵਿਸ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਲ

ਨਾਦ ਬਿੰਬ ਦਾ ਬੋਧ ਸ੍ਰਵਣ ਇੰਦਰੀ ਜ਼ਰੀਏ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੀਤ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਨਾਦ ਬਿੰਬ ਦਾ ਖਾਸਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਕਲਾ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਬਿੰਬਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਵਿ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਾਦ ਬਿੰਬ ਧੁਨੀ-ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਧੁਨੀ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਜਿਹੀ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਹੈ ਜੋ ਸਰੋਤੇ/ ਪਾਠਕ ਵੱਲੋਂ ਸੁਣੇ ਜਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਪੂਰਵਕ ਸਿਰਜਿਤ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਧੁਨੀ-ਕਲਪਨਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਪਾਠਕ-ਸ੍ਰੋਤੇ ਨੂੰ ਕੀਲ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਹੁਰਾਂ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਵਰਨਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :-

- ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਨਗਮੇਂ ਸੁਣਾਓ, ਗੀਤ ਗਾਓ ਪਿਆਰ ਦੇ[48]
- ਪਿੰਡ ਖੇੜੇ ਜਾ ਕੇ ਸੀ-ਜੱਟ ਨੇ ਘਰ ਘਰ ਨਾਦ ਵਜਾਇਆ,
  ਇਹ ਇਸ਼ਕ ਨਮਾਣਾ ਨੀ ! ਰਾਸ ਨਾ ਆਇਆ[49]
- ਕਿਉਂ ਮੈਂ ਕੂਕਾਂ-ਕਿਉਂ ਮੈਂ ਰੋਵਾਂ-ਕਿਉਂ ਤੇਰੀ ਮਸ਼ਕੂਰ ਨਾ ਹੋਵਾਂ[50]
- ਮੈਂ ਛਣ-ਛਣ ਕਰਦੀ ਫਿਰਾਂ ਪੰਜੇਬਾਂ ਪਾ ਕੇ ਨੀ[51]

ਗੰਧ-ਬਿੰਬ :- ਗੰਧ ਬਿੰਬ ਦਾ ਬੋਧ ਸੁੰਘਣ ਇੰਦਰੀ ਭਾਵ-ਨੱਕ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਗੰਧ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਅਧਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੰਧ ਬਿੰਬ ਵੱਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਹਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ , ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਤੀਬਰ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੋਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਬਿੰਬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ ਵਾਲੇ ਬਿੰਬ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜੇ ਹਨ :-

- ਮੇਰੇ ਹਾਸੇ 'ਚੋਂ ਖੁਸ਼ਬੋਆ ਕਿਰ-ਕਿਰ ਜਾਣ ਕੁੜੇ[52]
- ਜਦ ਅਸਮਾਨ ਤੇ ਖਿਲਰੇ ਧੂੰਆਂ-ਚੌਗਿਰਦਾ ਘੇਰਨ ਬਦਬੂਆ
  ਜ਼ੁਲਫਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਬਿਖਰਾਵੇਂ[53]
- ਮੰਨਿਆ ਜਵਾਨੀ ਨਾ ਸਹਾਰਦੀ ਪਾਬੰਦੀਆਂ
  ਫੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਈ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸੁਗੰਧੀਆਂ[54]
- ਤੇਰੇ ਹਾਸੇ 'ਚੋਂ ਖੁਸ਼ਬੋਆਂ ਕਿਰ-ਕਿਰ ਪੈਣ ਕੁੜੇ[55]

ਸਵਾਦ ਬਿੰਬ :- ਅਜਿਹੇ ਬਿੰਬਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਜੀਭ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਖੱਟੇ, ਮਿੱਠੇ, ਸਲੂਣੇ, ਕੌੜੇ ਆਦਿ ਸਵਾਦਾਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇੰਦਰਿਆਵੀਂ ਬੋਧ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸਥੂਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:-

- ਸ਼ਹਿਤ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਜਾਣੋਂ ਗੂੰਗੇ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਤੇ[56]
- ਮੱਛੀ ਦੀ ਥਾਂ ਓਸ ਨੇ ਸੀ, ਚੀਰ ਕੇ ਪੱਟ ਦਾ ਮਾਸ ਖੁਆਇਆ[57]

ਸਪਰਸ਼ ਬਿੰਬ :- ਡਾ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ ਅਨੁਸਾਰ, "ਇਸ ਦਾ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਬੋਧ ਸਭ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਸਥੂਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਪਸ਼, ਨਿੱਘ, ਠੰਡ, ਤਲਖੀ,

ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ੇ ਗੌਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਹਰਲੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅੰਤਰਕਰਣ ਵਿੱਚ ਚਿੱਤਰ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਦ੍ਰਿਸ਼' ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ[36]

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੀਤਾਂ ਅੰਦਰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ :-

-ਡਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕੂੰਜ ਵਿਛੜੀ ਉਡੀ ਜਾਂਦੀ ਵੀ ਵਿਚਾਰੀ ਕੁਰਲਾਵੇ[37]
- ਟੁੱਟੀ ਪਈ ਸੀ ਵਛਾਉਂਣੇ ਉਤੇ ਵੰਗ ਅੜੀਓ[38]
- ਚੀਰ ਕੇ ਕਾਲਜਾ ਵਖਾਵਾਂ -ਨੀ ਆਇਆ ਨਾ ਜਵਾਬ[39]
- ਮੱਥੇ ਉਤੇ ਦੌਣੀਂ ਨਾਗਮਨੀ ਵਾਂਗੂ ਦਗ ਦੀ[40]
- ਬਰਖਾ ਬਾਝੋਂ ਸੁੱਕੀਆਂ ਕਣਕਾਂ ਸਿਖਰੋਂ ਬੱਲੀਆਂ ਭੁਰੀਆਂ ਵੇ
ਮੇਰੇ ਵੱਜਣ ਕਾਲਜੇ ਛੁਰੀਆਂ ਵੇ[41]
- ਉਹਦਾ ਰੰਗ ਨੀ ਗੁਲਾਬੀ, ਝੱਲੀ ਜਾਂਦੀ ਨਹੀ ਆਬੀ,
ਅੱਖਾਂ ਗੂੜੀਆਂ ਸ਼ਰਾਬੀ, ਉਹਦੇ ਹੋਠ ਨੀ ਉਨਾਬੀ,
ਉਹਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਨਿਗਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨੂਰ ਆ ਗਿਆ[42]

- ਬੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਮੁਸਕਾਨ ਖੇਲਦੀ, ਕੇਰੇ ਫੁੱਲ ਗੁਲਾਬੀ
ਚੁੰਨੀ ਹੇਠਾ ਰਹਿਣ ਨਾ ਕਾਬੂ ਜਜ਼ਬੇ ਗੁੱਟ-ਸ਼ਰਾਬੀ[43]

- ਇਹ ਲਹਿਰਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਫੁੱਲ ਅਮਨ ਦੇ ਕਿਰਦੇ ਨੇ,
ਇਸ ਦੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ ਉਹੀ ਸਮਝਣ ਸਾਫ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੇ,
ਸਾਲਾ ! ਇਸ ਦੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਚਮਕੇ, ਜੁੱਗਾਂ ਤੀਕ ਜਹਾਨ 'ਤੇ[44]

- ਇਕ ਹੱਥ ਕੋਧਰਾ ਲੈ, ਦੂਰੇ ਹੱਥ ਪਕਵਾਨ ਉਠਾਏ
ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਗੁਰਾ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਦਬਾਏ
ਦੁੱਧ ਚੋਇਆ ਕੋਧਰੇ 'ਚੋਂ, ਲਹੂ ਪਕਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਇਆ[45]

- ਮੇਰੇ ਸੂਹੇ ਸੂਹੇ ਬੁੱਲ੍ਹ-ਵੇਖ ਕੇ ਭੌਰੇ ਜਾਂਦੇ ਭੁੱਲ
ਨੀ ਮਸਤੀ ਲੋਰਾਂ ਦੀ[46]

ਨਾਦ-ਬਿੰਬ:- ਡਾ. ਕੁਮਾਰ ਵਿਮਲ,"ਕਵਿ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਧੁਨੀ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਸਾਡੀ ਮੁਰਾਦ ਹੈ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸੁਣਨ ਪੱਖ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਯੋਜਨਾ ਜਾਂ ਨਾਦ-ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸੰਚਾਰਤਾ, ਜੋ ਪਾਠਕ ਜਾਂ ਸਰੋਤੇ ਦੁਆਰਾ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੁਹਿਰਦ ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਦੇ ਭਾਵ ਨਿਵੇਦਨ ਦੀ ਵਿਅੰਜਨਾ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰਿਤ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਧੁਨੀ ਕਲਪਨਾ ਨਾਲ ਯੁਕਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮੰਤਰ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ[47]

ਸਰਦਾਰੀ (ਕੁੰਜੀਆਂ) ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਆਸ ਨਾਲ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਮਾਂ ਹੀ ਉਸ ਘਰ ਨੂੰ ਚਲਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਹਿਲੂ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਮਾਵਾਂ ਤੇ ਧੀਆਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਪਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਦਕਾ ਹੀ ਮਾਵਾਂ-ਧੀਆਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਕਠਿਨਾਈਆਂ, ਔਕੜਾਂ, ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਜਰ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਪੂਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੀ ਇੱਕ ਬਿੰਬ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ:-

ਦੁੱਖ-ਸੁਖ ਫੋਲਣ ਬੈਠ ਕੇ ਧੀਆਂ ਤੇ ਮਾਵਾਂ
ਮਾਵਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਲਭ ਦੀਐਂ ਕਦ ਠੰਡੀਆਂ ਛਾਵਾਂ।[63]

ਇਹ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਦਰੁਸਤ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚੇ ਮਾਵਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਹਰ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਪਿਉ ਨਾਲ ਨਹੀਂ।

ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਕੁੜੀ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਵੱਖਰਾ ਮਾਹੌਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਨਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਾਹ-ਵਾਸਤਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਸ-ਸਹੁਰਾ, ਜੇਠ-ਜਠਾਣੀ, ਦਿਉਰ-ਭਰਜਾਈ, ਨਣਦ ਆਦਿ ਜਿਹੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਆਪਣੇ ਰੰਗ ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਬਾਬਤ ਕਈ ਨਿਹੋਰੇ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਛੱਲਣੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ। ਬਾਹਰੋਂ ਆਈ ਧੀ (ਨੂੰਹ) ਨਾਲ ਕਦੇ ਵੀ ਧੀਆਂ ਵਰਗਾ ਵਤੀਰਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਵਿਚਲੀ 'ਬੇਗਾਨੀ ਜਾਈ' ਦੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

ਨੀ ਮੇਰੇ ਚੰਨ ਮਾਹੀ ਨੂੰ ਨਾ ਨਿੰਦ ਭਾਬੋ ਮੇਰੀਏ,
ਨੀ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਪੁੱਜ ਕੇ ਪਸਿੰਦ ਭਾਬੋ ਮੇਰੀਏ।[64]

ਇਹ ਅਸਲੀਅਤ ਹੈ ਕਿ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਹਰ ਦਿਨ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਸੁਣਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਚਾਹੇ ਇਹ ਉਸਦੇ ਪੇਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਰੇ ਹੋਵੇ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਬਾਰੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਅਕਸਰ ਹੀ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਪੱਛਮੀਕਰਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚਕਾਚੌਂਧ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਅਹਿਮ ਅੰਗ ਹੈ ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ। ਹਰੇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਢਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਵੀ ਹੱਥੀਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦੈ, ਜੋ ਉਹ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਹੱਸ ਕੇ ਤੇ ਜਾਂ ਫੇਰ ਰੋ ਕੇ, ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹਰ ਹੀਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ

ਝਰਨਾਟ, ਕੰਬਣੀ ਲੂੰ ਕੰਡੇ ਖੜੇ ਹੋਣੇ ਆਦਿ ਸਪਰਸ਼-ਬਿੰਬਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਉਂਦੇ ਹਨ[58] ਅਜਿਹੇ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਚਮੜੀ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਇਸ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਘੱਟ ਤੇ ਸੰਕੋਚਮਈ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇ:-

- ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਚਿੱਠੀ ਲਾ ਕੇ ਚੁੰਮਾਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਨੀ[59]
- ਬਾਤਾਂ ਚੰਨ ਮਾਹੀ ਦੀਆਂ ਪਾਵਾਂ ਵੇ ਕਬੂਤਰਾ
ਕਾਲਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਤੈਨੂੰ ਲਾਵਾਂ ਵੇ ਕਬੂਤਰਾ[60]

- ਤੇਰਾ ਬੰਦਾ ਵੇਖ ਲੈ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾਂਦਾ
ਰੱਤ ਚੂਸਦਾ ਚੰਦਰਾ ਨਹੀਉਂ ਸ਼ਰਮਾਦਾ[61]

ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਈ ਸਾਹਿਤਕ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਗੱਲ, ਹੁਣ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਵੱਲੋਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ। ਇਹਨਾਂ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਿੰਬ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸਾਹਿਤਕ ਆਲੋਚਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬਿੰਬਾਂ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਣ ਵਿੱਚ ਸੰਕਲਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਬਿੰਬ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਮੋ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਬਿੰਬਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀ ਸੋਚਣ-ਸ਼ੈਲੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ। ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਬਿੰਬ ਅਜਿਹੇ ਬਿੰਬ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਗੀਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਗੀਤ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਆਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਧੀਆਂ ਆਪਣੇ ਪੇਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਟੁਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਘਰ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਧੀਆਂ ਆਪਣੀ ਪੇਕੇ ਘਰ ਵਿਚਲੀ ਸਰਦਾਰੀ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਨਾਤਾ ਤੋੜ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ :-

ਚਾਰ ਦਿਨ ਮੌਜਾਂ ਮਾਣ ਕੇ ਲਾ ਕੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ 'ਚ ਤਾਰੀ,
ਆਹ ਲੈ ਮਾਏ ਸਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ, ਧੀਆਂ ਕਰ ਚੱਲੀਆਂ ਸਰਦਾਰੀ।[62]

ਉਪਰੋਕਤ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਨੁਹਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਆਹ ਪਰੰਪਰਾ ਸਬੰਧਤ ਧੀਆਂ ਵਿਆਹ ਉਪਰੰਤ ਆਪਣਾ ਘਰ ਸਦਾ ਲਈ ਛੱਡ ਕੇ ਟੁਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ ਘਰ ਦੀ

ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਅਕਸਰ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਗਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਨੱਚਦੀ ਸੀ, ਹਾਸਾ-ਠੱਠਾ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਬਦਲ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਧੀ ਕੋਲ ਸਮਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਅੱਜ-ਭਲਕੇ ਵਾਪਿਸ ਮੁੜਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਇਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇਗਾ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਧੀ ਦੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਬਦਲਦੀ ਹੋਈ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜੋਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਕੁੜੀਆਂ ਤੀਆਂ ਤੇ ਤ੍ਰਿੰਜਣਾਂ ਤੋਂ ਪਾਸਾ ਵੱਟ ਰਹੀਆਂ ਹਨ:-

ਕਾਹਤੋਂ ਛੱਡ ਗਈ ਤ੍ਰਿੰਜਣ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ ਨੀ ਵੱਡਿਆਂ ਮਿਜ਼ਾਜਾ ਵਾਲੀਏ,
ਤੈਨੂੰ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਨਈਂ ਬਲਾਉਣਾ, ਨੀ ਵੱਡਿਆਂ ਮਿਜ਼ਾਜਾਂ ਵਾਲੀਏ।[67]

ਉਪਰੋਕਤ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਉਹ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ । ਕੁੜੀਆਂ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਚਕਾਚੌਂਧ ਵਿੱਚ ਫਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਛੱਡ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ।

ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਈ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁਣ ਸਮਾਜਿਕ ਬਿੰਬਾਂ ਵੱਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਹੁਤ ਸੂਖਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ, ਪਰਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਿਹਤਮੰਦ ਰਾਹ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਹਰ ਵਰਗ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜ਼ਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦਿਵਾਉਣ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਰੱਖਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਹਰ ਵਰਗ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੀ ਵੱਡੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੰਮੀ-ਕਮੀਣਾਂ ਦੀ ਅਕਸਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਬੇਪੱਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੁਟਿਆਰ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਵੈਮਾਣ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਅਨਿਆ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਆਪਣੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ । 1947 ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਉਪਰ ਉਠਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਔਰਤ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਰਾਬ ਸੀ । ਔਰਤ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਸਾਰਥਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਔਰਤ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਘਰ ਦੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਤੋਂ ਔਰਤ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, 'ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ' ਨਾ ਬਣੀ ਰਹਿ ਕੇ ਹੁਣ ਔਰਤ ਲੰਮੀ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਮਗਰੋਂ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਤੱਕ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਵੰਡ ਵੀ ਰਹੀ ਹੈ । ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੇ ਜਿੱਥੇ

ਕੌੜਾ ਸੱਚ ਉਦੋਂ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ , ਜਦੋਂ ਨਵੀਂ ਵਿਆਹੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਅਜੇ ਚੂੜਾ ਵੀ ਨਹੀ ਉਤਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਅਜੇ ਹੱਥਾਂ ਵਾਲੀ ਮਹਿੰਦੀ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਫਿੱਕਾ ਨਹੀ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ। 'ਜਠਾਣੀ' ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਸਰਦਾਰੀ ਦੀ ਇਛੁੱਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਨਵੀਂ ਆਈ ਨੂੰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਕੰਮੀਂ-ਕਾਰੀ ਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਦੀਪਕ ਦੀ ਕਲਮ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਕਿ:-

ਮਹਿੰਦੀ ਵਾਲੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਗੋਹਾ ਪੈਂਦਾ ਪੱਥਣੈਂ
ਖ਼ੌਰੇ ਇਹ ਕਲੇਸ਼ ਕਿੱਦੇਂ ਸਾਡੇ ਗਲੋਂ ਲੱਥਣੈਂ,
ਪੀਲਾ-ਪੀਲਾ ਹੋਇਆ, ਚੂੜਾ ਰੱਤਾ ਨੀ ਜਠਾਣੀਏ।[65]

ਨਵੀਂ ਵਿਆਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮੀ-ਕਾਜੀਂ ਜੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕੰਮਾਂ-ਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਲਝੀ ਹੋਈ ਦਾ ਬਾਹਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਹ-ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਬਸ ਘਰ ਦੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਮਘਦਾ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਕਾਰਜ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਿਤਨੇਮ ਬਣ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਜਦੋਂ ਮਰਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਤੁਣਕਾ ਵੀ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਸੀਮ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਵੇਗ ਵਿੱਚ ਵਹਿ ਟੁਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਵੇਗ ਬਾਰੇ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:-

ਆਇਆ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸੁਣੀਂਦੈ ਵਣਜਾਰਾ, ਨੀ ਸਦ ਲਿਆ ਨਨਾਣੇਂ ਰਾਣੀਏ,
ਆਪੇ ਸਾਂਭ ਲਊਂ ਮੈਂ ਕੰਮ-ਧੰਦਾ ਸਾਰਾ, ਨੀ ਸਦ ਲਿਆ ਨਨਾਣੇਂ ਰਾਣੀਏਂ।[66]

ਬੇਗਾਨੀ ਧੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਇਹ ਵੀ ਚਿੰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ, ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਆਪਣੀ ਨਨਾਣ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਨਾਣ ਘਰ ਦੀ ਲਾਡਲੀ ਹੈ ਤੇ ਲਾਡਲੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੁਝ ਵੀ ਪੁੱਛਣਾ-ਕਹਿਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਸੇ ਲਈ ਜਦੋਂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵਣਜਾਰਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਨਨਾਣ ਨੂੰ ਮੂਹਰੇ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਹ ਮਗਰੋਂ ਕੁੜੀ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਸਾਲ-ਛਿਮਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਪੇਕੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਧੀ ਜਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨਹੀ ਕਰ ਪਾਉਂਦੀ। ਆਪਣੇ ਢੋਲ-ਮਾਹੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਸੱਸ-ਸਹੁਰੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਜੇਠ-ਜਠਾਣੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਦਿਉਰ-ਭਰਜਾਈ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਭਾਵ ਕਿ ਹਰ ਨਿੱਕੀ ਤੋਂ ਨਿੱਕੀ ਗੱਲ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਾਵਾਂ-ਧੀਆਂ ਬੈਠ ਕੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਫੋਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਹੇਲੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਮੁੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਧੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਬੈਠੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜੇ ਗੱਲਾਂ ਮੁੱਕੀਆਂ ਨਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਸਹੇਲੀਆਂ ਤ੍ਰਿੰਜਣਾਂ ਦਾ ਚਰਖਾ ਕੱਤਣ ਵਾਸਤੇ ਬੁਲਾਉਂਦੀਆਂ, ਜਿਥੇ

ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਇਹ ਚਮਨ ਹੱਥੀਂ ਨਾ ਸਾੜੋ ਦੋਸਤੋ।[70]

ਗੀਤਕਾਰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸਾਨੂੰ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾੜ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਚੇਤੰਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਭੰਡਿਆ ਹੈ ਜਿੰਨ੍ਹਾ ਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਹੀ ਖੋਰਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਨਾਸ਼ ਹੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਣ । ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅਜਿਹੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਝੂਠ ਨੂੰ, ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਮਿਲ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੀ ਕੋਈ ਵੁੱਕਤ ਨਹੀਂ । ਸੱਚਾ ਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਤਾਂ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਧੱਕੇ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਝੂਠੇ ਅਤੇ ਬੇਈਮਾਨ ਦਾ ਹਰ ਪਾਸੇ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਬੋਲਬਾਲੇ ਦੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਹੰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਧੌਂਸ ਜਮਾਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ । ਮੁਫਤ ਦਾ ਮਾਲ ਖਾ-ਪੀ ਕੇ ਲਲਕਾਰੇ ਮਾਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੋਈ ਡਰ ਜਾਂ ਭੈਅ ਨਹੀ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਈਮਾਨਦਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਡਰ ਕੇ ਦਿਨ ਕੱਟਦੇ ਹਨ, ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਚਿਤਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

ਚੋਰ ਉਚੱਕੇ ਚੌਧਰੀ ਫਿਰਦੇ ਹੰਕਾਰੇ
ਦਾਰੂ ਪੀ-ਪੀ ਚੰਦਰੇ ਮਾਰਨ ਲਲਕਾਰੇ
ਡਰ ਡਰ ਕੇ ਦਿਨ ਕੱਟਦੇ ਬੰਦੇ ਸਤ-ਸੰਗੀ
ਪਰ, ਜੋ ਤੁਧ ਭਾਵੇ ਮਾਲਕਾ ! ਸਾਈ ਗੱਲ ਚੰਗੀ । 71

ਉਪਰੋਕਤ ਮੁੱਖੜੇ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ । ਆਮ ਇਨਸਾਨ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਸਬਰ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰ ਕੇ ਸਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦਾ ਦਿਨ ਲੰਘ ਗਿਆ ਉਨਾਂ ਹੀ ਬਥੇਰਾ ਹੈ।

ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਬਦ ਤੋਂ ਬਦਤਰ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਨੌਜਵਾਨ ਵਰਗ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਹੈ, ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਾਹਾਕਾਰ ਹੈ । ਬੋਲਬਾਲਾ ਉਸੇ ਦਾ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪੱਲੇ ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਹੈ, ਜਿੰਨ੍ਹਾ ਕੋਲ ਇਹਨਾਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਨਤੀਜੇ ਬਹੁਤ ਭੈੜੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ । ਨਸ਼ਿਆਂ ਕਰਕੇ ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਤਬਾਹ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਹੋਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ । ਲੋੜ ਹੈ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਇਸ ਨਰਕ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦੀ । ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਲੇ ਬੇਸ਼ੱਕ ਜੋਰ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਨਹੀ ਚੱਲਦੀ, ਥੱਕ-ਹਾਰ ਕੇ ਉਹ ਵੀ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨਸ਼ਿਆਂ 'ਚ ਬੇ-ਸੁੱਧ ਹੋਏ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀ ਲੱਗਦਾ ਕਿਧਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ :

ਮੇਰਾ ਘਰ ਸੁਟਿਆ ਸੂ ਪੱਟ ਵੇ ਤੂੰ ਪੀਣੀ ਛੱਡ ਦੇ,
ਕੀ ਬੋਤਲ 'ਚੋਂ ਲਿਆ ਤੂੰ ਖੱਟ ਵੇ-ਤੂੰ ਪੀਣੀ ਛੱਡ ਦੇ।[72]

ਘਰਵਾਲੀਆਂ ਬਥੇਰੇ ਤਰਲੇ-ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਪਤੀ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੱਸ ਨਹੀ ਚੱਲਦਾ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਨਾਂਹ ਪੱਖੀ ਪਹਿਲੂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ ਉਥੇ ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਰਵੱਈਏ ਵੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਬਾਬਤ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਗੱਲ ਬੁਲੰਦੀ ਨਾਲ ਇਸੇ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਇਸੇ ਦੇ ਸਦਕਾ ਹੀ ਤਾਂ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਮਾੜੀ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਦੀ ਵਿਖਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :-

ਗੱਲ ਸੋਚ ਕੇ ਕਰੀਂ ਤੂੰ ਜ਼ੈਲਦਾਰਾ ! ਵੇ ਅਸੀਂ ਨਈਂ ਕਨੌੜ ਝੱਲਣੀ,
ਜ਼ਰਾ ਹੋਸ਼ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਤੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ! ਵੇ ਅਸੀਂ ਨਈਂ ਕਨੌੜ ਝੱਲਣੀ।[68]

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਨਾ-ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਅਨਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ, ਜ਼ੈਲਦਾਰਾਂ, ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਕਰਤੂਤਾਂ ਦਾ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਅਤੇ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ ਪਰਦਾ ਫਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵਧ ਰਹੇ ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ, ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਤਰਕਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖਦਿਆਂ ਇਹਨਾਂ ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ ਨੂੰ ਭੰਡਿਆ ਹੈ। ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਆਪਣਿਆਂ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦਿਆ ਹੋਇਆਂ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਸੋਚ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭੰਡਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਦਕਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ 'ਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਵਿਗਿਆਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੋਚਣਸ਼ੀਲ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੈ, ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਵਿੱਲਖਣਤਾ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਖ਼ੂਬੀ ਵੀ। ਇਹ ਖ਼ੂਬੀ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀਨ ਸਹਿਤਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :-

ਬੰਦ ਕਰੋ ਇਹ ਪੁੱਠੀਆਂ ਰਸਮਾਂ, ਕਿਉਂ ਜਾਨਾਂ ਤੜਪਾਈਆਂ ਨੇ,
ਕਿਉਂ ਤੰਦੀਆਂ ਗਲ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆ ਨੇ,[69]

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਉਹਨਾਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਹਿਮ-ਭਰਮ, ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੁਰੀਤੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਲਪਨਾ, ਹਰੇਕ ਇਨਸਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਇੱਕ ਆਮ ਇਨਸਾਨ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਰਹੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਤੋਂ ਦੁੱਖੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਮ ਨਾਗਰਿਕ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਚੇਤੰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਵੱਲ ਮੁੜਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਨਾਲ ਦਗਾ ਕਰਨ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਕੀ ਨਿਕਲੇਗਾ, ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਆਮ-ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:-

ਆਦਮੀਅਤ ਦਾ ਨਾ ਐਂ ਹੂਲੀਆ ਵਿਗਾੜੋ ਦੋਸਤੋ,

ਛੱਕਦੇ ਹੀ ਦਲੇਰ ਸਨ । ਜਿਹੜਾ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਛਕਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਛਲਕਦਾ ਸੀ, ਅਜਿਹਾ ਪਿਆਰ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੀ ਝਲਕ ਸਾਫ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ :-

ਅੰਮ੍ਰਿਤ 'ਚ ਘੁਲਿਆ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਦਾ,
ਇਨਸਾਨ 'ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਹੈ, ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਦਾ।[75]

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਹੁਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਵੰਡੀ ਗਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪੀ ਦਾਤ ਨੂੰ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਉਪਰ ਉਪਕਾਰ ਦੇ ਵਜੋਂ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਹਰੇਕ ਸ਼ਿਸ਼ ਹਰੇਕ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹਰੇਕ ਬੱਚਾ ਨਿਡਰ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਡਰ, ਭੈਅ ਨਹੀ, ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਤੋਂ ਥਿੜਕਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਖਾਲਸਾ ਕਦੇ ਵੀ ਅਤਿਆਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਗਰੀਬ ਜਾਂ ਮਜ਼ਲੂਮ 'ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਦਾ, ਪਰ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ, ਉਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਖੇਡਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਜਾਨ ਦੇਣ ਅਤੇ ਜਾਨ ਲੈਣ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿਛੇ ਨਹੀ ਹੱਟਦਾ । ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਲੜਨਾ ਖਾਲਸਾ ਆਪਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਹੱਕ ਮੰਨਦਾ ਹੈ । ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕਦੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸੇ 'ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਸੇਧਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਸੂਦ ਸਹਿਤ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਹੁਰਾਂ ਵੀ ਇਸ ਪੱਖ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ ਸਾਡੀਆਂ ਜਾ ਇੱਜਤਾਂ ਮਧੋਲੀਆਂ,
ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਖੇਲੀਆਂ ਲਹੂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਲੀਆਂ ।[76]

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ, ਧੱਕਾ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਰ ਸਕਦਾ, ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਹੀ ਮਰਨਾ ਜਾਂ ਮਰਿਆ ਵਰਗੇ ਹੋਣਾ ਇਹ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ । ਖਾਲਸਾ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਆਪ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਮੰਗ ਕੇ ਨਹੀ ਬਲਕਿ ਖੋਹ ਕੇ ।

ਆਜ਼ਾਦੀ ਕਦੇ ਵੀ ਸੌਖੇ ਕੀਤਿਆਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ । ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਲਈ ਬਹਾਦਰ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ, ਖ਼ੂਨ ਦੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਦਾ ਵੱਗਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਲਈ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਘਾਲਣਾਵਾਂ ਘਾਲਣੀਆਂ ਪਈਆਂ, ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿੱਚ ਹੱਸਦਿਆਂ-ਹੱਸਦਿਆਂ ਸਮੋ ਦਿੱਤਾ । ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਜੇਕਰ ਇਸ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਫਿਜਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਲੈ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਹੀ ਅਸਲ ਹਾਸਿਲ ਹੈ । ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਰੰਭੀ ਗਈ ਲਹਿਰ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸਮੁੱਚਾ ਭਾਰਤ, ਪੰਜਾਬ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ । ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਹੁਰਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਅਮਰ-

ਧਰਮ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਨਸਾਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਧਰਮ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਭਟਕੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰਸਤੇ ਉਤੇ ਵਾਪਿਸ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵੱਲੋਂ ਜਿਸ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਯਕੀਨ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ 'ਸਿੱਖ ਧਰਮ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦਾ ਮਾਰਗ ਵਿਖਾਇਆ । ਜੱਗ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਦਾ ਚਾਨਣ ਕੀਤਾ । ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ-ਕਾਡਾਂ, ਫੋਕੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ, ਖੋਖਲੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਹਿਮ-ਭਰਮ ਆਦਿ ਦੀ ਸਖਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿੰਦਿਆ ਕੀਤੀ । ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ:-

ਚਾਨਣ ਵਰਤਾਉਣ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਨਕਾਣੇ ਵਿੱਚ ਆਇਆ,
ਦਾਤਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਗਤ ਦਾ ਭੈਅ ਤੇ ਭਰਮ ਮਿਟਾਇਆ।[73]

ਸਮੁੱਚੇ ਜੱਗ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਭੈਅ ਅਤੇ ਵਹਿਮ-ਭਰਮ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਬਣਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ । ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਹੀ ਸਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵਡਿਆਇਆ ਸੀ । ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸਰਵ-ਉੱਤਮ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹੀ ਸਨ ਜਿੰਨਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੰਡਿਆ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਝੂਠੇ ਵਿਖਾਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਲਝਾ ਕੇ ਆਮ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਘਾਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਹਰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥਮਈ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਿਵੇਕਲੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਤੋਰਿਆ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਜਿਹੜੇ ਫੋਕੇ ਕਰਮ-ਕਾਡਾਂ, ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿੱਚ ਫਸ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਖੁੱਲੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸਾਹ ਦਿਵਾਇਆ। ਜਿਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਾਹਾਂ ਦੀ ਬੇੜੀ ਡੁੱਬ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਲੜ ਲਾ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਾ ਦਿੱਤਾ । ਆਪਣੀਆਂ ਚਾਰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਆਪ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ।

ਉਹਦੀ ਧੂੜੀ ਮੱਥੇ ਲਾ ਕੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਹੋਣ ਸਾਰੇ,
ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰਾ ਡੁੱਬੇ ਜਾਂਦੇ ਬੇੜੇ ਤਾਰੇ।[74]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗ ਕੇ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਤਰ ਗਏ ਜਿਹੜੇ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿੱਚ ਫਸ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਦੇ ਹਨ । ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਖਾਲਸਾ' ਸਿਰਜਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇਹੀ ਚੀਜ਼ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਸਿਰਜਣ ਸਮੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੀ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਦਿੱਤਾ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਕੋਈ ਦਲੇਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਬਲਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ

ਪ੍ਰਬੰਧ, ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਦਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ਾਂ, ਉਮੰਗਾਂ ਅਤੇ ਸੱਧਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਹਜ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦਾ ਲੋਹਾ ਮਨਵਾਇਆ ਹੈ । ਆਪ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ-ਜੀਵਨ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਚਿਤਰਣ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਪਿਆਰ-ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਸਾਰਥਕ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ । 'ਆਹ ਲੈ ਮਾਏਂ ਸਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ'ਗੀਤ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਗੀਤ ਸਾਹਿਤਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅਤਿਅੰਤ ਮੁੱਲਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਵਰਗੀ ਮਿਠਾਸ, ਆਨੰਦ ਅਤੇ ਸਦੀਵਤਾ ਇਹਨਾਂ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਪੂਰ ਹੈ । ਇਹ ਗੀਤ ਅਜਿਹੇ ਗੀਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਨਾਬ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ-ਕਾਵਿ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਵਿਸਤਾਰ ਦਿੱਤਾ । ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਦਮਨਕਾਰੀ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਵਸਤੂ-ਸਮੱਗਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਪਕੇਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿੱਚ ਡਟੇ । ਆਪ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਸਾਫ-ਸੁਥਰੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ । ਹਲਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਅਤੇ ਅਸ਼ਲੀਲਤਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਆਪ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਡਟੇ ਰਹੇ । ਆਪ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਸ਼ੋਹਰਤ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਨੂੰ ਅਸ਼ਲੀਲਤਾ ਦੀ ਹੱਦ ਪਾਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਲੱਚਰਤਾ ਦੇ ਬੂਹੇ ਖੜ੍ਹਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦੇ ਗੀਤ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਬਣ ਗਏ । ਅੱਜ ਵੀ ਜਨਾਬ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਦੇ ਗੀਤ ਜਿਊਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣਗੇ ।

ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੇ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇ ਬੰਨਿਆ ਮੁੱਢ ਕਹਾਣੀ ਦਾ,
ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਮਰ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਵੀਰਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ।[77]

ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਹੀ ਨੌਜਵਾਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਅਮਰ ਚਿੰਨ੍ਹ । ਜੇਕਰ ਨੌਜਵਾਨ ਅੱਗੇ ਨਾ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅੱਜ ਵੀ ਅਸੀਂ ਗੁਲਾਮ ਹੀ ਹੁੰਦੇ । ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਗੁਰੂ, ਸੁਖਦੇਵ ਜਿਹੇ ਨੌਜਵਾਨ ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਦੇਸ ਆਜ਼ਾਦ ਹਵਾ ਇੱਕ ਨਾ ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਾਹ ਜਰੂਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ।

ਆਜ਼ਾਦੀ ਉਪਰੰਤ ਦੇਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਝੰਡਾ । ਭਾਰਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਹੈ ਤਿਰੰਗਾ, ਹਰਿਆਲੀ, ਸੁਖ-ਸ਼ਾਤੀ, ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਤਿੰਨ ਰੰਗਾ ਝੰਡਾ । ਜਦੋਂ ਵੀ ਇਹ ਤਿਰੰਗਾ ਅਸਮਾਨ ਉਤੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਲਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਹੁਰਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਉਪਕਾਰ ਕਮਾਏ ਇਸ ਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਤੇ,
ਇਹ ਪਿਆਰਾ ਤਿੰਨ ਰੰਗਾ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਵੇ ਅਸਮਾਨ ਤੇ ।[78]

ਸੋ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ -ਚਰਚਾ ਉਪਰੰਤ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਨਾਬ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਨੇ ਨਾਮਾਤਰ ਜਿਹੇ ਅਜਿਹੇ ਬਿੰਬ ਹੀ ਸਿਰਜੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਫੇਰ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਆਪ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੇ ਗਏ ਬਿੰਬ ਆਮ ਜਨ-ਸਧਾਰਣ ਅਤੇ ਆਮ-ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਿੰਬ ਹਨ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖਰੇ ਬਿੰਬ ਆਪਣੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਏ ਹੋਏ ਹਨ । ਇਹ ਬਿੰਬ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਹਨ । ਜੋ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖ਼ਾਸ ਰੂਪ ਅਤੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ-ਕਾਵਿ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜਨਾਬ ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਥਾਂ ਹੈ ।

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ-ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੁਬਾਨ ਮਿਲੀ ਹੈ । ਆਪ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਵਰਗੀ ਸਾਦਗੀ, ਸਰਲਤਾ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਾਤਮਕਤਾ ਹੈ । ਜੈਤੋਈ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ-ਮਾਨਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ । ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਆਪ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਆਪ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਸੁਰ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਆਪ ਦੀ ਕਲਾ ਉਤੇ ਆਪ ਦੀ ਨਿੱਜਤਾ ਦੀ ਛਾਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਦਕਾ ਆਪ ਆਪਣੇ ਵਿਲੱਖਣ ਬੋਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਝਟਪਟ ਪਛਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ, ਸਮਾਜੀ

30. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਮਟਕ ਹੁਲਾਰੇ, ਪੰਨਾ-15
31. ਡਾ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ, ਕਾਵਿ ਬਿੰਬ, ਪੰਨਾ-59
32. C.Day Lewis, The Poetic Image, Page-22
33. Bliss Perry, The Study of Poetry, Page-94-95
34. ਡਾ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ, ਕਾਵਿ ਬਿੰਬ, ਪੰਨਾ-60
35. K. Langer, Feeling and Form Page-48
36. ਡਾ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ, ਕਾਵਿ ਬਿੰਬ, ਪੰਨਾ-61, ਉਦਰਿਤ
37. ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ, ਆਹ ਲੈ ਮਾਏਂ ਸਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ, ਪੰਨਾ-13
38. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-17
39. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-18
40. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-45
41. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-46
42. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-49
43. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-54
44. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-67
45. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-68
46. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-77
47. ਡਾ. ਕੁਮਾਰ ਵਿਮਲ, ਸੌਂਦਰਯ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰ, ਪੰਨਾ-22
48. ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ, ਆਹ ਲੈ ਮਾਏਂ ਸਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ, ਪੰਨਾ-60
49. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-61
50. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-65
51. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-72
52. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-72
53. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-65
54. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-43
55. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-19
56. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-17
57. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-61
58. ਡਾ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ, ਕਾਵਿ ਬਿੰਬ, ਪੰਨਾ-65
59. ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ, ਆਹ ਲੈ ਮਾਏਂ ਸਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ, ਪੰਨਾ-18
60. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-58
61. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-59
62. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-13

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਨਾ-330
2. ਡਾ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ, ਕਾਵਿ-ਬਿੰਬ, ਪੰਨਾ-5
3. C.Day Lewis, The Poetic Image, Page-8
4. ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਾਵਿ-ਲੋਕ, ਪੰਨਾ-210
5. Blake, as quoted by C.Day Lewis. The Poetic Image Page.27
6. Robin Skelton, The Poetic Pattren, Page-91
7. Oxford English Dictionary, Vol-V, Page-52
8. ਡਾ. ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਵਿ ਚਿਤ੍ਰਣ, ਪੰਨਾ-15
9. ਡਾ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ, ਕਾਵਿ-ਬਿੰਬ, ਪੰਨਾ-52, ਉਦਰਿਤ
10. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-104, ਉਦਰਿਤ
11. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-8, ਉਦਰਿਤ
12. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-8, ਉਦਰਿਤ
13. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-9, ਉਦਰਿਤ
14. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-9, ਉਦਰਿਤ
15. ਪ੍ਰੋ. ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਵਿ-ਅਧਿਐਨ, ਪੰਨਾ-16, ਉਦਰਿਤ
16. George Whalley, as Quoted by C.Day Lewis, The Poetic Image, Page-76
17. A. Richards, Principales of Literary Criticism, Page-106
18. ਡਾ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ, ਕਾਵਿ-ਬਿੰਬ, ਪੰਨਾ-9, ਉਦਰਿਤ
19. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-9, ਉਦਰਿਤ
20. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-10, ਉਦਰਿਤ
21. C.Day Lewis, The Poetic Image, Page-29
22. ਡਾ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਪ, ਕਾਵਿ-ਬਿੰਬ, ਪੰਨਾ-11, ਉਦਰਿਤ
23. ਸੇਖ ਫਰੀਦ, ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ-1383
24. ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਵੱਡਾ ਵੇਲਾ, ਗਜ਼ਲਾਂ, ਪੰਨਾ-57
25. ਮੰਗਲ ਮਦਾਨ, ਇੱਲਤਾਂ ਕਰਦਾ ਸੂਰਜ, ਪੰਨਾ-110
26. ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ-141
27. ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ, ਲੂਣਾ, ਪੰਨਾ-35
28. ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਸਾਵੇਂ ਪੱਤਰ, ਪੰਨਾ-16
29. ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ, ਸੰਪੂਰਨ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਪੰਨਾ-69-70

ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

- ਅਤਰ ਸਿੰਘ, (ਡਾ.), ਕਾਵਿ-ਅਧਿਐਨ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 1959
- ਐਸ.ਤਰਸੇਮ, (ਡਾ.), ਗ਼ਜ਼ਲ ਅਰੂਜ਼ ਤੇ ਪਿੰਗਲ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2002.
- ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਅਧਿਐਨ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1980.
- ਗਿੱਲ, ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ, (ਡਾ.), ਪ੍ਰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ-ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1984.
- ਘੁੰਮਣ, ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ, ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਈਟਰਜ਼ ਕੋਆਪਰੇਟਿਵ ਸੁਸਾਇਟੀ ਲਿਮਟਿਡ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਮਿਤੀਹੀਣ ।
- ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ-ਕਾਵਿ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ 1991।
- ਉਹੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 2003.
- ਜੈਤੋਈ, ਦੀਪਕ, ਆਹ ਲੈ ਮਾਏਂ ਸਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਜਨਵਰੀ 1997.
- ਜੋਸ਼ੀ, ਠਾਕਰ ਦੱਤ, (ਡਾ.), ਆਧੁਨਿਕ ਪ੍ਰਗੀਤ-ਸ਼ਿਲਪ, ਦੀਪਕ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਜਲੰਧਰ, 1988.
- ਜੱਗੀ, ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ, (ਡਾ.), ਭਾਰਤੀ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸ਼ਤਰ, ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਦਿੱਲੀ, 1994.
- ਜੱਗੀ, ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰੋ.), (ਸੰਪਾ.), ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀਆਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1988.
- ਧਾਲੀਵਾਲ, ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, (ਡਾ.), ਭਾਰਤੀ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸ਼ਤਰ, ਮਦਾਨ ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨਜ਼, ਪਟਿਆਲਾ, 2001.
- ਧੀਰ, ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ, (ਡਾ.), ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਕਾਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 2001.
- ਨੂਰ, ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਨਵੀਂ ਕਵਿਤਾ, ਸੀਮਾ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਅੰਬਾਲਾ ਛਾਉਣੀ, 1972
- ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, (ਡਾ.), ਕਾਵਿ ਦੇ ਤੱਤ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 1980.

63. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-64
64. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-36
65. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-25
66. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-23
67. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-21
68. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-14
69. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-22
70. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-60
71. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-59
72. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-55
73. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-68
74. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-69
75. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-70
76. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-71
77. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-59
78. ਉਹੀ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-59

ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਦੇ ਗੀਤ

- ਉਹੀ, ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਾਵਿ ਲੋਕ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 1979.
- ਬਰਾੜ, ਬਲਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, (ਡਾ.), ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਲੋਕ ਤੱਤ, ਮਦਾਨ ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨਜ਼, ਪਟਿਆਲਾ, 2000. ਹਿੰਦੀ
- ਨਗੇਂਦ੍ਰ, (ਡਾ.), ਕਾਵਯ-ਬਿੰਬ, ਸੈਂਟਰਲ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ, ਦਿੱਲੀ, 1967.
- ਕੇਦਾਰਨਾਥ ਸਿੰਘ, (ਡਾ.), ਆਧੁਨਿਕ ਹਿੰਦੀ ਕਵਿਤਾ ਮੇਂ ਬਿੰਬ-ਵਿਧਾਨ, ਭਾਰਤੀਯ ਗਿਆਨਪੀਠ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ ਜੁਲਾਈ, 1971.

ਮੈਗਜ਼ੀਨ

- ਜਨ ਸਾਹਿਤ, ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਜ਼ੈਲਦਾਰਾ

ਗੱਲ ਸੋਚ ਕੇ ਕਰੀਂ ਤੂੰ ਜ਼ੈਲਦਾਰਾ! ਵੇ ਅਸੀਂ ਨਈਂ ਕਨੌੜ ਝੱਲਣੀ!
ਜ਼ਰਾ ਹੋਸ਼ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਤੂੰ ਦੁਬਾਰਾ! ਵੇ ਅਸੀਂ ਨਈਂ ਕਨੌੜ ਝੱਲਣੀ!

ਹੋਇਆ ਕੀ, ਜੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਤੇਰੀ ਸਰਦਾਰੀ ਵੇ
ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਹੈ ਜਾਨੋਂ ਵਧ ਇੱਜ਼ਤ ਪਿਆਰੀ ਵੇ
ਅਸੀਂ ਫੂਕਣੈਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾ :
ਵੇ ਅਸੀਂ ਨਈਂ ਕਨੌੜ ਝੱਲਣੀ!

ਗੱਲਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤੂੰ ਜੋ ਪਾਉਨਾ ਏ ਬੁਝਾਰਤਾਂ
ਜਾਣ ਦੀ ਹਾਂ ਤੇਰੀਆਂ ਮੈਂ ਤੇਰੀਆਂ ਸ਼ਰਾਰਤਾਂ
ਕਾਫ਼ੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਿਆਣੇ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ
ਵੇ ਅਸੀਂ ਨਈਂ ਕਨੌੜ ਝੱਲਣੀ!

ਚੱਕਣਾ ਚਕਾਉਣਾ ਨਾ ਹੀ ਡੋਲ੍ਹਣਾ ਵਗਾੜਣਾ
ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਮੱਥਾ ਕਿਸੇ ਔਂਤਰੇ ਦਾ ਸਾੜਣਾ
ਤੇਰਾ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਲੱਥਦਾ ਨਈ ਪਾਰਾ-
ਵੇ ਅਸੀਂ ਨਈਂ ਕਨੌੜ ਝੱਲਣੀ!

ਤੱਕੇ ਸਾਡੀ ਹਵਾ ਵੱਲੇ ਕੀਹਦੀ ਏ ਮਜ਼ਾਲ ਵੇ
ਅਸੀਂ ਕੱਲੇ ਨਹੀਂ ਸਾਰੀ ਜੈਤੋਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਵੇ
ਐਵੇਂ ਹੋਰ ਨਾ ਕਰਾ ਲਈ ਕੋਈ ਕਾਰਾ
ਵੇ ਅਸੀਂ ਨਈਂ ਕਨੌੜ ਝੱਲਣੀ!

ਗੱਲ ਸੋਚ ਕੇ ਕਰੀਂ ਤੂੰ ਜ਼ੈਲਦਾਰਾ
ਵੇ ਅਸੀਂ ਨਈਂ ਕਨੌੜ ਝੱਲਣੀ!

ਜ਼ਰਾ ਹੋਸ਼ ਨਾਲ ਬੋਲੀਂ ਤੂੰ ਦੁਬਾਰਾ!
ਵੇ ਅਸੀਂ ਨਈਂ ਕਨੌੜ ਝੱਲਣੀ!

ਧੀਆਂ ਕਰ ਚੱਲੀਆਂ ਸਰਦਾਰੀ

ਚਾਰ ਦਿਨ ਮੌਜਾਂ ਮਾਣ ਕੇ, ਲਾਕੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ 'ਚ ਤਾਰੀ
ਆਹ ਲੈ ਮਾਏਂ ਸਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ, ਧੀਆਂ ਕਰ ਚੱਲੀਆਂ ਸਰਦਾਰੀ!

ਡਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕੂੰਜ ਵਿੱਛੜੀ, ਉਡੀ ਜਾਂਦੀ ਵੀ ਵਿਚਾਰੀ ਕੁਰਲਾਵੇ
ਧੀਆਂ ਗਊਆਂ, ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਅੰਮੜੀਏ ਜਾਵੇ
ਕਲ੍ਹ ਤੱਕ ਰਾਜ ਕਰਿਆ, ਅਜ ਖੁਸ ਗਈ ਹਕੂਮਤ ਸਾਰੀ
ਆਹ ਲੈ ਮਾਏਂ ਸਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ....................

ਅੱਛਾ! ਸੁਖੀ ਵਸੇ ਅੰਮੀਏਂ, ਮੇਰੇ ਰਾਜੇ ਬਾਬਲ ਦਾ ਖੇੜਾ
ਅਸੀਂ ਕਿਹੜਾ ਨਿੱਤ ਆਉਣਾ, ਸਾਡਾ ਵੱਜਣਾ ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਗੇੜਾ
ਧੀਆਂ ਪਰਦੇਸਣਾਂ ਦੀ, ਹੁੰਦੀ ਚਿੜੀਆਂ ਦੇ ਵਾਂਗ ਉਡਾਰੀ!
ਆਹ ਲੈ ਮਾਏਂ ਸਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ....................

ਬਾਪੂ ਤੇਰੇ ਪਿਆਰ ਸਦਕਾ, ਅਸੀਂ ਰੱਜ ਰੱਜ ਪਹਿਨਿਆ ਹੰਢਾਇਆ
ਪੱਗ ਤੇਰੀ ਰੱਖੀ ਸਾਂਭ ਕੇ, ਇਹਨੂੰ ਦਾਗ਼ ਨਈਂ ਹਵਾ ਜਿੰਨਾ ਲਾਇਆ
ਇੱਕ ਰਾਤ ਹੋਰ ਰੱਖ ਲੈ, ਜਾਵਾਂ ਬਾਬਲਾ ਤਿਰੇ ਬਲਹਾਰੀ।
ਆਹ ਲੈ ਮਾਏਂ ਸਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ....................

ਵੀਰਾ ਵੇ ਮੁਰੱਬੇ ਵਾਲਿਆ! ਤੈਨੂੰ ਭਾਗ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਲਾਵੇ
ਅੱਛਾ! ਭਾਬੀ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਈਂ, ਸਾਡੇ ਐਵੇਂ ਸੀ ਕੂੜ ਦੇ ਦਾਅਵੇ
ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਿੱਤ ਦੀ ਰਹੀ, ਅਜ ਤੂੰ ਜਿੱਤ ਗਈ ਮੈਂ ਹਾਰੀ
ਆਹ ਲੈ ਮਾਏ ਸਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ....................

ਆਉ ਸਈਓ! ਆਉ! ਮਿਲ ਲਉ! ਮੁੜ ਕੱਠਿਆਂ ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਬਹਿਣਾ
ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗਰਾ ਸਦਾ ਬੈਠ ਨਾ ਜੈਤੋ ਦੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ
ਵੱਡੀਆਂ ਮਿਜ਼ਾਜ਼ਾਂ ਵਾਲੀਉ! ਤੁਹਾਡੀ ਚਾਰ ਕੁ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ
ਆਹ ਲੈ ਮਾਏਂ ਸਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ.................

ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਮੌਜਾਂ ਮਾਣ ਕੇ, ਲਾਕੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ 'ਚ ਤਾਰੀ
ਆਹ! ਲੈ ਮਾਏਂ ਸਾਂਭ ਕੁੰਜੀਆਂ, ਧੀਆਂ ਕਰ ਚੱਲੀਆਂ ਸਰਦਾਰੀ

ਰਾਂਝਣਾ

ਤੇਰੀ ਦੀਦ ਬਾਝੋਂ ਅੱਖੀਆਂ ਤਿਹਾਈਆਂ ਰਾਂਝਣਾ!
ਸਾਥੋਂ ਝੱਲੀਆਂ ਨਾ ਜਾਣ, ਇਹ ਜੁਦਾਈਆਂ ਰਾਂਝਣਾ

ਤੈਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਬਗ਼ੈਰ, ਚੈਨ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਨਾ ਆਵੇ
ਚੰਨਾ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲੀ ਰੁੱਤ, ਸਾਨੂੰ ਵੱਢ ਵੱਢ ਖਾਵੇ!
ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ, ਭੁੱਲ ਕੇ ਮੈਂ ਲਾਈਆਂ ਰਾਂਝਣਾ!
ਸਾਥੋਂ ਝੱਲੀਆਂ ਨਾ ਜਾਣ....................

ਅਸੀਂ ਹੋ ਗਏ ਸ਼ੁਦਾਈ, ਤੇਰੀ ਆਸ਼ਕੀ ਦੇ ਮਾਰੇ
ਤੈਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਸੁਹਣਿਆਂ, ਪਰਾਏ ਲੱਗੇ ਪਿਆਰੇ
ਸਾਨੂੰ ਲਾਉਣੀਆਂ-ਬੁਝਾਉਣੀਆਂ ਨਾ ਆਈਆਂ ਰਾਂਝਣਾ
ਸਾਥੋਂ ਝੱਲੀਆਂ ਨਾ ਜਾਣ....................

ਕਦੀ, ਆਕੇ ਵੇਖੇਂ ਅੱਖੀਂ, ਸਾਡੀ ਜਿੰਦ ਕੁਰਲਾਉਂਦੀ
ਦਿਨੇਂ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਰਾਤੀਂ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ
ਅਸੀਂ ਯੁੱਗਾਂ ਵਾਂਗ, ਘੜੀਆਂ ਬਿਤਾਈਆਂ ਰਾਂਝਣਾ
ਸਾਥੋਂ ਝੱਲੀਆਂ ਨਾ ਜਾਣ.....................

ਸਾਡੇ ਚਾਅਵਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛ, ਕਿੱਦਾਂ ਹੋਏ ਬੇ-ਕਰਾਰ
ਤੇਰੇ ਰੋਸਿਆਂ ਤੋਂ ਵਾਰੀਂ! ਕੇਰਾਂ ਆਕੇ, ਝਾਤੀ ਮਾਰ
ਤੈਨੂੰ ਚੇਤੇ ਆਉਣ ਤੇਰੀਆਂ ਉਕਾਈਆਂ ਰਾਂਝਣਾ
ਸਾਥੋਂ ਝੱਲੀਆਂ ਨਾ ਜਾਣ......................

ਮਾਹੀ ਨਾਲ ਲੜਾਈ

ਮੇਰੀ ਮਾਹੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ ਲੜਾਈ ਅੜੀਓ!
ਨੀ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਮੱਚ ਗਈ ਦੁਹਾਈ ਅੜੀਓ!

ਭੈੜਾ ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਗੱਲੇ ਪਾਈ ਰੱਖਦੈ ਕਲੇਸ਼
ਨਾ ਮੈਂ ਡੋਲ੍ਹਾਂ ਨਾ ਵਗਾੜਾਂ ਗਾਲ਼ਾ ਕੱਢਦੈ ਹਮੇਸ਼
ਕਿੱਥੋਂ ਤੀਕ ਰੱਖੇ ਅਗਲਾ ਸਮਾਈ ਅੜੀਓ!
ਨੀ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ....................

ਕਲ੍ਹ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੀ, ਉਹਦੇ ਸਾਮਣੇ ਅਖ਼ੀਰ
ਦਿੱਤੇ ਮੋੜਵੇਂ ਜਵਾਬ ਖਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਸੂ ਲਖੀਰ
ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ ਉਹਦੀ ਸਾਰੀ ਅੜਬਾਈ ਅੜੀਓ
ਨੀ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ......................

ਉਹਨੇਂ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਬੁਲਾਇਆ, ਮੈਂ ਭੀ ਕੀਤੀ ਨਹੀਂ ਗੱਲ
ਉਹਦਾ ਲੱਛ ਵੀ ਨਾ ਲੱਥਾ, ਲੱਥਾ ਮੇਰਾ ਵੀ ਨਾ ਝੱਲ
ਰੋਟੀ ਮੈਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮ ਤੀਕ ਨਾ ਪਕਾਈ ਅੜੀਓ
ਨੀ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ......................

ਉਹ ਤਾਂ ਸੁੱਤਾ ਜਾ ਚੁਬਾਰੇ, ਮੈਂ ਵੀ ਸੁੱਤੀ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ
ਉਹ ਵੀ ਅਵਾਜ਼ਾਰ ਹੋਇਆ, ਹੋਈ ਮੈਂ ਵੀ ਬੜੀ ਜ਼ਿਚ
ਨੀਂਦ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਆਈ ਅੜੀਓ
ਨੀ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ.....................

ਰਾਤੀਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ, ਰਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਬੁਖ਼ਾਰ
ਬੱਸ ਓਸੇ ਵੇਲ਼ੇ ਉਹਨੇ, ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਹੱਥਿਆਰ!
ਆਪੇ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ, ਜੈਤੋ ਤੋਂ ਦਵਾਈ ਅੜੀਓ!
ਨੀ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ......................

ਮੇਰੀ ਮਾਹੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ ਲੜਾਈ ਅੜੀਓ
ਨੀ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਮੱਚ ਗਈ ਦੁਹਾਈ ਅੜੀਓ

ਆਇਆ ਨਾ ਜਵਾਬ

ਆਇਆ ਨਾ ਜਵਾਬ ਢੋਲ ਦਾ, ਹਾਏ! ਹੁਣ ਕੀ ਯਤਨ ਬਣਾਵਾਂ
ਨੀ ਇੱਕ ਚਿੱਤ ਇੰਜ ਕਰਦੈ, ਚਿੱਠੀ ਦੂਸਰੀ ਲਿਖਾ ਕੇ ਪਾਵਾਂ
ਆਇਆ ਨਾ ਜਵਾਬ ਢੋਲ ਦਾ

ਚਿੱਠੀ ਮੇਰੇ ਮਾਹੀ ਦੀ ਮੈਂ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ ਉਡੀਕੀ ਨੀ!
ਉਹਦੇ ਉੱਤੇ ਹੋਊ ਮੇਰੀ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਲੀਕੀ ਨੀ!
ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲਾਕੇ ਚਿੱਠੀ ਲੇਟ ਜਾਂ ਪਲੰਘ ਉੱਤੇ,-
-ਮਾਹੀ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਭੁੱਲ ਜਾਵਾਂ, ਨੀ ਇੱਕ ਚਿੱਤ ਇੰਜ ਕਰਦੈ.....

-ਓਦੋਂ ਦਾ ਨਾ ਆਇਆ, ਲੱਗੀ ਜਦੋਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨੀ
ਮੱਚ ਕੇ ਮਰੇ ਓਹ, ਜੀਹਨੇਂ ਲਾਮ ਇਹ ਲੁਆਈ ਨੀ
ਲੱਭ ਜਾਵੇ ਟੁੱਕੜਾ ਤਾਂ ਪੁੱਛਾਂ ਮੈਂ ਬਿਠਾ ਕੇ ਉਹਨੂੰ-
-ਚੀਰ ਕੇ ਜਾਂ ਕਾਲਜਾ ਵਖਾਵਾਂ-ਨੀ ਆਇਆ ਨਾ ਜਵਾਬ.....

ਰੋਈ ਰੋਈ ਜਾਵਾਂ ਜੀ ਸੁਕਾ ਲਿਆ ਹੈ ਪਿੱਤਾ ਮੈਂ
ਅੱਗ ਲਾਕੇ ਫੂਕਾਂ ਭੈੜਾ ਨੌਕਰੀ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਮੈਂ
ਨਾਵਾਂ ਕਟਵਾਕੇ ਆ ਜਏ, ਭੁੱਖੀ ਰਹਿ ਕੇ ਕੱਟ ਲਾ ਮੈਂ-
-ਲੱਖ ਲੱਖ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਵਾਂ-ਨੀ ਆਇਆ ਨਾ ਜਵਾਬ ਢੋਲ ਦਾ.....

ਭੇਜਿਆ ਨਾ ਉਹਨੇ ਮੇਰੀ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨੀ!
ਸੁੱਖ ਰੱਖੇ ਰੱਬ, ਰਾਤੀਂ ਭੈੜਾ ਆਇਐ ਖ਼ਾਬ ਨੀ!
ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੇ, ਲਿਖ ਹੀ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ-
-ਕਿਧਰੇ ਗ਼ਲਤ ਸਿਰਨਾਵਾਂ-ਨੀ ਆਇਆ ਨਾ ਜਵਾਬ ਢੋਲ.....

ਚਿੱਠੀ ਰਾਹੀਂ ਹੋ ਜਏ ਕਿਤੇ ਚੰਨ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਨੀ
ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਚਿੱਠੀ ਲਾਕੇ ਚੁੰਮਾਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਨੀ
ਲਿਖਿਆ ਜੇ ਹੋਵੇ ਕਿਤੇ, ਆਊਂਗਾ "ਫਲਾਨੇ ਦਿਨ"
-ਫੇਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਫੁੱਲੀ ਨਾ ਸਮਾਵਾਂ-ਨੀ ਆਇਆ ਨਾ ਜਵਾਬ.....

ਹਾਏ! ਹੁਣ ਕੀ ਮੈਂ ਯਤਨ ਬਣਾਵਾਂ
ਨੀ ਇੱਕ ਚਿੱਤ ਐਂ ਕਰਦੈ, ਚਿੱਠੀ ਹੋਰ ਮੈਂ ਲਿਖਾ ਕੇ ਪਾਵਾਂ
ਆਇਆ ਨਾ ਜਵਾਬ ਢੋਲ ਦਾ

ਵੰਗ ਅੜੀਓ

ਸੁਤੀ ਉੱਠੀ ਜਾਂ ਸਵੇਰੇ, ਹੋ ਗਈ ਦੰਗ ਅੜੀਓ!
ਟੁੱਟੀ ਪਈ ਸੀ ਵਛਾਉਣੇਂ ਉੱਤੇ ਵੰਗ ਅੜੀਓ!

ਇੱਲਤੀ ਨਿਗਾਹਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਸੀ
ਹੱਥੀਂ ਪਾਲ਼ੇ ਨਾਗਾਂ ਦੇ ਫੂੰਕਾਰੇ ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਸੀ
ਮੇਰਾ ਥੱਕਿਆ ਪਿਆ ਸੀ ਅੰਗ ਅੰਗ ਅੜੀਓ!
ਟੁੱਟੀ ਪਈ ਸੀ ਵਛਾਉਣੇਂ.........................

ਲੱਖ ਭਾਵੇਂ ਮਾਘ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ
ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਫੇਰ ਵੀ ਪਸੀਨਾ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ
ਲੱਗਾ ਫਿਕਾ ਫਿੱਕਾ ਬੁਲ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਰੰਗ ਅੜੀਓ!
ਟੁੱਟੀ ਪਈ ਸੀ ਵਛਾਉਣੇਂ.........................

ਉਡੀਆਂ ਉਮੰਗਾਂ, ਲਾਈਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ
ਸਹੁਰੀਂ ਹੋਕੇ ਆਈਆਂ ਜਾਣੋਂ ਸੱਧਰਾਂ ਕੁਆਰੀਆਂ
ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਕੋਲੋਂ ਆਈ ਸੰਗ ਅੜੀਓ
ਨੀ ਟੁੱਟੀ ਪਈ ਸੀ ਵਛਾਉਣੇਂ....................

ਸ਼ਹਿਤ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਜਾਣੋਂ ਗੂੰਗੇ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਤੇ
ਡੋਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੀ ਗੁੱਡੀ ਪਹੁੰਚੀ ਅਸਮਾਨ ਤੇ
ਬਿਨਾ "ਲਾਟ" ਤੋਂ ਹੀ ਭੁੱਜਿਆ ਪਤੰਗ ਅੜੀਓ
ਨੀ ਟੁੱਟੀ ਪਈ ਸੀ ਵਛਾਉਣੇਂ ਉਤੇ ਵੰਗ ਅੜੀਓ

ਬੰਦ ਕਰੋ ਇਹ

ਬੰਦ ਕਰੋ ਇਹ ਪੁੱਠੀਆਂ ਰਸਮਾਂ-ਕਿਉਂ ਜਾਨਾਂ ਤੜਪਾਈਆਂ ਨੇ
ਕਿਉਂ ਤੰਦੀਆਂ ਗਲ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਨੇ

ਇਸ ਦਹੇਜ਼ ਦੀ ਭੇਟਾ ਚੜ੍ਹ ਗਏ, ਜੋਬਨ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ
ਖਾ ਖਾ ਜ਼ਹਿਰ ਤੜਪ ਕੇ ਮਰੀਆਂ, ਬਿਨਾ ਦੋਸ਼ ਮੁਟਿਆਰਾਂ
ਕਈਆਂ ਨੇ ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ ਅਪਣੇਂ, ਆਪੇ ਅੱਗਾਂ ਲਾਈਆਂ ਨੇ
ਕਿਉਂ ਤੰਦੀਆਂ ਗਲ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਨੇ
ਕਿਉਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਤੜਪਾਈਆਂ ਨੇ

ਗਲ਼ ਵਿੱਚ ਪੱਲੂ ਪਾਕੇ ਜਿਹੜਾ ਲ਼ੜਕੀ ਦੇਵਣ ਆਇਐ
ਉਸ ਦਾ ਖੀਸਾ ਫੋਲ ਰਹੇ ਹੋ, ਕੀ ਕੁਝ ਨਕਦ ਲਿਆਇਐ
ਇਹ ਕਰਤੂਤਾਂ ਵੇਖ ਵੇਖ ਕੇ, ਅੱਖੀਆਂ ਨਾ ਸ਼ਰਮਾਈਆਂ ਨੇ
ਕਿਉਂ ਤੰਦੀਆਂ ਗਲ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਨੇ
ਕਿਉਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਤੜਪਾਈਆਂ ਨੇ

ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਸਿਰ ਜਿਹੜਾ ਰਖਦੈ, ਉਸ ਦਾ ਗਲ਼ ਨਾ ਕੱਟੋ!
ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਕੇ, ਪੁੱਤ ਦਾ ਮੁੱਲ ਨਾ ਵੱਟੋ!
ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦਿੰਦੀਐਂ-ਅੱਜ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤ੍ਰਿਹਾਈਆਂ ਨੇ
ਕਿਉਂ ਤੰਦੀਆਂ ਗਲ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਨੇ
ਕਿਉਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਤੜਪਾਈਆਂ ਨੇ

ਪੰਜਾਬਣ ਮੁਟਿਆਰੇ

ਤੇਰੇ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਵਾਲ ਪੰਜਾਬਣ ਮੁਟਿਆਰੇ
ਤੂੰ ਤੁਰੇਂ ਮਜ਼ਾਜਾਂ ਨਾਲ, ਪੰਜਾਬਣ ਮੁਟਿਆਰੇ

ਤੇਰੇ ਨੈਣਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸੁਪਨੇ ਮਾਨ ਬਹਾਰਾਂ ਦੇ
ਤੇਰੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਖੇਡਣ ਹਾਸੇ ਪਿਆਰਾਂ ਦੇ
ਤੇਰੀ ਹਰ ਇੱਕ ਅਦਾ ਕਮਾਲ! ਪੰਜਾਬਣ ਮੁਟਿਆਰੇ!
ਤੂੰ ਤੁਰੇਂ ਮਜ਼ਾਜਾਂ ਨਾਲ......................

ਤੇਰੇ ਹਾਸੇ ਚੋਂ ਖ਼ੁਸ਼ਬੋਆਂ ਕਿਰ ਕਿਰ ਪੈਣ ਕੁੜੇ
ਸਾਨੂੰ ਮਸਤ ਬਣਾ ਗਏ, ਮਸਤ ਸ਼ਰਾਬੀ ਨੈਣ ਕੁੜੇ
ਤੇਰੀ ਜ਼ੁਲਫ਼, ਹੁਸਨ ਦਾ ਜਾਲ ਪੰਜਾਬਣ ਮੁਟਿਆਰੇ
ਤੂੰ ਤੁਰੇਂ ਮਜ਼ਾਜਾਂ ਨਾਲ......................

ਤੇਰੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਾਦੂ ਭਰਿਐ ਕੁਦਰਤ ਨੇ
ਤੈਨੂੰ ਇਸ਼ਕ ਲਈ ਹੈ ਪੈਦਾ ਕਰਿਐ ਕੁਦਰਤ ਨੇ
ਤੂੰ ਨਖ਼ਰੇ, ਰਤਾ ਸੰਭਾਲ ਪੰਜਾਬਣ ਮੁਟਿਆਰੇ!
ਤੂੰ ਤੁਰੇਂ ਮਜ਼ਾਜਾਂ ਨਾਲ....................

ਤੇਰੇ ਸਾਹਵੇਂ ਚੰਨ ਦਾ ਚਾਨਣ ਭੀ ਸ਼ਰਮਾਂਦਾ ਹੈ
ਅਸੀਂ ਦਿਲ ਆਪਣਾ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਵਜੋਂ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ
ਨਾ ਮੂੰਹ ਤੇ ਰੱਖ ਰੁਮਾਲ ਪੰਜਾਬਣ ਮੁਟਿਆਰੇ
ਤੂੰ ਤੁਰੇਂ ਮਜ਼ਾਜਾਂ ਨਾਲ....................

ਵਣਜਾਰਾ

ਆਇਆ ਪਿੰਡ 'ਚ ਸੁਣੀਂਦੈ ਵਣਜਾਰਾ ;
-ਨੀ ਸਦ ਲਿਆ ਨਨਾਣੇਂ ਰਾਣੀਏਂ
ਆਪੇ ਸਾਂਭ ਲਊ ਮੈਂ ਕੰਮ-ਧੰਦਾ ਸਾਰਾ
-ਨੀ ਸਦ ਲਿਆ ਨਨਾਣੇਂ ਰਾਣੀਏਂ

ਇਹ ਤਾਂ ਵਣਜਾਰਾ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪੇ ਸਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ
ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੁਣੀਂਦੈ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ
ਲਾਗਲੀ ਗਲ਼ੀ ਚੋਂ ਹੋਕਾ ਓਸ ਦਾ ਪਛਾਣਿਆ ਮੈਂ,
-ਕੋਠੇ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹੀ ਜਾਂ ਦੁਬਾਰਾ,
-ਨੀ ਸੱਦ ਲਿਆ ਨਨਾਣੇਂ..............

ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਇਹ ਤੋਂ ਚੂੜੀਆਂ
ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਕਿੱਦਾਂ ਨਾ ਮੰਗਾਵੇ ਇਹ ਤੋਂ ਚੂੜੀਆਂ
ਇਹ ਦੀਆਂ ਤਾਂ ਚੂੜੀਆਂ ਦੀ, ਮੰਗ ਹੈ ਵਲੈਤ ਵਿੱਚ,
-ਏਥੇ ਕੀ ਆ ਗਿਆ ਵਿਚਾਰਾ,
-ਨੀ ਸੱਦ ਲਿਆ ਨਨਾਣੇਂ..............

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਟੁਕੜਾ ਮੰਗਾਉਂਦੈ ਕਿੱਥੋਂ ਮਾਲ ਨੀ!
ਇਕ ਨਾਲੋਂ ਦੂਜੀ ਵੰਗ ਪੁੱਜ ਕੇ ਕਮਾਲ ਨੀ!
ਏਸੇ ਦੀਆਂ ਵੰਗਾਂ ਚੋਂ ਨਮੂਨੇ ਨਿੱਤ ਕੱਟਦਾ ਹੈ,
ਸਾਡਾ ਜੈਤੋ ਵਾਲਾ ਸੁਨਿਆਰਾ!
ਨੀ ਸੱਦ ਲਿਆ ਨਨਾਣੇਂ..............

ਤੱਕੋ ਉਸ ਮਾਂ ਬਾਪ ਦੇ ਵੱਲੇ ਜੋ ਮੁਨੱਖਤਾ ਪਿਆਰੀ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦਾਜ ਬਿਨਾਂ ਧੀ ਬੈਠੀ ਰਹੇ ਕੁਆਰੀ
ਸ਼ਰਮ-ਹਯਾ ਦੀਆਂ ਇੱਜ਼ਤਦਾਰੋ! ਆਮ-ਬੋਲੀਆਂ ਲਾਈਆਂ ਨੇ
ਕਿਉਂ ਤੰਦੀਆਂ ਗਲ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਨੇ
ਕਿਉਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਤੜਪਾਈਆਂ ਨੇ

ਆਪਣੇਂ ਹੱਥੀ ਸਾੜ ਜਵਾਨੀ ਨਹੀਂਉਂ ਕੱਖ ਥਿਆਉਣਾਂ
ਮਰਦੇ ਮਰਦੇ ਮਰ ਜਾਉਗੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਕੁਝ ਆਉਣਾਂ
ਦੀਪਕ-ਭਾਵੇਂ ਬੁਰੀਆਂ ਲੱਗਣ : ਸੱਚੀਆਂ ਅਸੀਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਨੇ
ਕਿਉਂ ਤੰਦੀਆਂ ਗਲ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਨੇ
ਕਿਉਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਤੜਪਾਈਆਂ ਨੇ

ਬੰਦ ਕਰੋ! ਬੰਦ ਕਰੋ-ਬੰਦ ਕਰੋ!
ਬੰਦ ਕਰੋ ਇਹ ਪੁੱਠੀਆਂ ਰਸਮਾਂ
ਕਿਉਂ ਜਾਨਾਂ ਤੜਪਾਈਆਂ ਨੇ!
ਕਿਉਂ ਤੰਦੀਆਂ ਗਲ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਨੇ

ਨੀ ਅੜੀਏ

ਹੁਸਨ ਤਿਰੇ ਨੇ ਜਾਦੂ ਕੀਤਾ, ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਕਸੂਰ ਨੀ ਅੜੀਏ!
ਦਿਲ ਹੋਇਐ ਮਜਬੂਰ ਨੀ ਅੜੀਏ!

ਬਿਜਲੀ ਹਨ ਇਹ ਸ਼ੋਖ਼ ਅਦਾਵਾਂ
ਮੈਂ ਕੀ ਦਸ ਇਲਾਜ ਬਣਾਵਾਂ
ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-
-ਤੱਕਣ ਸਾਰ ਸਰੂਰ ਨੀ ਅੜੀਏ!
ਦਿਲ ਹੋਇਐ...................

ਰੂਪ ਜਦੋਂ ਭਰਦੈ ਅੰਗੜਾਈ
ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ਼ਕ ਸ਼ੁਦਾਈ
ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ, ਸੋ ਤੁਹਮਤ ਲਾ ਦੇ-
ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਮੰਨਜ਼ੂਰ ਨੀ ਅੜੀਏ
ਦਿਲ ਹੋਇਐ ਮਜ਼ਬੂਰ
ਨੀ . . . .

ਨਜ਼ਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜਾਮ ਪਿਲਾਦੇ
ਮੇਰਾ ਲੂੰ ਲੂੰ ਮਸਤ ਬਣਾ ਦੇ
ਰਬ ਦੇ ਬੂਹੇ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਕੇ-
ਆਇਆ ਤਿਰੇ ਹਜ਼ੂਰ ਨੀ ਅੜੀਏ
ਦਿਲ ਹੋਇਐ ਮਜ਼ਬੂਰ................

ਇਕ ਤੇਰੀ ਮਦਹੋਸ਼ ਜਵਾਨੀ
ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਰਾਣੀ
ਇਸ ਦੀਪਕ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਤਿਰੇ ਨੇ-
-ਕਰ ਦਿੱਤੈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਨੀ ਅੜੀਏ!
ਦਿਲ ਹੋਇਐ ਮਜ਼ਬੂਰ...............

ਨੋਟ-ਇਸ ਗੀਤ ਦੀ ਰਦੀਫ਼-ਨੀ ਅੜੀਏ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸੁਹਣੀਏਂ ਵੀ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹੋ
-ਜੈਤੋਈ

ਤੱਕ ਲੈ ਨਨਾਣੇਂ ਬਾਹਵਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਨੇ ਨੰਗੀਆਂ
ਵੰਗਾਂ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਨਹੀਉਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ
ਚਿੱਤ ਦੀ ਉਮੰਗ ਵੀ ਛਣਾਟੇ ਨਾਲ ਨੱਚਦੀ ਹੈ,
-ਅੱਖੀਆਂ 'ਚ ਬੱਝਦੈ ਤਰਾਰਾ!
ਨੀ ਸੱਦ ਲਿਆ ਨਨਾਣੇਂ...............

ਬੀਬੀਆਂ ਨਨਾਣਾਂ ਐਨੀ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦੀਆਂ
ਬੇਬੇ ਹੋਰੀਂ ਖੇਤੋਂ ਕਿਤੇ ਹੋਂਣ ਭੀ ਨਾ ਆਉਂਦੀਆਂ
ਦੱਸਕੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਗੁੱਤ ਨਾ ਪਟਾਦੀਂ ਮੇਰੀ,
-ਉਹਦਾ ਤਾਂ ਸੁਭਾਅ ਹੈ ਸ਼ੱਕੀ ਭਾਰਾ
ਨੀ ਸੱਦ ਲਿਆ ਨਨਾਣੇਂ ਰਾਣੀਏਂ!
ਆਇਆ ਪਿੰਡ 'ਚ ਸੁਣੀਂਦੈ ਵਣਜਾਰਾ!

ਛੱਲਾ ਪਿੱਤਲ ਦਾ

ਦੇ ਗਿਆ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਮਾਹੀ ਛੱਲਾ ਪਿੱਤਲ ਦਾ,
ਮੈਂ ਸੀ ਭੋਲੀ ਭਾਲ਼ੀ ਅੜੀਓ!
ਨੀ ਮੇਰੀ ਉਂਗਲੀ ਹੋ ਗਈ ਕਾਲੀ ਅੜੀਓ

ਉਹ ਝੂਠਾ! ਉਹਦਾ ਪਿਆਰ ਵੀ ਝੂਠਾ
ਕਰਕੇ ਗਿਆ ਇਕਰਾਰ ਵੀ ਝੂਠਾ
ਮੈਂ ਕਮਲੀ ਇਹਨੂੰ ਝੱਲ ਪੁਣੇਂ ਵਿੱਚ
ਹੁਣ ਤਕ ਫ਼ਿਰਾਂ ਸੰਭਾਲੀ ਅੜੀਓ!
ਮੇਰੀ ਉਂਗਲੀ ਹੋ ਗਈ ਕਾਲੀ...............

ਇਹ ਛੱਲਾ! ਮੇਰੇ ਭੀੜਾ ਆਵੇ
ਨਿੱਤ ਮਾਹੀ ਦੀ ਯਾਦ ਦੁਆਵੇ
ਜੇ ਭੁੱਲ ਕੇ ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਨਾ ਕਰਦੀ-
-ਰਹਿੰਦੀ ਜਾਨ ਸੁਖਾਲ਼ੀ ਅੜੀਓ!
ਨੀ ਮੇਰੀ ਉਂਗਲੀ ਹੋ ਗਈ...............

ਇਸ ਛੱਲੇ ਵਿੱਚ ਛਿਲਤਰ ਰੜਕੇ
ਮੈਂ ਰੋਵਾਂ ਨਿੱਤ ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ
ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਮੈਨੂੰ
-ਦੇਵੇ ਜ਼ਹਿਰ ਵਖਾਲੀ ਅੜੀਓ!
ਨੀ ਮੇਰੀ ਉਂਗਲੀ ਹੋ ਗਈ...............

ਦੇ ਗਿਆ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਮਾਹੀ ਛੱਲਾ ਪਿੱਤਲ ਦਾ
ਮੈਂ ਸਾਂ ਭੋਲ਼ੀ-ਭਾਲ਼ੀ ਅੜੀਓ!
ਨੀ ਮੇਰੀ ਉਂਗਲੀ ਹੋ ਗਈ ਕਾਲੀ ਅੜੀਓ

ਮਿਜ਼ਾਜਾਂ ਵਾਲੀਏ

ਕਾਹਤੋਂ ਛੱਡ ਗਈ ਤ੍ਰਿੰਵਣ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ, ਨੀ ਵੱਡਿਆਂ ਮਿਜ਼ਾਜਾਂ ਵਾਲੀਏ
ਤੈਨੂੰ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਨਈਂ ਬੁਲਾਉਣਾ ਨੀ ਵੱਡਿਆਂ ਮਿਜ਼ਾਜਾਂ ਵਾਲੀਏ

ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਰੂਪ ਦਾ ਗ਼ੁਮਾਨ ਤੈਨੂੰ ਗੋਰੀਏ
ਆਵੇ ਨਾ ਪਸੰਦ ਇਹ ਜਹਾਨ ਤੈਨੂੰ ਗੋਰੀਏ
ਐਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਨਈਂ ਨਖ਼ਰਾ ਵਧਾਉਣਾ-
-ਨੀ ਵੱਡਿਆਂ ਮਿਜ਼ਾਜਾਂ ਵਾਲੀਏ

ਰੁੱਝੀ ਏਂ ਤੂੰ ਕਿਹੜਿਆਂ ਰੁਝੇਵਿਆਂ 'ਚ ਬੱਲੀਏ
ਕੀਹਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਲੈ ਪਿਆਰ ਤੈਨੂੰ ਝੱਲੀਏ
ਸਾਥੋਂ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲੋਂ ਭੇਦ ਹੈ ਛੁਪਾਉਣਾ-
-ਨੀ ਵੱਡਿਆ ਮਿਜ਼ਾਜਾਂ ਵਾਲੀਏ

ਨੀਵੀਂ ਕਾਹਤੋਂ ਪਾਈ ਹੈ ਤੂੰ ਅੱਜ ਲੋਹੜੇ ਪਾਉਣੀਏਂ
ਹੱਸ ਕੇ ਵਖਾਦੇ ਕੇਰਾਂ, ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਹਸਾਉਣੀਏਂ
ਨੀ ਸਹੇਲੀਆਂ ਤੋਂ ਕਾਹਦਾ ਸ਼ਰਮਾਉਣਾ-
-ਨੀ ਵੱਡਿਆਂ ਮਿਜ਼ਾਜਾਂ ਵਾਲੀਏ

ਕਾਹਤੋਂ ਛੱਡ ਗਈ ਤ੍ਰਿੰਵਣ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ-
ਨੀ ਵੱਡਿਆਂ ਮਿਜ਼ਾਜਾਂ ਵਾਲੀਏ!

ਮਹਿੰਦੀ ਵਾਲੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਗੋਹਾ ਪੈਂਦਾ ਪੱਥਣੈਂ
ਖੌਰੇ ਇਹ ਕਲੇਸ਼ ਕਿੱਦੇਂ ਸਾਡੇ ਗਲੋਂ ਲੱਥਣੈਂ
ਪੀਲਾ ਪੀਲਾ ਹੋਇਆ, ਚੂੜਾ-ਰੱਤਾ ਨੀ ਜਠਾਣੀਏਂ
ਜੇਠ ਮੇਰਾ ਪੁੱਜ ਕੇ ਕੁਪੱਤਾ....................

ਤੂੰ ਵੀ ਕਿਤੇ ਭੈਣਾਂ ਵਾਂਗ ਰੱਖਦੀ ਜੇ ਪਿਆਰ ਨੀ
ਔਖੀ-ਸੌਖੀ ਤਾਂ ਭੀ ਲੈਂਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰ ਨੀ
ਤੇਰਾ ਵੀ ਸੁਭਾਅ ਹੈ ਬਹੁਤਾ ਤੱਤਾ ਨੀ ਜਠਾਣੀਏਂ
ਜੇਠ ਮੇਰਾ ਪੁੱਜ ਕੇ ਕੁਪੱਤਾ....................
ਮੈਂ ਨਈਂ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਉਹਦਾ ਭੱਤਾ ਨੀ ਜਠਾਣੀਏ

---

1. ਸੋਨੇ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ੇਵਰ, ਜਿਸ ਦੇ ਇੱਕ ਪੱਤਾ ਮੁਰਕੀ ਵਿੱਚ ਪਰੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਸੁਆਣੀਆਂ ਕੰਨ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਜਿਹੜੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪੇਪੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ 'ਚ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਪੰਜਾਬਣਾਂ ਦੀ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਸੀ, ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਕੋਕਰੂ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਛੋਟੀ ਪੇਪੜੀ ਬਿੰਨ੍ਹ ਕੇ ਕੋਕਰੂ ਪਾਏ ਹੋਣ, ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਓਥੋਂ ਉਸਨੂੰ ਸਵਰਗਾਂ ਦੀ ਹਵਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੋਕਰੂ ਘੜੇ ਹਨ।

ਨੀ ਜਠਾਣੀਏ

ਕੋਕਰੂ[1] ਦਾ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਪੱਤਾ ਨੀ ਜਠਾਣੀਏਂ!
ਜੇਠ ਮੇਰਾ ਪੁੱਜ ਕੇ ਕੁਪੱਤਾ ਨੀ ਜਠਾਣੀਏਂ!
ਵਖਰੀ ਕਰਾਂਗੇ ਭੈਣੇਂ ਐਤਕਾਂ ਭੋਂ ਵਾਹੀ ਨੀ
ਸਹਿਮਿਆਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੈ, ਮੇਰਾ ਚੰਨ ਜਿਹਾ ਮਾਹੀ ਨੀ
ਮੈਂ ਨਈਂ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਉਹਦਾ ਭੱਤਾ ਨੀ ਜਠਾਣੀਏਂ
ਜੇਠ ਮੇਰਾ ਪੁੱਜ ਕੇ.............

ਕੁੰਜੀ-ਗੋਸ਼ੇ ਕੀਤਾ, ਦਾਣਾ-ਫੱਕਾ ਵੇਚ ਵੱਟ ਕੇ
ਬੋਤਲਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ, ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਘਰ ਪੱਟ ਕੇ
ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਚੁਪੱਤਾ ਨੀ ਜਠਾਣੀਏਂ
ਜੇਠ ਮੇਰਾ ਪੁੱਜ ਕੇ....................

ਗੱਲੇ-ਗੱਲੇ ਡਾਂਗ ਉੱਤੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਹੱਥ ਨੀ
ਬੁੱਢੇ-ਵਾਰੇ, ਉਹਦਾ ਕੇਹਾ ਫਿੱਟਿਆ ਹੈ ਰੱਥ ਨੀ
ਝਾਗੜੂ-ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੈ ਨਖੱਤਾ ਨੀ ਜਠਾਣੀਏ
ਜੇਠ ਮੇਰਾ ਪੁੱਜ ਕੇ ਕੁਪੱਤਾ....................

ਛੱਲਾ-ਛੱਲਾ ਆਉਂਦੀ ਦਾ ਲੁਹਾ ਲਿਆ ਨੀ ਸੱਸ ਨੇ
ਅਜੇ ਤੀਕ ਸਾਡੇ ਤੇ ਸ਼ਰੀਕ ਰਹੇ ਹੱਸ ਨੇ
ਪੇਕਿਆਂ ਦਾ ਪਾਵਾਂ ਲੀੜਾ ਲੱਤਾ ਨੀ ਜਠਾਣੀਏਂ
ਜੇਠ ਮੇਰਾ ਪੁੱਜ ਕੇ ਕੁਪੱਤਾ....................

ਖ਼ੁਸ਼ਕ ਮਕੱਈ

ਮਰਦ – ਮੇਰੇ ਸੰਘ ਚੋਂ ਮੂਲ ਨਾ ਲੰਘਦੀ ਚੰਦਰੀ ਖ਼ੁਸ਼ਕ ਮਕੱਈ
ਸਾਗ ਤਾਂ ਧਰ ਲੈਂਦੀ ਕੀ ਕਰਦੀ ਸੈਂ ਪਈ ?

ਜ਼ਨਾਨੀ- ਪਾਣੀ ਦੀ ਘੁੱਟ ਨਾਲ ਲੰਘਾ ਲੈ ਮਿੱਠੀ ਬੜੀ ਮਕੱਈ
ਵੇ ਜੱਟ ਕੁਛ ਆਖੇ ਨਾ ਮੈਂ ਨਾ ਸਾਗ ਨੂੰ ਗਈ

ਮਰਦ – ਕਿਹੜਾ ਤੈਨੂੰ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾ ਲਊ ? ਕੀ ਲਾਹ ਲਊ ਕੋਈ ਤੇਰਾ ?
ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਖੇਤੀਂ ਫਿਰਦੀ ਕੁਝ ਰੱਖਿਆ ਕਰ ਜੇਰਾ
ਝੱਲਿਆਂ ਵਰਗੀ ਆਦਤ ਤੇਰੀ ਅਜੇ ਤੀਕ ਨਾ ਗਈ
ਸਾਗ ਤਾਂ ਧਰ ਲੈਂਦੀ....................

ਜ਼ਨਾਨੀ – ਹਥ ਲਾਇਆ ਮੈਂ ਮੈਲੀ ਹੋਣਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਅੱਖ ਮੈਲੀ
ਹੱਟੀ ਵਿੱਚ ਨਾ ਮਾਣ ਬਾਣੀਆ ਜੱਟ ਬੁਰਾ ਵਿੱਚ ਪੈਲੀ
ਸਾਗ ਦੇ ਵੱਟੇ ਪੱਤ ਲੁਟਵਾ ਕੇ ਘਰੇ ਮੁੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਈ
ਵੇ ਜੱਟ ਕੁਛ ਆਖੇ ਨਾ....................

ਮਰਦ – ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਬਦ ਨਈਂ ਹੁੰਦੀ ਹਰ ਬੰਦਾ ਨਈਂ ਮਾੜਾ
ਕਿਸੇ ਦੀ ਬੱਧੀ ਖੜੀ ਹੈ ਆਖ਼ਿਰ ਮਤ ਪਾ ਚੀਕ ਚਿਹਾੜਾ
ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੱਟ ਪਾਗੀ ਮੇਰਾ ਉਸ ਦੇ ਖੇਤ ਨਾ ਗਈ ?
ਸਾਗ ਤਾਂ ਧਰ ਲੈਂਦੀ....................

ਜ਼ਨਾਨੀ – ਪਾਗੀ ਜੱਟ ਧੋਖਾ ਨਈਂ ਕਰਦਾ ਇਹ ਹੈ ਸੱਚ ਕਹਾਣੀ
ਰੂਪ ਵੇਖ ਕੇ ਸਭ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਭਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਾਣੀ
ਇੱਕ ਮਿਰਾ ਰੰਗ ਚਾਨਣ ਵਰਗਾ ਇੱਕ ਚੁੰਨੀ ਸੁਰਮਈ
ਵੇ ਜੱਟ ਕੁਛ ਆਖੇ....................

ਮਰਦ – ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਸਿੱਧੀ ਖੁਭ ਗਈ ਆ ਕੇ
ਜ਼ਨਾਨੀ – ਕੀ ਖਾਧੀ ਦਾ ਖਾਣ ਵੇ ਅੜ੍ਹਿਆ ਅਪਣੀ ਅਣਖ ਗੁਆਕੇ
ਦੋਵੇਂ – ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੈ ਇਹ "ਦੀਪਕ", ਮਲਵਈ
–ਸਾਗ ਤਾਂ ਧਰ ਲੈਂਦੀ
–ਵੇ ਜੱਟ ਕੁਛ ਆਖੇ ਨਾ

ਸੱਸ ਨੇ ਸੰਧਾਰਾ ਭੇਜਿਆ

(ਸਹੁਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਤੀਆਂ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਤੇ, ਪੇਕੇ ਗਈ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਸੰਧਾਰਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ਼ ਅੱਜ ਵੀ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ)

ਸੱਸ ਨੇ ਸੰਧਾਰਾ ਭੇਜਿਆ, ਮੇਰੀ ਹਿੱਕ ਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਹੋਈ!
ਨੀ ਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨੱਚਦੀ ਨੂੰ, ਮੈਨੂੰ ਅੱਜ ਨਾ ਵਰਜਿਉ ਕੋਈ
ਨੀ ਸੱਸ ਨੇ ਸੰਧਾਰਾ ਭੇਜਿਆ...................

ਅੱਥਰੀ ਜਵਾਨੀ, ਨੈਣਾਂ ਵਿੱਚ ਨੇ ਖ਼ੁਮਾਰੀਆਂ
ਜਾਣੋਂ ਕਿਤੇ ਪੀਂਘ ਸਣੇਂ, ਮਾਰ-ਜਾਂ ਉਡਾਰੀਆਂ
ਪਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਖਾਂ! ਆਉ ਉਡੀਏ ਮਜ਼ਾਜਣੋ ਨੀ
-ਵੇਖੋ! ਮੈਂ ਵੀ ਹਵਾ ’ਚ ਖਲੋਈ
ਨੀ ਸੱਸ ਨੇ ਸੰਧਾਰਾ ਭੇਜਿਆ...................

ਗਿੱਧੇ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਨੀ ਮੈਂ ਰੌਣਕਾਂ ਖਿੰਡਾਈਆਂ ਨੇ
ਬੂੱਤਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਨੇ
ਪਿੱਪਲਾਂ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਣੇਂ ਕੋਈ ਗੀਤ ਮੇਰੇ-
-ਪ੍ਰੀਤ ਮੈਥੋਂ ਜਾਵੇ ਨ ਲਕੋਈ
ਨੀ ਸੱਸ ਨੇ ਸੰਧਾਰਾ ਭੇਜਿਆ...................

ਧਰਤੀ ਤੇ ਅੱਜ ਮੇਰਾ ਲੱਗਦਾ ਨਾ ਪੱਬ ਨੀ
ਚਿੱਤ ਮੇਰਾ ਚਾਹੇ, ਮਾਹੀ ਮਿਲੇ ਮੈਨੂੰ ਝੱਬ ਨੀ
ਨਵੀਆਂ ਪਜੇਬਾਂ ਪਾਕੇ, ਰੂਪ ਨਸ਼ਿਆਇਆ ਮੇਰਾ-
-ਤੋਰ ਵੀ ਸ਼ਰਾਬਣ ਹੋਈ
ਨੀ ਸੱਸ ਨੇ ਸੰਧਾਰਾ ਭੇਜਿਆ...................

ਪੁੱਛਦੀ ਸੀ ਭਾਬੀ, ਮੈਨੂੰ ਸੈਂਣਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨੀ
ਹੱਸ ਕੇ ਮੈਂ ਰੱਖ ਲਿਆ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਰੁਮਾਲ ਨੀ
ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਝੱਲੀ ਹੋਈ ਹੱਸ ਹੱਸ-
-ਹਾਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਆਵੇ ਖ਼ੁਸ਼ਬੋਈ
ਨੀ ਸੱਸ ਨੇ ਸੰਧਾਰਾ ਭੇਜਿਆ...................

ਰੁੱਤ ਬਸੰਤੀ

ਰੁੱਤ ਬਸੰਤੀ, ਘਰ ਘਰ ਅੰਦਰ ਪਾਉਂਦੀ ਫਿਰੇ ਧਮਾਲ ਹਾਣੀਆਂ
-ਸਾਡਾ ਮੰਦੜਾ ਹਾਲ ਹਾਣੀਆਂ

ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰ ਖ਼ੁਸ਼ੀਆਂ ਨੱਚਣ, ਭੰਗੜੇ ਪਾਉਣ ਬਹਾਰਾਂ
ਸਾਡੇ ਵਿਹੜੇ ਸੱਥਰ ਪਾਈ, ਆਸਾਂ ਰੋਣ ਹਜ਼ਾਰਾਂ
ਸ਼ੌਕ ਵਿਚਾਰੇ ਪਿੱਟ ਪਿੱਟ ਮਰ ਗਏ, ਅਰਮਾਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹਾਣੀਆਂ!
ਸਾਡਾ ਮੰਦੜਾ ਹਾਲ ਹਾਣੀਆਂ

ਗ਼ਮ ਜਾਗੇ-ਦਰਦਾਂ ਅੱਖ ਪੁੱਟੀ-ਪੀੜਾਂ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲ਼ੀ
ਤਿੰਨੇਂ ਰਲ ਕੇ, ਪਿਆਰ ਤਿਰੇ ਦੀ ਕਰ ਦੇ ਹਨ ਰਖਵਾਲ਼ੀ
ਪਲ ਪਲ ਪਿੱਛੋਂ, ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ, ਕਰਦੇ ਹਨ ਪੜਤਾਲ, ਹਾਣੀਆਂ!
ਸਾਡਾ ਮੰਦੜਾ ਹਾਲ ਹਾਣੀਆਂ

ਚਿਰ ਹੋਇਆ, ਕਰ ਲਏ ਉਡੀਕਾਂ, ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਟਕਾਣੇਂ
ਖ਼ੁਸ਼ੀਆਂ, ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਸੌਂ ਗਈਆਂ, ਤੇਰੀ ਯਾਦ ਸਰ੍ਹਾਣੇਂ
ਤੜਫ਼ਦਿਆਂ ਹੀ ਲੰਘ ਗਿਆ ਹੈ, ਫੇਰ ਐਤਕੀਂ ਸਾਲ ਹਾਣੀਆਂ-
ਸਾਡਾ ਮੰਦੜਾ ਹਾਲ ਹਾਣੀਆਂ

ਇਸ ਜ਼ੋਬਨ ਦੇ ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰੇ ਪਰਛਾਵਾਂ ਢਲ ਆਇਐ
ਤੱਤੀ ਲੋਅ ਬਿਰਹੋਂ ਦੀ ਚੱਲੇ, ਰੂਪ ਮਿਰਾ ਕੁਮਲਾਇਐ
ਅੱਖੀਆਂ ਭਰ, ਦਿਲ-ਪੰਛੀ, ਬੈਠੇ! ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦੀ ਡਾਲ ਹਾਣੀਆਂ!
ਸਾਡਾ ਮੰਦੜਾ ਹਾਲ ਹਾਣੀਆਂ
ਡ੍ਹਾਢਾ ਭੈੜਾ ਹਾਲ ਹਾਣੀਆਂ

ਅਲੱਥ ਮੁੰਡਿਆ

ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਤੂੰ ਹੋ ਗਿਐ ਅਲੱਥ ਮੁੰਡਿਆ!
ਵੇ ਤੇਰੇ ਨੱਕ 'ਚ ਪੁਆ ਦਿਆਂਗੀ ਨੱਥ ਮੁੰਡਿਆ

ਤੇਰੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਪਦੈ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਸਰੂਰ
ਤੇਰੀ ਖੋਪੜੀ 'ਚ ਮੈਨੂੰ ਆਇਆ ਦਿਸਦੈ ਫ਼ਤੂਰ
ਤੇਰਾ ਫਿੱਟ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਏ ਰੱਬ ਮੁੰਡਿਆ
ਵੇ ਤੇਰੇ ਨੱਕ 'ਚ.................

ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਉਚੱਕਿਆਂ ਦੇ ਵਾਂਗ ਤੇਰੀ ਤੋਰ
ਸਾਡੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਹੋਰ, ਬੋਲੇਂ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਹੋਰ
ਤੇਰੀ ਕਾਸਤੋਂ ਗਈ ਹੈ ਸੰਗ ਲੱਥ ਮੁੰਡਿਆ?
ਵੇ ਤੇਰੇ ਨੱਕ 'ਚ ਪੁਆ..................

ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੋਚਦੀ ਸਾਂ, ਹੋਊ! ਕੇਰਾਂ ਹੋ ਗਈ ਜੇ ਭੁੱਲ
ਤੂੰ ਕੀ ਪਾਇਆ ਬੇ ਲਿਹਾਜਾ! ਮੇਰੀ ਸਾਦਗੀ ਦਾ ਮੁੱਲ
ਕਿੱਥੇ ਝੂਠੀਆਂ ਤਸੱਲੀਆਂ 'ਚ ਤੱਥ ਮੁੰਡਿਆ!
ਵੇ ਤੇਰੇ ਨੱਕ 'ਚ ਪੁਆ..................

ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀਆਂ ਸ਼ਰਾਰਤਾਂ ਨੇ ਕੀਤੈ ਡਾਢਾ ਤੰਗ
ਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਤੇ ਆਈ ਤੇਰਾ ਉੱਡ ਜਾਣੈਂ ਰੰਗ
ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਜੋੜੇਗਾ ਤੂੰ ਹੱਥ ਮੁੰਡਿਆ-
-ਵੇ ਤੇਰੇ ਨੱਕ 'ਚ ਪੁਆ..................

ਭੌਰਾ ਲਾਲਚੀ ਪਛਾਣੇਂ ਕਿੱਦਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ
ਤੂੰ ਕੀ ਜਾਣਦਾ ਏਂ ਦੀਪਕਾ! ਪਤੰਗਿਆਂ ਦੀ ਸਾਰ
ਕਾਹਤੋਂ ਬੂਹੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠੋਂ ਪਾਕੇ ਸੱਥ ਮੁੰਡਿਆ-
ਵੇ ਤੇਰੇ ਨੱਕ 'ਚ ਪੁਆ ਦਿਆਂਗੀ ਨੱਥ ਮੁੰਡਿਆ
ਵੇ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਦੈ ਤੂੰ ਹੋ ਗਿਐਂ ਅਲੱਥ ਮੁੰਡਿਆ

ਅਵੱਲੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ

ਨੀ! ਮੈਂ ਭੀ ਭਾਬੋ ਰਾਣੀਏਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਅੱਜ ਵੰਗਾਂ
ਨੀ! ਸੀਨੇ ਵਿੱਚ ਉਠੀਆਂ ਅਵੱਲੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ

ਗੋਰੀ-ਗੋਰੀ ਵੀਣੀਂ, ਆਈਆਂ ਰੂਪ ਨੂੰ ਖ਼ੁਮਾਰੀਆਂ
ਵੰਗਾਂ ਅਸਮਾਨੀ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗੀਆਂ ਪਿਆਰੀਆਂ
ਨੱਚੀਆਂ-ਜਵਾਨ ਹੋਕੇ ਸੀਨੇ 'ਚ ਉਮੰਗਾਂ!
ਨੀ ਮੈਂ ਭੀ ਭਾਬੋ ਰਾਣੀਏਂ....................

ਮਿੱਠੇ ਮਿੱਠੇ ਗੀਤ, ਮੈਨੂੰ ਕੱਲੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦੀਆਂ
ਮੇਰੇ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਗਿੱਧਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ ਪਾਉਂਦੀਆਂ
ਲਾਚੜੀ, ਜਵਾਨੀ, ਉੱਡੀ ਫਿਰੇ ਬਿਨਾ ਵੰਗਾਂ
ਨੀ ਮੈਂ ਭੀ ਭਾਬੋ ਰਾਣੀਏਂ....................

ਹੱਥੀਂ ਮੇਰੇ ਮਹਿੰਦੀ, ਨੈਣੀਂ ਕਜਲਾ "ਈਰਾਨ" ਦਾ
ਸੀਨੇ ਦਾ ਉਭਾਰ ਪਤਾ ਦੱਸ ਦੈ ਤੂਫ਼ਾਨ ਦਾ
ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਮੂਹਰੇ ਜਾਕੇ, ਕਦੀ ਹੱਸਾਂ ਕਦੀ ਸੰਗਾਂ!
ਨੀ ਮੈਂ ਭੀ ਭਾਬੋ ਰਾਣੀਏਂ....................

ਡੁੱਲ੍ਹ ਡੁੱਲ੍ਹ ਪੈਂਦੈ, ਮੇਰੇ ਹਾਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪਿਆਰ ਨੀ
ਗੁੱਤ ਕਾਲੀ-ਸਪਣੀਂ, ਹੈ ਕਹਿੰਦੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਨੀ
ਨੀ! ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਬਣਾ ਕੇ ਫੇਰ ਡੰਗਾਂ
ਨੀ ਮੈਂ ਭੀ ਭਾਬੋ ਰਾਣੀਏਂ....................

ਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ, ਆਵੇ ਨੈਣਾਂ 'ਚ ਸਰੂਰ ਨੀ!
ਚਿੱਤ-ਚਾਹੇ, ਚੀਰਨੀ 'ਚ, ਲਾਵਾਂ ਮੈਂ ਸੰਧੂਰ ਨੀ
ਸੂਹੀਆਂ-ਸੂਹੀਆਂ ਬੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਦੰਦਾਸੇ ਨਾਲ ਰੰਗਾਂ!
ਨੀ ਮੈਂ ਭੀ ਭਾਬੋ ਰਾਣੀਏਂ!
ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਅੱਜ ਵੰਗਾਂ

ਕਣਕਾਂ ਪੱਕੀਆਂ

ਕਣਕਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਚੰਨਾਂ-ਵੇ ਆਸਾਂ ਥੱਕੀਆਂ ਚੰਨਾਂ
ਵੇ ਅੜਿਆ! ਫੇਰਾ ਤਾਂ ਪਾ

ਦਾਣਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਵੇਂ ਭਰੀਐਂ ਬੁਖਾਰੀਆਂ
ਭੁੱਖੀਆਂ ਨੇ ਚੰਨਾ ਸਭ ਸਧਰਾਂ ਵਿਚਾਰੀਆਂ
ਅੱਖਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਚੰਨਾਂ! ਵੇ ਆਸਾਂ ਥੱਕੀਆਂ ਚੰਨਾਂ
ਵੇ ਅੜਿਆ ਫੇਰਾ ਤਾਂ ਪਾ!

ਦਾਣਿਆਂ ਦਾ ਚੰਨਾਂ ਛੰਨਾਂ ਵੰਡਾਂ ਮੈਂ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਨੂੰ
ਕਦੀ ਜਾਗ ਆਵੇ, ਮੇਰੇ ਸੁੱਤਿਆਂ ਨਸੀਬਾਂ ਨੂੰ
ਪੀਹਾਂ ਚੱਕੀਆਂ ਚੰਨਾਂ! ਵੇ ਆਸਾਂ ਥੱਕੀਆਂ ਚੰਨਾਂ
ਵੇ ਅੜਿਆ ਫੇਰਾ ਤਾਂ ਪਾ!

ਰੋਈ ਰੋਈ ਜਾਂਵਾਂ, ਜਦੋਂ ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਾਵਾਂ ਵੇ
ਲੈਂਦੀਐਂ ਉਛਾਲੇ ਨੈਣੀਂ ਸੈਂਕੜੇ ਝਣਾਵਾਂ ਵੇ
ਮਰ-ਕੇ ਡੱਕੀਆਂ ਚੰਨਾਂ! ਵੇ ਆਸਾਂ ਥੱਕੀਆਂ ਚੰਨਾਂ
ਵੇ ਅੜਿਆ ਫੇਰਾ ਤਾਂ ਪਾ!

ਭਾਬੀ ਮੇਰੀ, ਵੀਰੇ ਨਾਲ, ਹੱਸਦੀ ਚੁਬਾਰੇ ਵੇ
ਮੇਰਾ ਚਿੱਤ ਸੁਹਣਿਆਂ, ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਤੈਨੂੰ ਮਾਰੇ ਵੇ
ਰਾਹਾਂ ਤੱਕੀਆਂ ਚੰਨਾਂ! ਵੇ ਆਸਾਂ ਥੱਕੀਆਂ ਚੰਨਾਂ
ਤੂੰ ਅੜਿਆ ਫੇਰਾ ਤਾਂ ਪਾ!

ਕਣਕਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਚੰਨਾਂ! ਵੇ ਆਸਾਂ ਥੱਕੀਆਂ ਚੰਨਾਂ
ਤੂੰ ਅੜਿਆ ਫੇਰਾ ਤਾਂ ਪਾ!

ਤ੍ਰਿੰਸ਼ਣਾ ਦੇ ਵਿਚ

ਤ੍ਰਿੰਸ਼ਣਾ ਦੇ ਵਿਚ ਚਰਖ਼ੇ ਘੂਕਣ, ਗੋਰੀ ਗਾਵੇ ਗੀਤ ਕੁੜੇ!
ਕੋਈ ਤੋੜ ਗਿਆ ਹੈ ਪ੍ਰੀਤ ਕੁੜੇ!

ਤੱਕਲੇ ਤੇ ਜਦ ਤੰਦ ਵਲ੍ਹੇਟੇ ਚੂੜੇ ਵਾਲੀ ਵੀਣੀਂ
ਸੀਨੇ ਦੇ ਵਿੱਚ ਤਾਂਘ ਮਿਲਣ ਦੀ, ਹੋ ਜਾਏ ਦੂਣੀਂ ਤੀਣੀਂ
ਕਹੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ! ਪਰਦੇਸੀ ਦੀ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪ੍ਰੀਤ ਕੁੜੇ
ਕੋਈ ਤੋੜ ਗਿਆ ਹੈ...................

ਸੋਚਾਂ ਰਲ ਕੇ, ਹਰ ਨਖ਼ਰੇ ਤੋਂ, ਖਹੁ ਘੱਤੀ ਮਗਰੂਰੀ
ਹਰ ਸਾਹ ਹੌਂਕਾ ਬਣ ਕੇ ਦੱਸਦੈ, ਇਸ ਦਿਲ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ
ਕਲੀਆਂ ਉੱਤੇ ਭੌਰੇ ਗੂੰਜਣ, ਨਿੱਕਲ ਜਾਵੇ ਸੀਤ ਕੁੜੇ
ਕੋਈ ਤੋੜ ਗਿਆ ਹੈ...................

ਵਿਆਕੁਲ ਮਨ ਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਤੀਕਰ, ਯਾਦਾਂ ਦੇਣ ਸਹਾਰਾ
ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਤੋੜ ਨਾ ਸਿੱਟਣ ਕਿਧਰੇ ਸਬਰ ਕਿਨਾਰਾ
ਏਸੇ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਿਊੜਾ, ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਭੈਅ ਭੀਤ ਕੁੜੇ
ਕੋਈ ਤੋੜ ਗਿਆ ਹੈ...................

ਤਾਂਘ ਮਿਲਣ ਦੀ ਪਿਆਰ ਨਗਰ ਵਿਚ, ਪਾਵੇ ਰਾਮ-ਦੁਹਾਈ
ਖ਼ਬਰੈ ਇਹ ਬੇਦਰਦ ਜ਼ਮਾਨਾ, ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਰੇ ਸੁਣਾਈ।
ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਤਲਬ ਤੋਂ ਬਿਨ, ਕੌਣ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮੀਤ ਕੁੜੇ
ਕੋਈ ਤੋੜ ਗਿਆ ਹੈ...................

ਦਿਲ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਧੂੰਆਂ ਉੱਠੇ ਸੀਨੇ ਸੰਗ ਟਕਰਾਵੇ
ਨੈਣਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਅੱਗ ਹਿਜਰ ਦੀ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਭੜਕਾਵੇ
ਦੀਪਕ ਵਾਂਗੂੰ ਤਿਲ ਤਿਲ ਬਲ ਕੇ, ਹੋ ਗਈ ਉਮਰ ਬਤੀਤ ਕੁੜੇ
ਕੋਈ ਤੋੜ ਗਿਆ ਹੈ ਪ੍ਰੀਤ ਕੁੜੇ
ਇਕ ਗੋਰੀ ਗਾਵੇ ਗੀਤ ਕੁੜੇ

ਪੌਣ ਨੱਚਦੀ

ਮੇਰੀ ਪੱਖੀ ਦੇ ਛਣਕਦੇ ਘੁੰਗਰੂ! ਲੋਕਾਂ ਭਾਵੇਂ ਪੌਣ ਨੱਚਦੀ
ਪੱਬ ਚੁਕ ਕੇ ਗੁਆਂਢੀ ਵਿਹੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਜਠਾਣੀ ਮੇਰੀ ਫਿਰੇ ਮੱਚਦੀ

ਵੱਟ ਤੇ ਮਰੋੜ, ਆਈਆਂ ਚੰਦ ਨੂੰ ਤ੍ਰੇਲੀਆਂ
ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਹਵਾ ਨੂੰ, ਪੱਖੀ ਝੱਲ ਝੱਲ ਦੇ ਲੀਆਂ
ਲਈਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਨੇ ਅੱਜ ਅੰਗੜਾਈਆਂ-
-ਜਵਾਨੀ ਆਖੇ, ਮੈਂ ਨਾ ਬੱਚਦੀ
ਮੇਰੀ ਪੱਖੀ ਦੇ ਛਣਕਦੇ....................

ਹਾਸਿਆਂ 'ਚ ਭਿੱਜੇ ਗੀਤ ਬੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਆ ਗਏ
ਰੂਪ ਦੇ ਸਰੂਰ ਨਾਲ ਨੈਣ ਨਸ਼ਿਆ ਗਏ
ਹੱਸੇ ਪਲਕਾਂ ਦੇ ਓਹਲੇ ਚਿੱਤ ਮੇਰਾ-
ਲੁਕੀ ਨਾ ਰਹਿੰਦੀ ਗੱਲ ਸੱਚ ਦੀ
ਮੇਰੀ ਪੱਖੀ ਦੇ ਛਣਕਦੇ....................

ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮਾਹੀ ਰੱਖੇ, ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਪਿਆਰ ਨੀ
ਸੀਨੇ ਦੀ ਉਮੰਗ, ਪੁੱਛੀ ਜਾਵੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਨੀ
ਨੀ ਮੈਂ ਬਿੰਦੇ-ਝੱਟੇ ਤੋੜ ਤੋੜ ਵੇਖਾਂ-
-ਮੱਥੇ ਤੇ ਲਾ ਕੇ ਵੰਗ ਕੱਚ ਦੀ
ਮੇਰੀ ਪੱਖੀ ਦੇ ਛਣਕਦੇ....................

ਚੰਨ ਦੀਆਂ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਦੀ ਪੀਂਘ ਮੈਂ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹਾਂ
ਮਾਰ ਕੇ ਹੁਲਾਰਾ, ਤਾਰੇ ਤੋੜ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹਾਂ
ਨੀ! ਮੈਨੂੰ ਤੱਕ ਪਰੀਆਂ ਸ਼ਰਮਾਈਆਂ-
ਮੈਂ ਕੁੜੀਆਂ 'ਚ ਏਨਾਂ ਜਚਦੀ
ਮੇਰੀ ਪੱਖੀ ਦੇ ਛਣਕਦੇ ਘੁੰਗਰੂ
ਲੋਕਾਂ ਭਾਣੇਂ ਪੌਣ ਨੱਚਦੀ
ਜਵਾਨੀ ਆਖੇ ਮੈਂ ਨਾ ਬੱਚਦੀ

ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਹੈ ਕੁੱਲ ਜ਼ਮਾਨਾ
ਤੂੰ ਕਿੱਥੇ ਭੁੱਲਿਐਂ ਭਲਵਾਨਾ
ਮੈਂ ਮੀਰੀ, ਤੂੰ ਫਾਡੀ ਰਹਿਣੈਂ-
ਜੀਅ ਸਦਕੇ ਮੁੜ "ਇੱਚ"
ਤਿਰੇ ਨਾਲ ਝਗੜੂੰਗੀ....................

ਜਿੱਤ ਜਾਣਾ ਹੈ ਮਿਰੇ ਵਕੀਲਾਂ
ਤੂੰ ਫਿਰ ਕਰਦਾ ਫਿਰੀਂ ਅਪੀਲਾਂ
ਦੀਪਕ! ਤੈਨੂੰ ਗੱਲ ਨਈਂ ਆਉਣੀ
ਕਰੀਂ ਪਿਆ ਬਿੱਚ-ਬਿੱਚ!
ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਝਗੜੂੰਗੀ ਭਰੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ
ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਝਗੜੂੰਗੀ....................

ਭਰੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ

ਤਿਰੇ ਨਾਲ ਝਗੜੂੰਗੀ ਭਰੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ
ਤਿਰੇ ਨਾਲ ਝਗੜੂੰਗੀ ਭਰੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ

ਤੂੰ ਰਹਿਨਾਂ ਏਂ ਰੋਜ਼ ਸ਼ਰਾਬੀ
ਮੇਰੀ ਟੁੱਟਈ ਪਈ ਰਕਾਬੀ
ਚਹੁੰ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਕੇ-
-ਨਬਜ਼ਾਂ ਦੇਊਂ ਖਿੱਚ!
ਤਿਰੇ ਨਾਲ ਝਗੜੂੰਗੀ....................

ਤੂੰ ਛੱਡਦਾ ਏਂ ਟੌਰ੍ਹਾ ਜੱਟਾ-
ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਦੁਪੱਟਾ
ਮੈਂ ਰੱਖੀ ਹੁਣ ਤੀਕ ਸਮਾਈ-
-ਪਰ ਤੂੰ ਜਾਣੇਂ ਟਿੱਚ!
ਤਿਰੇ ਨਾਲ ਝਗੜੂੰਗੀ.....................

ਤੂੰ ਨਿੱਤ ਬਹਿਕੇ ਲਾਵੇਂ ਤੜਕੇ
ਮੈਂ ਮਰ ਗਈ ਧੁੱਪਾਂ ਵਿਚ ਸੜਕੇ
ਆਪ ਰਹੇਂ ਤੂੰ ਬੰਮਲਾ ਬਣਿਆ-
-ਮੈਨੂੰ ਕਰਦੈਂ ਜ਼ਿੱਚ!
ਤਿਰੇ ਨਾਲ ਝਗੜੂੰਗੀ.....................

ਚੰਨ ਮਾਹੀ

ਨੀ ਮੇਰੇ ਚੰਨ ਮਾਹੀ ਨੂੰ ਨਾ ਨਿੰਦ ਭਾਬੋ ਮੇਰੀਏ
ਨੀ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਪੁੱਜ ਕੇ ਪਸਿੰਦ ਭਾਬੋ ਮੇਰੀਏ

ਕਿੰਨਾਂ ਕੁ ਜਹਾਨ ਉੱਤੇ ਖਾਣਾ ਹੈ ਜਾਂ ਖੱਟਣਾ
ਬਹੁਤੇ ਸੁਹਣਿਆਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਚੱਟਣਾ
ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਰੱਖੇ, ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦ ਭਾਬੋ ਮੇਰੀਏ
ਨੀ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਪੁੱਜ ਕੇ....................

ਮੰਨਿਆਂ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਟੂਮਾਂ ਨਾਲ ਨਈਂ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਦਾ
ਉਂਜ ਤਾਂ ਸੁਗੰਧ ਤੇਰੀ, ਰੱਜ ਕੇ ਹੈ ਪਿਆਰ ਦਾ
ਉਹਦੇ ਬਿਨਾ ਔਖਾ-ਰਹਿੰਣਾ ਬਿੰਦ ਭਾਬੋ ਮੇਰੀਏ
ਨੀ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਪੁੱਜ ਕੇ....................

ਇੱਕ ਇੱਕ ਬੋਲ ਉਹਦਾ, ਮਿੱਠਾ ਮਿੱਠਾ ਗੀਤ ਨੀ
ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਮੇਰੀ, ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਹੈ ਪ੍ਰੀਤ ਨੀ
ਤੇਰੇ ਮੇਰੇ ਸੰਗ ਹੈ- ਗੋਬਿੰਦ ਭਾਬੋ ਮੇਰੀਏ
ਨੀ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਪੁੱਜ ਕੇ....................

ਚੰਨ ਤੋਂ ਭੀ ਉੱਚੀਆਂ ਨੇ ਉਹਦੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ
ਹਵਾ ਉਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਨੇ ਮੈਂ ਵੀ ਅਸਵਾਰੀਆਂ
ਉਹਦੇ ਉੱਤੇ ਲੱਟੂ, ਸਾਰੀ ਹਿੰਦ ਭਾਬੋ ਮੇਰੀਏ
ਨੀ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਹੈ ਰੱਜ ਕੇ ਪਸਿੰਦ ਭਾਬੋ ਮੇਰੀਏ
ਮੇਰੇ ਚੰਨ ਮਾਹੀ ਨੂੰ ਨਾ ਨਿੰਦ ਭਾਬੋ ਮੇਰੀਏ

ਛੱਲਾ ਮੇਰੇ ਮਾਹੀਏ ਦਾ

ਮੇਰੀ ਉਂਗਲੀ ਦੇ ਆ ਗਿਆ ਮੇਚ,
ਨੀ ਛੱਲਾ ਮੇਰੇ ਮਾਹੀਏ ਦਾ
ਕਿਸੇ, ਘੜਿਐ ਨਾਲ ਉਚੇਚ,
ਨੀ ਛੱਲਾ ਮੇਰੇ ਮਾਹੀਏ ਦਾ

ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਛੱਲੇ ਦੇ ਰਵਾਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਏ
ਇਹ ਤਾਂ ਸੁਨਿਆਰੇ ਨੇ ਕਮਾਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਏ
ਟੀਸੀ ਉੱਤੇ ਘੁੰਗਰੂ ਤੇ ਘੁੰਗਰੂ ਵੀ ਤਾਜ ਵਾਲੇ-
ਪਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਲਾਇਆ ਪੇਚ!
ਨੀ ਛੱਲਾ ਮੇਰੇ ਮਾਹੀਏ ਦਾ....................

ਮਾਹੀ ਵੀ ਮਲੂਕ, ਉਹਦਾ ਛੱਲਾ ਹੌਲਾ ਫੁੱਲ ਨੀ
ਛੱਲਾ ਪਾਕੇ ਹੱਥ ਉਤੇ, ਰੂਪ ਜਾਂਦਾ ਡੁੱਲ੍ਹ ਨੀ
ਚੀਚੀ ਵਾਲੇ ਛੱਲੇ ਸਾਹਵੇਂ, ਗੂਠੇ ਵਾਲੀ ਆਰਸੀ ਵੀ
ਜਾਪਦੀ ਸਹੇਲੀਓ ਨੀ ਹੇਚ!
ਨੀ ਛੱਲਾ ਮੇਰੇ ਮਾਹੀਏ ਦਾ....................

ਜੇਠ ਹੈ ਸ਼ਰਾਬੀ ਤੇ ਦਿਉਰ ਝੂਠੇ ਬਾਜ ਨੀ
ਵੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਹਦਾ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਨੀ
ਜਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿਆਰਾ, ਇਹਨੂੰ ਸਾਂਭ ਸਾਂਭ ਰੱਖਦੀ ਹਾਂ
ਦੇਵੇ ਨਾ ਚੁਰਾ ਕੇ ਕੋਈ ਵੇਚ!
ਨੀ ਛੱਲਾ ਮੇਰੇ ਮਾਹੀਏ ਦਾ....................

ਹਾਸੇ ਭਾਣੇਂ ਕੱਲ੍ਹ ਕਿਤੇ ਲਾਹ ਲਿਆ ਨਨਾਣ ਨੇ
ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਬੋਚ ਕੇ ਸੰਦੂਕ 'ਚ ਰਕਾਣ ਨੇ
ਸੱਚੀਂ-ਮੁੱਚੀਂ ਕੱਚੀ ਹੋਕੇ ਓਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੂ
ਗੱਲ ਜਾਪੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂ ਕਪੇਚ!
ਨੀ ਛੱਲਾ ਮੇਰੇ ਮਾਹੀਏ ਦਾ....................
ਮੇਰੀ ਉਂਗਲੀ ਦੇ ਆ ਗਿਆ ਮੇਚ-
ਨੀ ਛੱਲਾ....................

ਜੁੱਤੀ ਕਾਹਦੀ? ਜੂੜ ਮੈਂ ਨਜ਼ਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾ ਲਿਆ
ਮੱਚੜੀ ਨੂੰ ਮਾਸਾ ਕਿਤੋਂ ਮੋਕਲੀ ਕਰਾ ਲਿਆ
ਭੁੱਲ ਗਈ ਤੋਰ ਮੈਨੂੰ, ਤੋਰ ਨੂੰ ਮੜਕ ਭੁੱਲੀ-
-ਚਿੱਤ ਨਾ ਅਦਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇਰੇ-
ਵੇ ਪੁੱਟ ਨਾ ਪੁਲਾਂਘਾ....................

ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਚੰਗੀ, ਚੁੱਕ ਆਪਣੀ ਸੁਗਾਤ ਵੇ!
ਏਸੇ ਪਿੰਡ ਰਹਿ ਪੈ, ਉੱਤੋਂ ਪੈਂਦੀ ਆਉਂਦੀ ਰਾਤ ਵੇ
ਉਠ ਕੇ ਸਵੇਰੇ, ਆਪਾਂ ਚੱਲਾਂਗੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ-
-ਯੱਕੇ ਜਾਂਦੇ ਜੈਤੋ ਨੂੰ ਬਥੇਰੇ
ਵੇ ਪੁੱਟ ਨਾ ਪੁਲਾਂਘਾ ਲੰਮੀਆਂ
-ਮੈਥੋਂ ਨਾਲ ਨਈਂ ਤੁਰੀਦਾ ਤੇਰੇ,
ਵੇ ਪੁੱਟ ਨਾ ਪੁਲਾਂਘਾ ਲੰਮੀਆਂ

ਪੁਲਾਂਘਾ ਲੰਮੀਆਂ

ਜੁੱਤੀ ਲੱਗਦੀ ਵੈਰੀਆ ਮੇਰੇ-ਵੇ ਪੁੱਟ ਨਾ ਪਲਾਂਘਾ ਲੰਮੀਆਂ
ਮੈਥੋਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਤੁਰੀਦਾ ਤੇਰੇ! ਵੇ ਪੁੱਟ ਨਾ ਪਲਾਂਘਾ ਲੰਮੀਆਂ

ਘੁੱਟਦੀ ਹੈ ਪੱਬ, ਛਾਲੇ ਅੱਡੀਆਂ ਤੇ ਹੋ ਗਏ
ਪੀੜਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮੇਰੇ ਹੱਡੀਆਂ ਤੇ ਪੈ ਗਏ
ਕੂਲ਼ੇ ਕੂਲ਼ੇ ਪੈਰ ਮੇਰੇ, ਖਾਂ ਗਈ ਖਰੀਦ ਤੇਰੀ,
-ਚੱਸ ਚੱਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਚੁਫੇਰੇ-
ਵੇ ਪੁੱਟ ਨਾ ਪਲਾਂਘਾ....................

ਉੱਤੋਂ ਉੱਤੋਂ ਰਖਦੈਂ, ਮਹੱਬਤਾਂ ਤੂੰ ਗੂੜੀਆਂ
ਸੈਂਡਲਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਤਾਂ ਪਾ ਲੀਆਂ ਤਿਊੜੀਆਂ
ਇਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਚੱਪਲਾਂ ਲਿਆਉਂਦਾ ਨਾਈਲੂਨ ਦੀਆਂ
ਟੱਪ ਗਏ ਕੰਜੂਸੀ ਵਾਲੇ ਛੇਰੇ-
ਵੇ ਪੁੱਟ ਨਾ ਪਲਾਂਘਾ....................

ਜਿਹੜੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ-ਮੱਥੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ ਚਾਬੀਆਂ
ਓਹੀ ਉੱਚੀ ਅੱਡੀ ਦੀਆਂ ਪਾਉਣ ਗੁਰਗਾਬੀਆਂ
ਸ਼ੌਕ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਸ਼ੌਕ ਪੂਰ ਦੇ ਜਨਾਨੀਆਂ ਦਾ
ਭੁੱਖਿਆਂ ਦੇ ਕਿੱਥੋਂ ਹੋਣੇ ਜੇਰੇ-
ਵੇ ਪੁੱਟ ਨਾ ਪਲਾਂਘਾ....................

ਤੀਆਂ ਵੇਖ ਆਈਏ

ਆ ਨੀ! ਭਾਬੀ ਮੇਰੇ ਸੰਗ-ਆਪਾਂ ਤੀਆਂ ਵੇਖ ਆਈਏ!
ਬਿੰਦ ਹੱਸ-ਖੇਡ ਆਈਏ, ਝੱਟ ਚਿੱਤ ਪਰਚਾਈਏ!

ਕਾਹਤੋਂ ਬੈਠੀ ਏਂ ਸ਼ੁਕੀਨਣੇਂ ਨੀ ਹੋਕੇ ਤੂੰ ਉਦਾਸ
ਚੱਲ! ਗਿੱਧੇ ਵਿੱਚ ਕੱਢਾਂਗੀਆਂ, ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਭੜਾਸ
ਪਾਕੇ ਬੋਲੀਆਂ, ਨਮਾਣੇਂ ਸ਼ੌਕ-ਨੱਚਣੇਂ ਸਿਖਾਈਏ!
ਆਪਾਂ ਤੀਆਂ ਵੇਖ ਆਈਏ!

ਦੋਵੇਂ ਨੱਚਾਂਗੀਆਂ ਕੱਠੀਆ ਤਾਂ ਹੋਊਗੀ ਕਮਾਲ
ਅੱਜ ਗਿੱਧੇ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ, ਪਾਉਣੀ ਰੱਜ ਕੇ ਧਮਾਲ
ਨੀ ਨਜ਼ਾਕਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਗਿੱਧਾ ਪਾਉਣ ਆ-ਨਚਾਈਏ
ਆਪਾਂ ਤੀਆਂ ਵੇਖ ਆਈਏ!

ਪਾ ਕੇ ਪਿੱਪਲੀ ਤੇ ਪੀਂਘ, ਲਈਏ ਮੌਜ ਦੇ ਹੁਲਾਰੇ
ਮੇਰੀ ਚੁੰਨੀ ਦੇ ਸਿਤਾਰੇ, ਓਦੋਂ ਪਾਉਣ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ
ਸੂਹੇ ਪੱਬਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਕਾਲੇ ਬੱਦਲਾਂ ਤੇ ਪਾਈਏ!
ਆਪਾਂ ਤੀਆਂ ਵੇਖ ਆਈਏ!

ਤੂੰ ਤਾਂ ਘੁੰਡ ਲਈਂ ਕੱਢ, ਭਾਬੀ ਬੰਨ੍ਹ ਲੂੰ ਮੈਂ ਪੱਗ
ਓਦੋਂ ਸਾਡੀਆਂ ਉਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖੰਭ ਜਾਣੇਂ ਲੱਗ
ਫੇਰ ਜਿੱਥੇ ਚਿੱਤ ਚਾਹੇ, ਓਥੇ ਉਡ ਪੁਡ ਜਾਈਏ
ਆਪਾਂ ਤੀਆਂ ਵੇਖ ਆਈਏ!

ਆਪੋ-ਵਿੱਚੀ ਆਪਾਂ, ਇੱਲਤਾਂ ਦਾ ਮਾਣੀਏਂ ਸੁਆਦ
ਆਪੇ ਪੂਰੀ ਕਰੂ ਰੱਬ ਮੇਰੇ ਚਿੱਤ ਦੀ ਮੁਰਾਦ
ਆਪਾਂ 'ਸੁਹਣੀ' ਤੇ 'ਸਲੇਟੀ' ਵਾਂਗੂੰ ਸਾਂਗ ਤਾਂ ਰਚਾਈਏ
ਆ-ਨੀ ਭਾਬੀ ਮੇਰੇ ਸੰਗ, ਆਪਾਂ ਤੀਆਂ ਵੇਖ ਆਈਏ
ਬਿੰਦ ਹੱਸ-ਖੇਡ ਆਈਏ, ਝੱਟ ਚਿੱਤ ਪਰਚਾਈਏ

ਘੜਾ ਦੇ ਹੌਲਦਲੀ

ਮੇਰੇ ਪੈਣ ਕਲੇਜੇ ਹੌਲ, ਘੜਾ ਦੇ "ਹੌਲਦਲੀ"[1]
ਨਿੱਤ ਨਾ ਕਰਿਆ ਕਰ ਘੌਲ, ਘੜਾ ਦੇ ਹੌਲਦਲੀ
ਮੋਰਨੀ ਉਲੀਕੇ ਉੱਤੇ, ਆਖੀਂ ਸੁਨਿਆਰੇ ਨੂੰ
ਬਾਜਰੇ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਾਂਗ ਚਿੱਤਰੇ ਕਿਨਾਰੇ ਨੂੰ
ਨਾਲੇ ਘੜੇ ਸਮੱਧਰ ਡੋਲ੍ਹੋ
ਘੜਾ ਦੇ ਹੌਲਦਲੀ!

ਆਪ ਤਾਂ ਤੂੰ ਰੇਸ਼ਮੀਂ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਪਾਈ ਰੱਖਦੈਂ
ਮੈਨੂੰ ਜੱਟਾ ਐਵੇਂ, ਲਾਰਾ ਲੱਪਾ ਲਾਈ ਰੱਖਦੈਂ
ਮੈਨੂੰ ਲੋਕੀ ਕਰਨ ਮਖ਼ੌਲ-ਘੜਾ ਦੇ ਹੌਲਦਲੀ
ਮੇਰੇ ਪੇਣ ਕਲੇਜੇ ਹੌਲ...................

ਏਹੋ ਵੇਲਾ ਹੁੰਦੈ ਚੰਨਾ ਖਾਣ ਤੇ ਹੰਢਾਉਣ ਦਾ
ਅੱਖੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਅੱਗ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਲਾਉਣ ਦਾ
ਮੁੜ ਰਹਿੰਦੈ ਕਦੋਂ ਮਾਹੌਲ-ਘੜਾ ਦੇ ਹੌਲਦਲੀ
-ਮੇਰੇ ਪੈਣ ਕਲੇਜੇ ਹੌਲ...................

ਜਿਹੜੀਆਂ ਦੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਟੂਮਾਂ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨੇ
ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹਿੱਕਾਂ ਤੇ ਬਹਾਰਾਂ ਆਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨੇ
ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦਾ ਸੁੱਕਿਆ ਕੌਲ! ਘੜਾ ਦੇ ਹੌਲਦਲੀ
ਮੇਰੇ ਪੈਣ ਕਲੇਜੇ ਹੌਲ....................

ਰਾਮ ਲੀਲਾ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਂ ਦਸਹਿਰਾ ਵੀ ਮਨਾਵਾਂਗੀ
ਓਦੋਂ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਵੇ ਮੈਂ ਰਿੰਨ੍ਹ ਕੇ ਖੁਆਵਾਂਗੀ
ਤੈਨੂੰ ਵਾਸਮਤੀ ਦੇ ਚੌਲ, ਘੜਾ ਦੇ ਹੌਲਦਲੀ
ਮੇਰੇ ਪੈਣ ਕਲੇਜੇ ਹੌਲ! ਘੜਾ ਦੇ ਹੌਲਦਲੀ!
ਨਿੱਤ ਨਾ ਕਰਿਆ ਕਰ ਘੌਲ! ਘੜਾ ਦੇ ਹੌਲਦਲੀ

---

1. ਇੱਕ ਤਿਕੋਣੇ ਆਕਾਰ ਦੀ ਚੀਨੀ ਜਾਂ ਕੱਚ ਦੀ ਟੁਕੜੀ, ਜੋ ਸੋਨੇ 'ਚ ਮੜ੍ਹਾ ਕੇ ਸੁਆਣੀਆਂ ਗਲ 'ਚ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਚਾਰ ਤਵੀਤ, ਚਾਰਾ ਦਾਖਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੇ ਪਰੋਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੌਲਦਲੀ ਹੁੰਦੀ ਪੇਂਡੂ ਜਨਾਨੀਆਂ ਦੇ ਗਲ਼ਾਂ 'ਚ ਉਹ ਜੇਵਰ "ਰਾਣੀ ਹਾਰ" ਵਾਂਗ ਸੋਭਾ ਪਾਉਂਦਾ!

ਦੀਪਕ

ਡੁੰਗਾਂ ਬਾਜਰੇ ਦੇ ਸਿੱਟੇ

ਡੁੰਗਾਂ ਬਾਜਰੇ ਦੇ ਸਿੱਟੇ, ਚੋਵੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰੇਤ!
ਦੋਵੇਂ ਸੱਸ ਤੇ ਨਨਾਣ ਮੇਰੇ ਪੈ ਗੀਆਂ ਨੇ ਖੱਤ

ਲਾਈ ਲੱਗ ਨੀ ਦਿਉਰ! ਉਹਨੂੰ ਉਂਜ ਨਾ ਸ਼ਊਰ
ਨੀ ਕੁਪੱਤਾ ਮੇਰਾ ਜੇਠ, ਪਾਈ ਰੱਖਦੈ ਫ਼ਤੂਰ
ਸੱਗੋਂ ਚੰਦਰੀ ਜਠਾਣੀ ਚੁੱਕੀ ਰੱਖਦੀ ਏ ਅੱਤ!
ਡੁੰਗਾਂ ਬਾਜਰੇ ਦੇ ਸਿੱਟੇ
ਚੋਵੇ ਅੱਖੀਆਂ ਚੋਂ ਰੱਤ

ਜਿੰਨੇ ਛਾਲਣੀ 'ਚ ਛੇਕ, ਨੀ ਕਲੇਜੇ ਓਨੇ ਸੱਲ!
ਕੀਹਦੇ ਕੋਲ ਬਹਿ ਕੇ ਦੱਸਾਂ? ਪੁੱਛੇ ਕੌਣ ਮੇਰੀ ਗੱਲ
ਲੋਕੀ ਉੱਤੋਂ ਉਤੋਂ ਮਿੱਠੇ ਵਿੱਚੋਂ ਰਖਦੇ ਕੁੜੱਤ
ਡੁੰਗਾਂ ਬਾਜਰੇ ਦੇ ਸਿੱਟੇ!
ਚੋਵੇ ਅੱਖੀਆਂ ਚੋਂ ਰੱਤ

ਮਿਹਣੇਂ ਮਾਰਦੇ ਸ਼ਰੀਕ! ਵੈਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਏ ਜੱਗ
ਡੁੱਲ੍ਹੇ ਅੱਖੀਆਂ ਚੋਂ ਨੀਰ-ਮੱਚੇ ਕਾਲਜੇ 'ਚ ਅੱਗ
ਡਾਢਾ ਚੰਦਰਾ ਗੁਆਂਢ, ਰਾਜ਼ੀ ਵੇਖ ਕੇ ਕੁਪੱਤ
ਡੁੰਗਾਂ ਬਾਜਰੇ ਦੇ ਸਿੱਟੇ
ਚੋਵੇ ਅੱਖੀਆਂ ਚੋਂ ਰੱਤ

ਵੇ ਜੱਟਾ

ਅੱਖੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਰਹਿਨੈਂ, ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਕਸੂਰ ਵੇ ਜੱਟਾ!
ਮੈਂ ਭੀ ਹਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਵੇ ਜੱਟਾ!

ਬਿਨ ਪੀਤੇ ਮਖ਼ਮੂਰ ਜਵਾਨੀ!
ਤੇਰੀ ਹੈ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਜਾਨੀ!
ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਜਗਾਇਆ,
-ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਮਸ਼ਕੂਰ ਵੇ ਜੱਟਾ!
ਮੈਂ ਵੀ ਹਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਵੇ ਜੱਟਾ!

ਬੇਕਾਬੂ ਹਨ, ਸ਼ੋਖ਼ ਅਦਾਵਾਂ
ਕੀ-ਕਹਿ ਕੇ, ਇਹ ਦਿਲ ਸਮਝਾਵਾਂ
ਤੇਰੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਮੇਰੀ ਹਿੱਕ ਵਿੱਚ,
-ਤਪਦਾ ਪਿਐ ਤੰਦੂਰ ਵੇ ਜੱਟਾ
ਮੈਂ ਵੀ ਹਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਵੇ ਜੱਟਾ!

ਸੁੱਤਿਆਂ ਆਉਂਦੇ ਸੁਪਨੇ ਤੇਰੇ
ਤੂੰਹੀਉਂ ਦਿੱਸਦੈਂ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ
ਵੇਖੀਂ! ਮੇਰੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੀਸ਼ਾ
ਕਰੀਂ ਨਾ "ਚਕਨਾ-ਚੂਰ" ਵੇ ਜੱਟਾ!
ਮੈਂ ਵੀ ਹਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਵੇ ਜੱਟਾ!

ਅਪਣੇਂ ਦਿਲ ਦਾ ਫੁੱਲ ਬਣਾਵਾਂ
ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾਵਾਂ
ਮੇਰੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਸੱਚੀ ਪੂਜਾ
ਤੂੰ ਕਰ ਲੈ ਮਨਜ਼ੂਰ ਵੇ ਜੱਟਾ!
ਮੈਂ ਵੀ ਹਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਵੇ ਜੱਟਾ!
ਅੱਖੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਰਹਿਨੈਂ,
-ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਕਸੂਰ ਵੇ ਜੱਟਾ!
ਮੈਂ ਵੀ ਹਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਵੇ ਜੱਟਾ

ਕਕਾਰਾ ਪੈ ਗਿਆ

ਕਿਹੜੀ ਮੋਰਨੀ ਝੂਲਦੀ ਆਵੇ,
-ਨੀ ਪਿੰਡ ’ਚ ਕਕਾਰਾ ਪੈ ਗਿਆ
ਇਹਦੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਪਰੀ ਸ਼ਰਮਾਵੇ,
-ਨੀ ਪਿੰਡ ’ਚ ਕਕਾਰਾ ਪੈ ਗਿਆ

ਕਾਤਿਲ ਇਸ ਦੇ ਮਸਤ ਇਸ਼ਾਰੇ
ਜ਼ਖਮੀ ਕੀਤੇ ਆਸ਼ਿਕ ਸਾਰੇ
ਐਸੇ ਸਿੰਨ੍ਹ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਲਾਵੇ!
ਪਿੰਡ ’ਚ ਕਕਾਰਾ ਪੈ ਗਿਆ

ਸਭ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਪਾਗਲ ਹੋਈਆਂ
ਕਿਰਦੀਆਂ ਹਾਸੇ ਚੋਂ ਖ਼ੁਸਬੋਈਆਂ
ਘੁੰਡ ਚੁੱਕ ਕੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੁਸਕਾਵੇ
ਪਿੰਡ ’ਚ ਕਕਾਰਾ ਪੈ....................

ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਗੁੱਟ ਅਦਾਵਾਂ
ਉਸਦੇ, ਮੈਂ ਬਲਿਹਾਰੇ ਜਾਵਾਂ
ਜਿਹੜਾ ਏਦਾਂ ਦੀ ਮੂਰਤ ਬਣਾਵੇ
ਪਿੰਡ ’ਚ ਕਕਾਰਾ ਪੈ....................

ਰੱਬ ਦੀ ਕੁਦਰਤ, ਨੱਚਦੀ ਫਿਰਦੀ
ਦੀਪਕ! ਦੁਨੀਆਂ ਮੱਚਦੀ ਫਿਰਦੀ
ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਾਵੇ
ਪਿੰਡ ’ਚ ਕਕਾਰਾ ਪੈ ਗਿਆ
ਕਿਹੜੀ ਮੋਰਨੀ ਝੂਲਦੀ ਆਵੇ!
ਪਿੰਡ ’ਚ ਕਕਾਰਾ.....................

ਏਦਾਂ ਲੰਘਦੀ ਦਿਹਾੜੀ, ਜਿੱਦਾਂ ਬੀਤਦਾ ਏ ਯੁੱਗ
ਜਾਂਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਗੋਟ, ਇਹ ਚਰੋਕਣੀ ਹੀ ਪੁੱਗ
ਮਾਰੇ ਪੇਕਿਆਂ ਦੀ ਲੱਜ, ਰੋਕੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦੀ ਪੱਤ
ਡੁੰਗਾਂ ਬਾਜਰੇ ਦੇ ਸਿੱਟੇ
ਚੋਵੇ ਅੱਖੀਆਂ ਚੋਂ ਰੱਤ

ਨੀ ਮੈਂ ਮੱਖਣਾਂ ਦੀ ਪਾਲੀ ਪੈ ਗੀ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼
ਮੈਂ ਇਹ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ, ਮੁੱਕੂ ਓਦੋਂ ਚੰਦਰਾ ਕਲੇਸ਼
ਜਿੱਦੋਂ ਮੌਤ ਨੇ ਬੁਲਾਈ ਸਾਡੀ ਰਾਮ-ਨਾਮ-ਸੱਤ
ਡੁੰਗਾਂ ਬਾਜਰੇ ਦੇ ਸਿੱਟੇ!
ਚੋਵੇ ਅੱਖੀਆਂ ਚੋਂ ਰੱਤ
ਦੋਵੇਂ ਸੱਸ ਤੇ ਨਨਾਣ!
ਮੇਰੇ ਪੈ ਗਈਆਂ ਨੇ ਖੱਤ

ਛੱਡ ਮੇਰਾ ਪੱਲਾ

ਰਾਹ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋ ਜਾ ਪਾਸੇ, ਛੇਤੀ ਛੱਡ ਮੇਰਾ ਪੱਲਾ
ਮੈਂ ਚੱਲੀ ਹਾਂ ਸਨੀਮੇਂ, ਤੂੰ ਹੀ ਬਹਿਜਾ ਘਰੇ ਕੱਲਾ

ਮੈਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਨਾ ਰੋਕ! ਏਸੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਭਲਾਈ
ਨਈਂ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਮੇਰੀ ਹੋਊ, ਅੱਜ ਰੱਜਵੀਂ ਲੜਾਈ
ਮੇਰੀ ਵੀਣੀਂ ਨਾ ਮਰੋੜ! ਊਈ-ਊਈ! ਅੱਲ੍ਹਾ-ਅੱਲ੍ਹਾ!
ਮੈਂ ਤਾਂ ਚੱਲੀ ਹਾਂ ਸਨੀਮੇਂ

ਮੇਰੇ ਸਿੱਧ ਸੁੱਟੇ ਸ਼ੌਕ ਰੱਖੋਂ ਭੋਰਾ ਨ ਖ਼ਿਆਲ
ਪਾਵੇਂ ਮੇਰੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਤੇ ਬੰਦੇ-ਝੱਟੇ ਜਾਲ
ਤੂੰ ਵੀ ਖੇਡ ਕੇ ਵਖਾਈਂ, ਖਿੱਦੋ-ਖੂੰਡੀ ਗੇਂਦ ਬੱਲਾ
ਮੈਂ ਤਾਂ ਚੱਲੀ ਹਾਂ ਸਨੀਮੇਂ

ਤੈਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇਵੇ ਮੱਤ! ਏਨੀਂ ਗੱਲ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰ
ਕਿੱਦਾਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ 'ਚ ਆਊ ਵੇ ਜਵਾਨੀ ਤੇ ਨਿਖਾਰ
ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਏਂ ਝੱਲੀ, ਤੂੰ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦਾ ਹੈ ਝੱਲਾ!
ਮੈਂ ਤਾਂ ਚੱਲੀ ਹਾਂ ਸਨੀਮੇਂ

ਮੈਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਵੇ ਕੋਈ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ੁਹਦੇ ਹੀ ਮਜ਼ਾਲ
ਮੁੱਕੀ ਵਟ ਕੇ ਜੇ ਮਾਰਾਂ ਤਾਂ ਪੁਚਾ ਦਿਆਂ ਪਤਾਲ
ਜਿਹੜਾ ਵੱਧ ਘੱਟ ਬੋਲੇ ਉਹਦੀ ਟਿੰਡ ਮੇਰਾ ਖੱਲਾ
ਮੈਂ ਤਾਂ ਚੱਲੀ ਹਾਂ ਸਨੀਮੇਂ

ਭਾਵੇਂ ਟੁੱਟ-ਭੁੱਟ ਹੋ ਜੇ, ਨਹੀਂ ਮੰਨਣੀ ਮੈਂ ਈਨ
ਏਨਾਂ ਰੱਖੀ ਦਾ ਨਈਂ ਸ਼ੱਕ, ਚੰਨਾਂ ਚਾਹੀਦੈ ਯਕੀਨ
ਤੇਰਾ ਰੰਗ-ਢੰਗ ਦੀਪਕਾ! ਹੈ ਜੱਗ ਤੋਂ ਅਵੱਲਾ
ਮੈਂ ਤਾਂ ਚੱਲੀ ਹਾਂ ਸਨੀਮੇਂ
ਤੂੰ ਹੀ ਬਹਿ ਜਾ ਘਰੇ ਕੱਲਾ
ਛੇਤੀਂ ਛੱਡ ਮੇਰੀ ਵੀਣੀਂ
ਛੇਤੀਂ ਛੱਡ ਮੇਰਾ ਪੱਲਾ

ਪੈਰ ਬੋਚ ਕੇ

ਪੈਰ ਬੋਚ ਕੇ ਧਰੀਂ ਤੂੰ ਮੁਟਿਆਰੇ!
ਨੀ ਵੇਖੀਂ ਕੋਈ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹ ਜੇ
ਹਾੜਾ ਰੋਕ ਲੈ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਇਸ਼ਾਰੇ,
-ਨੀ ਵੇਖੀਂ ਕੋਈ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹ ਜੇ

ਮੁਖੜੇ ਤੋਂ ਪਾਸੇ ਲਿਟਾਂ ਕਾਲੀਆਂ ਨਾ ਜਾਂਦੀਆਂ
ਤੇਰੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਜ਼ਾਕਤਾਂ ਨਾ ਆਂਦੀਆਂ
ਤੇਰੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਵਿੱਚ ਦਿੱਸੇ-
-ਸ਼ੋਖੀਆਂ ਦਾ ਨਾਚ ਹੁੰਦਾ-
ਡਿੱਗਦੇ ਅਦਾਵਾਂ ਚੋਂ ਸ਼ਰਾਰੇ
ਨੀ ਵੇਖੀਂ ਕੋਈ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹ ਜੇ

ਮੰਨਿਆਂ ਜਵਾਨੀ ਨਾ ਸਹਾਰਦੀ ਪਾਬੰਦੀਆਂ
ਫੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਈ ਹੁੰਦੀਐਂ ਸੁਗੰਧੀਆਂ
ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਛੱਲਾਂ, ਜਦੋਂ ਆਉਂਦੀਐਂ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਨੂੰ-
-ਆਪੇ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਕਿਨਾਰੇ!
ਨੀ ਵੇਖੀਂ ਕੋਈ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹ ਜੇ

ਡੁੱਲ੍ਹ ਡੁੱਲ੍ਹ ਪੈਂਦੀਐਂ ਬਹਾਰਾਂ ਤੇਰੇ ਹਾਸਿਉਂ
ਫੁੱਲਾਂ ਨੇ ਚੁਰਾਏ ਰੰਗ-ਰੰਗਲੇ ਦੰਦਾਸਿਉਂ
ਇੱਲਤੀ ਨਿਗਾਹਾਂ ਚੋਂ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਜਵਾਨੀ ਤੇਰੀ-
-ਹੋਣੀਂ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਨਿੱਤ ਮਾਰੇ!
ਨੀ ਵੇਖੀ ਕੋਈ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹ ਜੇ!

ਵਾਸਤਾ ਏ ਰੱਬ ਦਾ, ਸੰਭਾਲ ਇਹਨਾਂ ਲੋਰਾਂ ਨੂੰ
ਪੈ-ਜੇ ਨਾ ਭੁਲੇਖਾ ਕਿੱਤੇ, ਮੱਛਰੇ ਚਕੋਰਾਂ ਨੂੰ
ਚੰਨ ਜਿਹਾ ਮੁੱਖ, ਦੂਜੇ ਚੁੰਨੀ ਅਸਮਾਨੀ ਤੇਰੀ-
-ਤੀਜੇ ਲੱਗੇ ਚੁੰਨੀ ਨੂੰ ਸਿਤਾਰੇ
ਨੀ ਵੇਖੀ ਕੋਈ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹ ਜੇ!
ਪੈਰ ਬੋਚ ਕੇ ਧਰੀਂ ਤੂੰ ਮੁਟਿਆਰੇ!
ਨੀ ਵੇਖੀਂ ਕੋਈ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹ ਜੇ

ਵੱਜਣ ਕਾਲਜੇ ਛੁਰੀਆਂ

ਬਰਖਾ ਬਾਝੋਂ ਸੁੱਕੀਆਂ ਕਣਕਾਂ ਸਿਖਰੋਂ ਬੱਲੀਆਂ ਭੁਰੀਆਂ ਵੇ
ਮੇਰੇ ਵੱਜਣ ਕਾਲਜੇ ਛੁਰੀਆਂ ਵੇ

ਜੋਬਨ ਮੱਚੜਾ ਡੁੱਲ੍ਹ ਡੁਲ੍ਹ ਪੈਂਦੈ, ਹੁਸਨ ਫਿਰੇ ਨਸ਼ਿਆਇਆ
ਵੇ! ਬੇ ਦਰਦਾ, ਤੂੰ ਕੀ ਜਾਣੇਂ ਕਿੱਦਾਂ ਵਖਤ ਲੰਘਾਇਆ
ਬਿਨਾ ਕਸੂਰੋਂ ਊਜਾਂ ਮਾਰਨ, ਨਣਦ ਜਠਾਣੀਂ ਬੁਰੀਆਂ ਵੇ
ਮੇਰੇ ਵੱਜਣ ਕਾਲਜੇ ਛੁਰੀਆਂ ਵੇ!

ਨਾ ਦਿਲ ਹੱਸੇ, ਨਾ ਦਿਲ ਰੋਵੇ, ਨਾ ਦਿਲ ਕੁਸਕੇ ਖੰਘੇ
ਦਿਲ ਦੇ ਸੁੰਞੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚੋਂ, ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾ ਡਰਦੀ ਲੰਘੇ
ਨਾ ਸਹੁਰਾ-ਘਰ ਚੰਗਾ ਲਗਦੈ, ਨਾ ਬਾਬਲ ਦੀਆਂ ਪੁਰੀਆਂ ਵੇ
ਮੇਰੇ ਵੱਜਣ ਕਾਲਜੇ ਛੁਰੀਆਂ ਵੇ!

ਰੁੱਖੀਆਂ ਜ਼ੁਲਫ਼ਾਂ, ਭਿੱਜੀਆਂ ਜ਼ੁਲਫ਼ਾਂ, ਹੰਝੂਆਂ ਦੇ ਪਰਨਾਲੇ
ਚੰਨਿਆਂ ਸਾਡਾ ਦਰਦ ਮਸੂਸ਼ਣ, ਸਾਰੇ ਦਰਦਾਂ ਵਾਲੇ
ਖੂਹੀਂ-ਟੋਭੀ-ਹੱਟੀਂ-ਭੱਠੀਂ ਹਰ ਥਾਂ ਗੱਲਾਂ ਛਿੜੀਆਂ ਵੇ
ਮੇਰੇ ਵੱਜਣ ਕਾਲਜੇ ਛੁਰੀਆਂ ਵੇ!

ਤੇਰੇ ਤਾਂ ਸੌ ਮਿੱਤਰ-ਬੇਲੀ, ਸਾਡੀ ਜਿੰਦ ਇਕੱਲੀ
ਸੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਈ ਤਵੇ ਤੇ, ਰੋਟੀ ਬਿਨਾ ਉਥੱਲੀ
ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸਭ ਦੁਨੀਆਂ ਜਾਣੇਂ, ਤੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਫੁਰੀਆਂ ਵੇ
ਮੇਰੇ ਵੱਜਣ ਕਾਲਜੇ ਛੁਰੀਆਂ ਵੇ!

ਸੱਧਰਾਂ ਨੇ ਅੰਗੜਾਈਆਂ ਲਈਆਂ, ਚਾਵਾਂ ਗਿੱਧਾ ਪਾਇਆ
ਆਸ ਦਾ ਦੀਪਕ ਲਟ ਲਟ ਬਲਦੈ, ਨਹੀਂ ਪਤੰਗਾ ਆਇਆ
ਰੋਜ਼ ਮਸਖ਼ਰੀ ਕਰ ਕਰ ਲੰਘਣ, ਮੈਨੂੰ ਬੰਤੋ ਹੁਰੀਆ ਵੇ!
ਮੇਰੇ ਵੱਜਣ ਕਾਲਜੇ ਛੁਰੀਆਂ ਵੇ!

ਬਰਖਾ ਬਾਝੋਂ ਸੁੱਕੀਆਂ ਕਣਕਾਂ-ਸਿਖਰੋਂ ਬੱਲੀਆਂ ਭੁਰੀਆਂ ਵੇ
ਮੇਰੇ ਵੱਜਣ ਕਾਲਜੇ ਛੁਰੀਆਂ ਵੇ!

ਨਣਦੇ

ਬੂਹੇ ਵਿਚ ਬਹਿਕੇ ਕੱਤਿਆ ਨਾ ਕਰ ਨਣਦੇ!
ਹਾੜਾ ਆਪਣਾ ਵੀਹੀ ਦੇ ਉੱਤੇ ਘਰ ਨਣਦੇ!

ਅੱਖੀਆਂ ਖ਼ੁਮਾਰ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਹੋਈਆਂ ਤੇਰੀਆਂ
ਜਾਪੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਨੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਹੋਈਆਂ ਤੇਰੀਆਂ
ਐਨੀਂ ਅੱਗ ਨਾ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ 'ਚ ਭਰ ਨਣਦੇ
ਨੀ! ਹਾੜਾ ਆਪਣਾ....................

ਸੀਨੇ ਵਿੱਚ ਤੇਰੇ ਨੀ ਤੂਫ਼ਾਨ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਏ
ਇਹਨਾਂ ਅੰਗੜਾਈਆਂ ਨੇ ਹਨ੍ਹੇਰ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਏ
ਤੂੰ ਨਜ਼ਾਕਤਾਂ ਸੰਭਾਲਿਆ ਤਾਂ ਕਰ ਨਣਦੇ!
ਨੀ ਹਾੜਾ ਆਪਣਾ....................

ਹਾਸਿਆਂ ਨੇ ਤੇਰੇ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾਂ ਲਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨੇ
ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇਂ ਬਹਾਰਾਂ ਆਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨੇ
ਭੌਰੇ ਲੱਭ ਲੈਣ ਆਪਣਾ ਨਾ ਘਰ ਨਣਦੇ!
ਨੀ ਹਾੜਾ ਆਪਣਾ....................

ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਦੌਣੀ ਨਾਗਮਨੀਂ ਵਾਂਗੂੰ ਦਗ ਦੀ
ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਜਾਣੋਂ ਲਾਟ ਫਿਰੇ ਅੱਗ ਦੀ
ਆਵੇ ਕਾਲ਼ੀ ਕਾਲ਼ੀ ਗੁੱਤ ਕੋਲੋਂ ਡਰ ਨਣਦੇ
ਨੀ ਹਾੜਾ ਆਪਣਾ....................

ਤੂੰ ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਤੱਕਣੀ ਥੀਂ ਘੂਰ ਨੀ
ਚੀਰਨੀ 'ਚ ਤੇਰੇ ਛੇਤੀ ਲਾਵਾਂਗੀ ਸੰਧੂਰ ਨੀ
ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਸੁਹਣਾਂ ਲੱਭੂੰ ਤੇਰਾ "ਵਰ" ਨਣਦੇ!
ਨੀ ਹਾੜਾ! ਆਪਣਾ ਵੀਹੀ ਦੇ ਉੱਤੇ ਘਰ ਨਣਦੇ

ਸੋਨੇ ਦਾ ਤਵੀਤ

ਵੇ ਘੜਾ ਦੇ ਮਿੱਤਰਾ, ਮੈਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਤਵੀਤ!
ਮੇਰੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਹੈ ਸਜਰੀ ਪ੍ਰੀਤ!

ਮੇਰੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਪੇ, ਆਇਆ ਵਖਰਾ ਨਖਾਰ
ਜਾਵੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਖਿੰਡਾਉਂਦਾ, ਮੇਰੀ ਹਿੱਕ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ
ਭੁੱਜੇ ਚੰਦਰੀ ਜਠਾਣੀਂ, ਮੇਰਾ ਚਿੱਤ ਠੰਡਾ ਸੀਤ
ਵੇ ਘੜਾ ਦੇ ਮਿੱਤਰਾ....................

ਆਉਣ ਠੰਡੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ, ਹੱਸਾਂ ਚੰਨ ਨੂੰ ਹਸਾਵਾਂ
ਵੇ ਮੈਂ ਕੇਰਦੀ ਹੀ ਜਾਵਾਂ, ਇਹ ਰਸੀਲੀਆਂ ਅਦਾਵਾਂ
ਲਾਲ ਬੁੱਲੀਆਂ ਤੇ ਹੋਣ ਵੇ ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਦੇ ਗੀਤ!
ਵੇ ਘੜਾ ਦੇ ਮਿੱਤਰਾ....................

ਫੁੱਟੇ ਟਾਹਲੀਆਂ ਦੇ ਪੱਤ, ਨਾਲੇ ਬੇਰੀਆਂ ਦੀ ਹਿੱਕ,
ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲੋਂ ਮਿੱਠੀ ਮੇਰੇ ਕਾਲਜੇ ਦੀ ਸਿੱਕ
ਇਹ ਰੰਗੀਲੀਆਂ ਬਹਾਰਾਂ, ਜਾਣ ਸੁੰਞੀਆਂ ਨਾ ਬੀਤ!
ਵੇ ਘੜਾ ਦੇ ਮਿੱਤਰਾ....................

ਉੱਠੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਉਮੰਗ, ਹੋਈ ਤੋਰ ਵੀ ਸ਼ਰਾਬੀ
ਦੇਣ ਹੋਕਰਾ ਪੰਜੇਬਾਂ, ਮਾਰੇ ਸੀਟੀਆਂ ਰਕਾਬੀ
ਤੂੰ ਉਡੀਕੇਂ ਪੈੜ ਚਾਲ ਬਹਿਕੇ ਬਾਹਰਲੀ ਮਸੀਤ
ਵੇ ਘੜਾ ਦੇ ਮਿੱਤਰਾ....................

ਭਾਵੇਂ ਲੱਖ ਲੱਖ ਮਿਹਣੇਂ-ਮਾਰੇ ਚੰਦਰਾ ਜਹਾਨ
ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਜੱਗ, ਤੇਰੇ ਸਾਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਨ!
ਏਹੀ ਆਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਕੌਲ-ਏਹੀ ਆਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਰੀਤ
ਵੇ ਘੜਾ ਦੇ ਮਿੱਤਰਾ--ਮੈਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਤਵੀਤ

ਵੇਖਣੀ ਵਿਸਾਖੀ

ਵੇਖਣੀਂ ਵਿਸਾਖੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਵੇਖਣੀਂ ਵਿਸਾਖੀ ਵੇ!
ਚਿਰਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਚੰਨਾਂ! ਤੈਨੂੰ ਇੱਕੋ ਗੱਲ ਆਖੀ ਵੇ!

ਜਿੰਦ ਮੈਂ ਹਰਾਈ ਤੇਰੇ ਧੰਦਿਆਂ 'ਚੋਂ ਅੱਕ ਕੇ
ਭੱਤਾ ਲੈ ਕੇ ਜਾਵਾਂ, ਤਾਂ ਲਿਆਵਾਂ ਭਰੀ ਚੱਕ ਕੇ
ਨਰਮਾ ਚੁਗਾਇਆ, ਕੀਤੀ ਬਾਜਰੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵੇ
ਵੇਖਣੀ ਵਿਸਾਖੀ ਵੇ!

ਰੌਣਕਾਂ 'ਚ ਅੱਖੀਆਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਲਾਹ ਕੇ ਆਵਾਂਗੀ
ਨਾਲੇ ਤੇਰੇ ਮਿੱਠੂ ਦੀ ਮੈਂ ਸੁੱਖ ਲਾਹ ਕੇ ਆਵਾਂਗੀ
ਮੱਚ ਕੇ ਜਠਾਣੀ ਭਾਵੇਂ ਹੋ ਜੇ ਲੋਹੀ ਲਾਖੀ ਵੇ
ਵੇਖਣੀ ਵਿਸਾਖੀ ਵੇ!

ਚੁੰਨੀ ਮੈਂ ਸਿਤਾਰੇ ਲਾ ਕੇ ਰੱਖੀ ਹੈ ਸੰਭਾਲ ਵੇ!
ਇੱਕ ਤੂੰ ਲਿਆਂਦੇ ਮੈਨੂੰ ਰੇਸ਼ਮੀ ਰੁਮਾਲ ਵੇ!
ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜੇਬਾਂ ਤੇ ਰਕਾਬੀ ਲੈ ਦੇ ਖਾਖੀ ਵੇ!
ਵੇਖਣੀ ਵਿਸਾਖੀ ਵੇ!

ਤੂੰ ਜੇ ਚੱਲੇਂ ਸੰਗ ਵੇ ਸੰਧੂਰੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ
ਪਾਣੀਂ ਦੇਵਾਂ ਕੀਲ, ਮੈਂ ਵਖਾਵਾਂ ਅੱਗ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ
ਤੇਰੇ ਮੇਰੇ ਸੰਗ ਚੰਨਾਂ ਸੱਚਾ ਰੱਬ ਸਾਖੀ ਵੇ
ਵੇਖਣੀ ਵਿਸਾਖੀ ਵੇ!

ਨੱਚਦੀ ਦੀ ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਗੁੱਤ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਊਗੀ
ਭੰਗੜੇ ਦੀ ਟੋਲੀ ਨੂੰ ਧਮਾਲ ਭੁੱਲ ਜਾਊਗੀ
ਆਖਦੀ ਸੀ ਏਦਾਂ, ਭੂਰੋ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਮਨਾਖੀ ਵੇ!
ਵੇਖਣੀ ਵਿਸਾਖੀ ਵੇ!

ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਛਾਲੇ

ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਛਾਲੇ-ਬੈਠੀ ਛੱਲੀਆਂ ਉਘੇਰਾਂ ਵੇ!
ਮੋਤੀਆਂ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗੇ ਹੰਝੂ ਅੱਖੀਆਂ ਚੋਂ ਕੇਰਾ ਵੇ!

ਤੇਰੀਆਂ ਉਡੀਕਾਂ ਵਿੱਚ, ਅੱਖਾਂ ਗਈਆਂ ਪੱਕ ਵੇ
ਢਹਿ ਗੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਚੰਨਾਂ ਆਸਾਂ ਗਈਆਂ ਥੱਕ ਵੇ
ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਡੋਰਾਂ ਵੇ
ਮੋਤੀਆਂ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗੇ....................

ਘੇਰ ਕੇ ਨਸੀਬਾਂ ਮੈਨੂੰ ਖੋਹ ਲਿਆ ਹੈ ਪਿਆਰੇ ਤੋਂ
ਭਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ, ਦੂਰ ਲੈ ਗੀਆਂ ਕਿਨਾਰੇ ਤੋਂ
ਹੌਂਕਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਪੈਣ ਕਾਲਜੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾਂ ਵੇ!
ਮੋਤੀਆਂ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗੇ....................

ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰੋਲੇ ਮੇਰੇ ਤਰਲੇ ਜਹਾਨ ਨੇ
ਚੁਪ ਰਹਿਕੇ ਖਾਧੇ, ਸੀਨੇ-ਤੁਹਮਤਾਂ ਦੇ ਬਾਨ ਨੇ
ਰੁੱਸ ਗਿਆ ਰੱਬ, ਕਿੱਦਾਂ ਜੱਗ ਨੂੰ ਪਰੇਰਾਂ ਵੇ
ਮੋਤੀਆਂ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗੇ....................

ਸਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪੀੜਾਂ, ਤਾਂ ਭੀ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਨਾ ਬੁੱਲ੍ਹੀਆਂ
ਬੁੱਝ ਲੈਣ ਲੋਕੀ, ਵੇਖ ਲਿਟਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ
ਬੀਤੀਆਂ ਨੇ ਰਾਤਾਂ-ਸੈਆਂ ਲੰਘੀਆਂ ਸਵੇਰਾ ਵੇ!
ਮੋਤੀਆਂ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗੇ....................

ਮਾਹੀ-ਮਾਹੀ ਜਦੋਂ, ਮੇਰਾ ਚਿੱਤ ਹੈ ਪੁਕਾਰ ਦਾ
ਰੋਂਦੇ ਚੰਨ ਤਾਰੇ, ਅਸਮਾਨ ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰਦਾ
ਵੇਖ ਮੇਰਾ ਹਾਲ-ਕੰਧਾਂ ਦੇਂਦੀਆਂ ਨੇ ਲੇਰਾਂ ਵੇ
ਮੋਤੀਆਂ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗੇ ਹੰਝੂ ਅੱਖੀਆਂ ਚੋਂ ਕੇਰਾਂ ਵੇ!

ਮੇਰਾ ਮਾਹੀ

ਸਈਓ! ਬਾਜਰੇ ਦੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਤੇ ਬੂਰ ਆ ਗਿਆ
ਮੇਰਾ ਮਾਹੀ ਘਰ ਆਇਆ ਨੀ! ਸਰੂਰ ਆ ਗਿਆ

ਉਹਦਾ ਰੰਗ ਨੀ ਗੁਲਾਬੀ, ਝੱਲੀ ਜਾਂਦੀ ਨਹੀਂ ਆਬੀ
ਅੱਖਾਂ ਗੂੜ੍ਹੀਆਂ ਸ਼ਰਾਬੀ, ਉਹਦੇ ਹੋਂਠ ਨੀ ਉਨਾਬੀ
ਉਹਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਨਿਗਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨੂਰ ਆ ਗਿਆ
ਮੇਰਾ ਮਾਹੀ ਘਰ ਆਇਆ..................

ਉਹਦੀ ਸੁਹਣੀ ਸੁਹਣੀ ਤੋਰ, ਜਿੱਦਾਂ ਪੈਲ੍ਹਾਂ ਪਾਵੇ ਮੋਰ
ਆਈ ਜ਼ਿੰਦੜੀ ਨੂੰ ਲੋਰ, ਹੋਈ ਹੋਰ ਦੀ ਮੈਂ ਹੋਰ
ਪਿਆਰ ਅੱਖੀਆਂ 'ਚ ਹੋ ਕੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਆ ਗਿਆ-
ਮੇਰਾ ਮਾਹੀ ਘਰ ਆਇਆ....................

ਆਈਆਂ ਸੀਨੇ ਵਿਚੋਂ ਛੱਲਾਂ, ਕਰਾਂ ਰੱਜ ਰੱਜ ਗੱਲਾਂ
ਉਹ ਨਾ ਮਾਂ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਹੱਲੇ-ਮੈਂ ਨਾ ਬੂਹੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੱਲਾਂ
ਐਨਾਂ ਕਿੱਥੋਂ ਉਹਦੇ ਵਿੱਚ ਨੀ ਗ਼ਰੂਰ ਆ ਗਿਆ-
ਮੇਰਾ ਮਾਹੀ ਘਰ ਆਇਆ....................

ਉਹਦੇ ਮੁਖੜੇ ਦੀ ਭਾਅ! ਨੀ ਮੈਂ ਗਈ ਨਸ਼ਿਆ
ਨਾ ਮਿਉਂਦੇ ਮੇਰੇ ਚਾਅ-ਸੰਗੇ ਟੁੱਟੜਾ ਸੁਭਾਅ
ਮੈਨੂੰ ਬਿੰਦੇ ਝੱਟੇ ਹੱਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰ ਆ ਗਿਆ
ਮੇਰਾ ਮਾਹੀ ਘਰ ਆਇਆ....................

ਛੇੜੀ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਬਾਤ-ਆਖੀ ਤਾਰਿਆਂ ਨੇ ਝਾਤ
ਵੰਡੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਸੁਗਾਤ-ਮੈਂ ਨਾ ਸੁੱਤੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ
ਜਾਣੋਂ ਕਾਲਜੇ ਦੇ ਫੱਟਾਂ ਤੇ ਅੰਗੂਰ ਆ ਗਿਆ
ਮੇਰਾ ਮਾਹੀ ਘਰ ਆਇਆ..................

ਸਈਓ ਬਾਜਰੇ ਦੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਤੇ ਬੂਰ ਆ ਗਿਆ
ਮੇਰਾ ਮਾਹੀ ਘਰ ਆਇਆ-ਨੀ ਸਰੂਰ ਆ ਗਿਆ

ਤੋਰੀਂ ਬਾਬਲਾ!

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਘਰ ਧੀਆਂ ਰੱਖੀਆਂ, ਹੁੰਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜ ਜਿੱਡੇ ਜੇਰੇ
ਵੇ! ਕੰਢੀ[1] ਪਾਕੇ ਤੋਰੀਂ ਬਾਬਲਾ! ਪੁੱਤਾਂ ਵਾਂਗ ਮੈਂ ਕਮਾਇਆ ਘਰ ਤੇਰੇ!

ਧੀਆਂ-ਗਊਆਂ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਇਹਨਾਂ ਮੂੰਹੋਂ ਨਹੀਂ ਆਖ ਕੇ ਸੁਨਾਣਾਂ
ਵੀਰਾਂ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਸਾਂਭਣੀ, ਅਸੀਂ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਲੈ ਜਾਣਾ
ਵੇ ਦਾਨ ਦਿੱਤੇ ਧਨ ਨਾ ਘਟੇ, ਸਗੋਂ ਬੱਲੇ ਬੱਲੇ ਹੋ ਜਏ ਚੁਫੇਰੇ
ਵੇ ਕੰਢੀ ਪਾਕੇ ਤੋਰੀਂ ਬਾਬਲਾ...................

ਵੇ! ਨੱਕ-ਬੁੱਲ੍ਹ ਸੱਸ ਨਾ ਕੱਢੇ-ਅਤੇ ਮਾਰੇ ਨਾ ਸ਼ਰੀਕਨੀ ਉਲ੍ਹਾਮਾਂ
ਤੈਨੂੰ ਪਿੰਡ ਸ਼ਾਬਸ਼ੇ ਕਹੂ-ਮੈਨੂੰ ਸਹੁਰੀਂ ਹੋਂਣ ਵੇ ਸਲਾਮਾਂ
ਵੇ ਗਿੱਧਿਆਂ ’ਚ ਹੋਣ ਚਰਚੇ, ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਦਾਜ ਏ ਤੇਰੇ
ਵੇ ਕੰਢੀ ਪਾਕੇ ਤੋਰੀਂ ਬਾਬਲਾ...................

ਵੇ ਸੱਤੇ ਕੁੱਲਾਂ ਸੁਖੀ ਉਹਦੀਆਂ, ਜੀਹਦੀ ਸੁਖਾ ’ਚ ਵਸੇ ਧੀ ਰਾਣੀਂ
ਹੋਰ ਨਈਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਮੰਗਦੀ, ਇਕ ਵਰ ਟੋਲੀਂ ਮੇਰਾ ਹਾਣੀਂ
ਇੱਕ ਪੱਕਾ ਘਰ ਭਾਲਦੀਂ-ਮੈਨੂੰ ਲਿੱਪਣੇਂ ਨਾ ਪੈਂਣ ਬਨੇਰੇ
ਵੇ ਕੰਢੀ ਪਾਕੇ ਤੋਰੀਂ ਬਾਬਲਾ...................

ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਹੋਵੇ ਬਰਖਾ! ਨਿੱਤ ਬਾਬਲਾ ਵੀਰ ਦੇ ਵਿਹੜੇ
ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਦੇਸ ਵੱਸਣਾ-ਸਾਡਾ ਰਿਜ਼ਕ ਬੇਗ਼ਾਨੇ ਖੇੜੇ!
ਕੱਖ ਵੀ ਨਾ ਦੇਵੀਂ ਬਾਬਲਾ! ਸਾਨੂੰ ਮਿੱਠਤਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਬਥੇਰੇ
ਵੇ ਕੰਢੀ ਪਾ ਕੇ ਤੋਰੀਂ ਬਾਬਲਾ!
ਪੁੱਤਾਂ ਵਾਂਗ ਮੈਂ ਕਮਾਇਆ, ਘਰ ਤੇਰੇ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਘਰ ਧੀਆਂ ਰੱਖੀਆਂ...................

1. ਸੋਨੇ ਦਾ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਜੇਵਰ : ਸਰਦੇ-ਪੁਜਦੇ ਮਾਪੇ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਕੰਢੀ ਅਤੇ ਪਰ੍ਹਾਉਣੇ ਨੂੰ ਕੈਂਠਾ ਜਾਂ ਦੁੱਲੜੀ (ਦੂਹਰਾ ਕੈਂਠਾ) ਜ਼ਰੂਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਮਸਤ ਪੌਣ

ਚੰਨਾਂ ਵੇ ਸਾਨੂੰ ਮਸਤ ਪੌਣ ਨਿੱਤ ਛੇੜੇ!
ਡਰ ਡਰ ਜਾਵੇ ਜਿੰਦ ਇਕੱਲੀ ਕੋਈ ਨਾ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ!
ਚੰਨਾਂ ਵੇ ਸਾਨੂੰ....................

ਬਿਰਹਾ-ਪੀੜ, ਸੁਦੈਣਾਂ ਵਾਂਗੂੰ, ਦਿਲ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਉਚੇੜੇ!
ਯਾਦ ਤੇਰੀ ਦਾ ਇੱਕ ਪਰਛਾਵਾਂ, ਨੈਣਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਹ ਗੇੜੇ
ਚੰਨਾਂ ਵੇ ਸਾਨੂੰ....................

ਚਾਵਾਂ ਦੇ ਫੁੱਲ-ਪੱਤਰ ਝੜ ਗਏ, ਗ਼ਮ ਦੇ ਵੇਗ ਝਖੇੜੇ
ਆਸਾਂ ਦਾ ਇਕ-ਘਾਇਲ ਪੰਛੀ, ਤੜਪੇ ਦਿਲ ਦੇ ਵਿਹੜੇ
ਚੰਨਾਂ ਵੇ ਸਾਨੂੰ....................

ਘੋਰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਪਲ ਪਲ ਪਿੱਛੋਂ, ਹਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਖੇੜੇ
ਕੱਲਿਆਂ, ਸਫ਼ਰ-ਉਮਰ ਦਾ ਲੰਮਾਂ, ਕਿੱਦਾਂ ਕੋਈ ਨਬੇੜੇ!
ਚੰਨਾਂ ਵੇ ਸਾਨੂੰ....................

ਤੁਧ ਬਿਨ ਜਜ਼ਬੇ ਗਏ ਜੰਗਾਲੇ, ਨਾ ਖ਼ੁਸ਼ੀਆਂ ਨਾ ਖੇੜੇ
ਅਧ-ਮੋਇਆ ਸ਼ੌਕਾਂ ਦੇ ਦੰਦੀਂ, ਲੱਪ-ਲੱਪ ਚੜ੍ਹੇ ਕਰੇੜੇ
ਚੰਨਾਂ ਵੇ ਸਾਨੂੰ....................

ਲੋਕਾਂ, ਉਜਾਂ ਲੱਦੇ ਮਿਹਣੇ, ਸਾਡੇ ਗਲ਼ੀ ਚੁਮੇੜੇ
ਨਾ ਕੋਈ ਭੁੱਲ ਕੇ ਇਸ਼ਕ ਵਿਹਾਜੇ, ਨਾ ਕੋਈ ਦਰਦ ਸਹੇੜੇ
ਚੰਨਾਂ ਵੇ ਸਾਨੂੰ....................

ਮੈਂ ਤਕੜੀ ਨਿੱਤ ਕਾਵਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸੌ-ਸੌ ਦਿਆਂ ਸੁਨੇਹੜੇ,
ਬੇ ਦਰਦਾ! ਤੈਂ ਵਤਨਾ ਦੇ ਵੱਲ, ਵੱਤ ਨਾ ਮਾਰੇ ਗੇੜੇ
ਚੰਨਾਂ ਵੇ ਸਾਨੂੰ....................

ਤੂੰ ਉਹ ਚੰਨ! ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ, ਹੋਣ ਚਕੋਰੇ ਕਿਹੜੇ
ਮੈਂ ਉਹ ਦੀਪਕ, ਭੰਬਟ ਜਿਸ ਦੇ, ਮੂਲ ਨਾ ਆਵੇ ਨੇੜੇ
ਚੰਨਾਂ ਵੇ ਸਾਨੂੰ....................

ਮਿੱਠੀ ਲੋਰ

ਖ਼ੁਸ਼ਬੋਆਂ ਆਉਣ ਹਵਾਵਾਂ ਚੋਂ ਪਿਆਰਾਂ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਲੋਰ ਦੀਆਂ
ਦਮਕਾਂ ਨਾ ਝੱਲੀਆਂ ਜਾਣ ਕਿਤੇ, ਇਸ ਜ਼ੋਬਨ ਨਵੇਂ ਨਕੋਰ ਦੀਆਂ

ਜਾਦੂ ਹਨ ਗੁਸਤਾਖ਼ ਇਸ਼ਾਰੇ-ਕਾਇਲ ਮਸਤ ਅਦਾਵਾਂ
ਨਜ਼ਰ ਤਿਰੀ ਹੈ ਜਾਮ ਛਲਕਦਾ-ਜੀਅ ਕਰਦੈ ਪੀ ਜਾਵਾਂ
ਇਹ ਅੰਗੜਾਈਆਂ ਕਨਸੋਆਂ ਨੇ, ਦਿਲ ਦੇ ਤੂਫਾਨੀ ਸ਼ੋਰ ਦੀਆਂ
ਇਸ ਜੋਬਨ ਨਵੇਂ ਨਕੋਰ ਦੀਆਂ....................

ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਰੂਪ ਤਿਰੇ ਦੀਆਂ ਲੱਸਾਂ ਪੈਣ ਸੁਨਹਿਰੀ
ਗੁੱਤ ਨਹੀਂ ਇਹ ਚੰਨਣ ਰੁਖ ਤੇ ਨਾਗ ਪਲਮ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰੀ
ਚੰਨ ਤੋਂ ਗੋਰੇ ਮੁਖ ਵੱਲ ਹਨ, ਨਜ਼ਰਾਂ ਇਸ਼ਕ-ਚਕੋਰ ਦੀਆਂ
ਇਸ ਜੋਬਨ ਨਵੇਂ ਨਕੋਰ ਦੀਆਂ....................

ਬੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਮੁਸਕਾਨ ਖੇਲਦੀ ਕੇਰੇ ਫੁੱਲ ਗੁਲਾਬੀ
ਚੁੰਨੀ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿਣ ਨਾ ਕਾਬੂ-ਜਜ਼ਬੇ ਗੁੱਟ-ਸ਼ਰਾਬੀ
ਤੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਹਨ-ਸ਼ਾਨਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਭੰਬੋਰ ਦੀਆਂ
ਇਸ ਜੋਬਨ ਨਵੇਂ ਨਕੋਰ ਦੀਆਂ....................

ਪੈਰਾਂ ਹੇਠਾਂ ਨਾਚ ਕਰਦੀਆਂ ਜਾਪਣ ਸ਼ੋਖ ਬਹਾਰਾਂ
ਆਹਟ ਸੁਣ ਕੇ ਹਰ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਖਿੜ ਜਾਵਣ ਗੁਲਜ਼ਾਰਾਂ
ਹੰਸਾਂ ਵਿੱਚ ਗੱਲਾਂ ਛਿੜੀਆਂ ਹਨ ਤੇਰੀ ਬਾਂਕੀ ਟੋਰ ਦੀਆਂ
ਇਸ ਜੋਬਨ ਨਵੇਂ ਨਕੋਰ ਦੀਆਂ....................

ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ

ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਹੌਕੇ ਜਾਵਾਂ ਰੋਜ਼ ਪਰੋਈ ਵੇ!
ਚੂਪ ਗਿਆ ਬੇ ਦਰਦ ਵਿਛੋੜਾ, ਜੋਬਨ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ਬੋਈ ਵੇ!

ਦਿਲ ਦੀ ਅੱਗ ਰਲ੍ਹੀ ਸਾਹਾਂ ਵਿੱਚ, ਖਿੱਲਰੀ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ
ਜਾਪੇ ਜਿੱਦਾਂ ਕਿਸੇ ਕਲੀ ਨੂੰ ਲਾਟਾਂ ਪਾ ਲਏ ਘੇਰੇ
ਸੇਕੋਂ-ਸੇਕ ਚਾਨਣੀਂ ਹੋਈ-ਚੰਨ ਨੂੰ ਲਾਂਬੂ ਲੱਗਾ-ਹੋ-
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਚਾਨਣਾਂ ਰਾਤਾਂ ਦੇ-ਗਲ ਲੱਗ ਕੇ ਰੋਈ ਵੇ!

ਏਦਾਂ ਰੂਪ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਗਈਆਂ ਵਿਗੜ ਨੁਹਾਰਾਂ!
ਉੱਜੜ ਜਾਵੇ ਬਾਗ਼ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ, ਬਹਾਰਾਂ
ਮਿਰਗਾਂ ਵਰਗੇ ਨੈਣ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਸਾਗਰ ਬਣ ਕੇ ਛਲ੍ਕੇ ਹੋ
ਹੰਝੂਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਨੀਂਦਰ, ਗੋਤੇ ਖਾ ਖਾ ਮੋਈ ਵੇ!

ਸੀਨੇ ਅੰਦਰ ਸੌਂ ਗਏ ਏਦਾਂ, ਜਜ਼ਬੇ ਭੁੱਖਣ-ਭਾਣੇਂ
ਜਿਉਂ-ਰੋਹੀ ਵਿੱਚ ਖਿੜੇ ਫੁੱਲ ਦੀ, ਮਹਿਕ ਨ ਕੋਈ ਮਾਣੇਂ
ਇਕ 'ਪੁੜ' ਪੀੜਾਂ-ਇਕ ਪੁੜ ਬਿਰਹਾ, ਗ਼ਮ ਦੀ ਚੱਲੇ ਚੱਕੀ ਹੋ-
ਆਸ ਜਮਾਈ, ਦੁਹਾਂ ਪੁੜਾਂ ਦੇ- ਸੰਨ ਵਿੱਚ ਆਕੇ ਮੋਈ ਵੇ

ਸੋਨੇ ਵੰਨਾਂ ਰੂਪ ਨਮਾਣਾ, ਕਿਸੇ ਅਰਥ ਨਾ ਆਇਆ ਵੇ
ਜਿੱਦਾਂ ਕੰਮ ਕਿਸੇ ਨਾ ਆਵੇ ਕੰਜੂਸਾਂ ਦੀ ਮਾਇਆ ਵੇ
ਦੀਪਕ ਵਾਂਗੂੰ ਤਿਲ ਤਿਲ ਸੜਣਾ ਲਿਖਿਆ ਸਾਡੇ-ਭਾਗੀਂ ਹੋ
ਅੱਛਾ! ਜਿੱਦਾਂ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਉਜ਼ਰ ਨਾ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਵੇ
ਚੂਪ ਗਿਆ ਬੇ ਦਰਦ ਵਿਛੋੜਾ ਜੋਬਨ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ਬੋਈ ਵੇ

ਗੁਰੂਦੇਵ ਟੈਗੋਰ

ਗੁਰੂ ਦੇਵ ਟੈਗੋਰ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਮੇਰਾ ਲੱਖ ਪ੍ਣਾਮ
ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ 'ਚ ਚਮਕੇ, ਮਹਾਂਕਵੀ ਦਾ ਨਾਮ

ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਉਹ-ਪਰਮ ਸੰਤ ਉਹ-ਇਕ ਹਸਤੀ-ਰੂਹਾਨੀ
ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਮਸਤੀ-ਭਰੀ ਰਵਾਨੀ
ਜਿਸ ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਅਜ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਝੁਕ-ਝੁਕ ਕਰਨ ਸਲਾਮ
ਮੇਰਾ ਲੱਖ ਸਲਾਮ....................

ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਦਰਦ ਅਨੋਖਾ-ਵੰਡੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਪੀੜਾਂ
ਦੁਖੀ ਦਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਹਰ ਦਮ ਰਹੀਆਂ ਭੀੜਾਂ
ਵਿਆਕੁਲ ਦਿਲ, ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਥੀਂ, ਮਹਿਸੂਸੇ ਆਰਾਮ
ਮੇਰਾ ਲੱਖ ਸਲਾਮ....................

ਜਿਸ ਦੀ ਵਾਣੀਂ ਵਿੱਚ ਸੁਰਸਤੀ-ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ
ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਸਾਹਮਣੇਂ-ਸੱਚੀ ਕਲਾ ਨਚਾਈ
ਨਿਰਤ-ਕਾਵਿ-ਸੰਗਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ, ਹੋਕੇ ਰਹੇ ਗ਼ੁਲਾਮ
ਮੇਰਾ ਲੱਖ ਸਲਾਮ....................

ਮੌਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸਕੀ ਨਾ, ਜਿੱਤ ਸਕੀ ਨਾ ਮਾਇਆ
ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਇਸ਼ਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੀਵਨ ਤੀਕ ਨਿਭਾਇਆ
ਦੀਪਕ ਭੀ-ਜੋਤੀ ਲੈ ਉਸਤੋਂ ਜਗਦਾ ਹੈ ਹਰ ਸ਼ਾਮ
ਮੇਰਾ ਲੱਖ ਸਲਾਮ....................

ਪੀਣੀ ਛੱਡ ਦੇ

ਮੇਰਾ ਘਰ ਸੁਟਿਆ ਸੂ ਪੱਟ ਵੇ-ਤੂੰ ਪੀਣੀਂ ਛੱਡ ਦੇ
ਕੀ ਬੋਤਲ ਚੋਂ ਲਿਆ ਤੂੰ ਖੱਟ ਵੇ-ਤੂੰ ਪੀਣੀਂ ਛੱਡ ਦੇ

ਕਿਸੇ ਨੇ ਤਾਂ ਹੋਸ਼ ਨ ਸੰਭਾਲ ਪੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ
ਕਿਸੇ ਨੇ ਗਲਾਸੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ
ਤੈਂ ਤਾਂ ਖਾਲੀ ਕੀਤੇ ਮੱਟ ਵੇ! ਤੂੰ ਪੀਣੀਂ ਛੱਡਦੇ!

ਸੈਂਕੜੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤੂੰ ਸਵੇਰੇ ਸੌਹਾਂ ਚੁੱਕਦੈਂ
ਸ਼ਾਮੀ ਡੱਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ੀਸ਼ੀ ਰੱਖਣੋਂ ਨਾ ਉੱਕਦੈਂ
ਗੇੜਾ-ਦੇ ਕੇ ਤੋੜਦੈਂ ਡੱਟ ਵੇ! ਤੂੰ ਪੀਣੀਂ ਛੱਡਦੇ!

ਇਹ ਕੀ ਰੱਬ ਹੋਇਆ ਕਿਤੇ ਅਖ ਵੀ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹਣੀਂ
ਸੋਨੇ ਜਹੀ ਜਿੰਦ ਸਾਡੀ ਇੰਜ ਤਾਂ ਨਈਂ ਰੋਲ੍ਹਣੀਂ
ਮੇਰੇ ਪੈਣ ਕਲੇਜੇ ਵੱਟ ਵੇ! ਤੂੰ ਪੀਣੀਂ ਛੱਡ ਦੇ

ਵੈਲੀਆ! ਤਗਾਦਾ-ਤੂੰ ਤਾਂ ਵੇਚ ਵੇਚ ਖਾ ਲਿਆ
ਤੇਰਿਆਂ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਨੇ ਚੁਬਾਰਾ ਨਵਾਂ ਪਾ ਲਿਆ
ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਤੇ ਵਜਦੀ ਸੱਟ ਵੇ-ਤੂੰ ਪੀਣੀ ਛੱਡਦੇ!

ਲੀੜੇ-ਲੱਭੇ ਚੱਜ ਦੇ ਨਾ ਹਾੜਾਂ ਨਾ ਸਿਆਲਾਂ ਨੂੰ
ਕਿੱਦਾਂ ਮੈਂ ਸੰਭਾਲਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ
ਤੂੰ ਹੈ ਦੀਪਕਾ! ਖਾਣ ਦਾ ਲੱਟ ਵੇ-ਤੂੰ ਪੀਣੀ ਛੱਡ ਦੇ।

ਕਬੂਤਰਾ

ਬਾਤਾਂ ਚੰਨ ਮਾਹੀ ਦੀਆਂ ਪਾਵਾਂ ਵੇ ਕਬੂਤਰਾ!
ਕਾਲਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਤੈਨੂੰ ਲਾਵਾਂ ਵੇ ਕਬੂਤਰਾ!

ਮਾਹੀ ਵਾਂਗ ਤੇਰੀਆਂ ਭੀ ਲੰਮੀਆਂ ਉਲਾਰੀਆਂ
ਤੂੰ ਕੀ ਜਾਣੇਂ ਕਿੱਦਾਂ ਅਸਾਂ ਉਮਰਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ
ਕਿੱਦਾਂ ਅੱਗ ਮੱਚਦੀ ਬੁਝਾਵਾਂ ਵੇ ਕਬੂਤਰਾ!
ਕਾਲਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਤੈਨੂੰ ਲਾਵਾਂ.............

ਲੋਟਨਾ ਕਬੂਤਰਾ! ਤੂੰ ਹਾਣੀ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰ ਦਾ
ਸੁਹਣਿਆਂ! ਸੁਨੇਹਾ ਕਿਤੋਂ ਲੈ ਆ ਸੁਹਣੇਂ ਯਾਰ ਦਾ
ਤੇਰੇ ਉੱਤੋਂ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਜਾਵਾ ਵੇ ਕਬੂਤਰਾ!
ਕਾਲਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਤੈਨੂੰ ਲਾਵਾਂ.............

ਮਾਹੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਨੇ ਹੈ ਕੀਤਾ ਮੈਨੂੰ ਝੱਲੀ ਵੇ
ਤੂੰ ਜੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ! ਫੇਰ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦ ਚੱਲੀ ਵੇ
ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਤਰਲੇ ਮੈਂ ਪਾਵਾਂ ਵੇ ਕਬੂਤਰਾ!
ਕਾਲਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਤੈਨੂੰ...................

ਮਾਹੀ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਦੇ! ਫੇਰ ਸ਼ੌਕ ਤੂੰ ਹੰਢਾ ਲਵੀਂ
ਆਹਲਣਾ ਬਸ਼ੱਕ ਮੇਰੀ ਹਿੱਕ ਉੱਤੇ ਪਾ ਲਵੀਂ
ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਨਾ ਹਟਾਵਾਂ ਵੇ ਕਬੂਤਰਾ!
ਕਾਲਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਤੈਨੂੰ...................

ਬਾਤਾਂ ਚੰਨ ਮਾਹੀ ਦੀਆਂ ਪਾਵਾਂ ਵੇ ਕਬੂਤਰਾ!
ਕਾਲਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਤੈਨੂੰ ਲਾਵਾਂ ਵੇ ਕਬੂਤਰਾ!

ਛੱਲੀਆਂ, ਛੱਲੀਆਂ

ਛੱਲੀਆਂ ਛੱਲੀਆਂ ਛੱਲੀਆਂ ਵੇ!
ਮਾਹੀਆ! ਤੂੰ ਕਰੀਆਂ ਮੈਂ ਝੱਲੀਆਂ ਵੇ
ਕਿਹੜੀ ਗੱਲੋਂ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਮੱਲੀਆਂ ਵੇ
ਪੀੜਾਂ ਕਾਲਜੇ ਚੋਂ ਉੱਠਣ ਅਵੱਲੀਆਂ ਵੇ
ਸੈਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਖਾ ਕੇ ਘੱਲੀਆਂ ਵੇ,
ਨਿਰਮੋਹੀ ਢੋਲਾ

ਤਾਰੇ ਤਾਰੇ ਤਾਰੇ ਵੇ,
ਅਸੀਂ ਹਿਜਰ ਤਿਰੇ ਦੇ ਮਾਰੇ ਵੇ!
ਸਾਥੋਂ ਦੁਖੜੇ ਨਾ ਜਾਣ ਸਹਾਰੇ ਵੇ
ਤੇਰਾ ਰਸਤਾ ਤੱਕ ਤੱਕ ਹਾਰੇ ਵੇ
ਨਿੱਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਲਾਈਏ ਲਾਰੇ ਵੇ,
ਨਿਰਮੋਹੀ ਢੋਲਾ

ਪਾਣੀ ਪਾਣੀ ਪਾਣੀ ਵੇ,
ਬੀਬਾ ਸਾਡੀ ਉਮਰ ਨਿਆਣੀ ਵੇ
ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੀਏ ਹਾਣੀ ਵੇ!
ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਰੁੜ ਪੁੜ ਜਾਣੀਂ ਵੇ
ਸਾਡੀ ਤੂੰ ਨਾ ਕਦਰ ਪਛਾਣੀ ਵੇ
ਨਿਰਮੋਹੀ ਢੋਲਾ

ਛੱਲੇ ਛੱਲੇ ਛੱਲੇ ਵੇ,
ਤੇਰੇ ਗ਼ਮ ਨਾ ਜਾਂਦੇ ਝੱਲੇ ਵੇ
ਤੇਰਾ ਬਿਰਹਾ ਸੀਨਾ ਸੱਲੇ ਵੇ
ਕਿੱਦਾਂ ਕਟੀਏ ਉਮਰ ਇਕੱਲੇ ਵੇ
ਅਸੀਂ ਸੱਖਣੇ, ਜੱਗ ਤੋਂ ਚੱਲੇ ਵੇ
ਨਿਰਮੋਹੀ ਢੋਲਾ

ਦੋਸਤੋ!

ਆਦਮੀਅਤ ਦਾ ਨਾ ਐਂ ਹੁਲੀਆ ਵਿਗਾੜੋ ਦੋਸਤੋ
ਅੱਗ ਲਾਕੇ ਇਹ ਚਮਨ ਹੱਥੀਂ ਨਾ ਸਾੜੋ ਦੋਸਤੋ

ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਨਗ਼ਮੇ ਸੁਣਾਉ ਗੀਤ ਗਾਉ ਪਿਆਰ ਦੇ
ਇਸ਼ਕ ਵਾਲੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨ ਬਦ ਇਰਾਦੇ ਧਾਰਦੇ
ਬਾਗ਼ ਚੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਹਰ ਬੂਟਾ ਉਖਾੜੋ ਦੋਸਤੋ!
ਅੱਗ ਲਾਕੇ ਇਹ ਚਮਨ....................

ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਗੀਤ ਕੁਰਲਾਟਾਂ 'ਚ ਨਾ ਬਦਲਣ ਦਿਉ
ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ਬੋ ਤੁਸੀਂ ਲਾਟਾਂ 'ਚ ਨਾ ਬਦਲਣ ਦਿਉ
ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਨਾ ਕਲੀਆਂ ਲਿਤਾੜੋ ਦੋਸਤੋ!
ਅੱਗ ਲਾਕੇ ਇਹ ਚਮਨ....................

ਜੇ ਕਿਤੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਬੈਠੇ ਤੁਸੀਂ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲੀਆਂ
ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਭੀ ਫੁੱਲ ਉੱਤੇ ਰਹਿਣੀਆਂ ਨਈਂ ਲਾਲੀਆਂ
ਰੌਣਕਾਂ ਗੁਲਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਐਂ ਨਾ ਉਜਾੜੋ ਦੋਸਤੋ!
ਅੱਗ ਲਾਕੇ ਇਹ ਚਮਨ....................

ਕਦਰ ਦਾਨੋਂ! ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਮਜ਼ਮੂਨ ਸਸਤਾ ਨਾ ਕਰੋ!
ਬੇ-ਕਸੂਰੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਸਸਤਾ ਨਾ ਕਰੋ!
ਕਾਲਜਾ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਨਾ ਛੁਰਿਆਂ ਥੀਂ ਪਾੜੋ ਦੋਸਤੋ!
ਅੱਗ ਲਾਕੇ ਇਹ ਚਮਨ....................

ਫਿਰ ਚਮਨ ਖ਼ਤਰੇ 'ਚ ਸਮਝੋ, ਜੇ ਰਹੀ ਨਾ ਸ਼ਾਂਤੀ
ਬੁਝ ਗਿਆ ਦੀਪਕ ਤਾਂ ਫਿਰ ਲੱਭੋਗੇ ਕਿਥੋਂ ਰੌਸ਼ਨੀ
ਬੇ ਵਜ੍ਹਾ ਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੂਲੀ ਤੇ ਚਾਹੜੋ ਦੋਸਤੋ
ਅੱਗ ਲਾਕੇ ਇਹ ਚਮਨ....................

ਆਦਮੀਅਤ ਦਾ ਨਾ ਐਂ ਹੁਲੀਆ ਵਿਗਾੜੋ ਦੋਸਤੋ
ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਇਹ ਚਮਨ ਅਪਣਾ ਨਾ ਸਾੜੋ ਦੋਸਤੋ

ਦੁਨੀਆਂ ਬਹੁਰੰਗੀ

ਲੱਖ ਚਲਿੱਤਰ ਖੇਡਦੀ ਦੁਨੀਆ ਬਹੁਰੰਗੀ
ਪਰ, ਜੇ ਤੁਧ ਭਾਵੇ ਮਾਲਕਾ! ਸਾਈ ਰਲ ਚੰਗੀ

ਚਿੱਟੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਵੇਖਦਾਂ ਨਿੱਤ ਕਾਲੇ ਕਾਰੇ
ਇੱਜ਼ਤ ਵਿਕੇ ਗ਼ਰੀਬ ਦੀ ਅਜ ਉੜਦ-ਬਜ਼ਾਰੇ
ਥਾਂ ਥਾਂ ਫਿਰੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਅਜ ਨੰਗ-ਧੜੰਗੀ
ਪਰ ਜੋ ਤੁਧ ਭਾਵੇ ਮਾਲਕਾ............

ਤੇਰਾ ਬੰਦਾ, ਵੇਖ ਲੈ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾਂਦਾ
ਰੱਤ ਚੂਸਦਾ ਚੰਦਰਾ ਨਹੀਉਂ ਸ਼ਰਮਾਂਦਾ
ਬੇਦਰਦਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੂਲੀ ਤੇ ਟੰਗੀ
ਪਰ, ਜੋ ਤੁਧ ਭਾਵੇ ਮਲਕਾ............

ਚੋਰ ਉਚੱਕੇ ਚੋਧਰੀ ਫਿਰਦੇ ਹੰਕਾਰੇ
ਦਾਰੂ ਪੀ ਪੀ ਚੰਦਰੇ ਮਾਰਨ ਲਲਕਾਰੇ
ਡਰ ਡਰ ਕੇ ਦਿਨ ਕੱਟਦੇ ਬੰਦੇ ਸਤ-ਰੰਗੀ
ਪਰ, ਜੋ ਤੁਧ ਭਾਵੇ ਮਾਲਕਾ............

ਥਾਂ ਥਾਂ ਠੱਗਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਠੱਗੀ ਦੀਆਂ ਹੱਟਾਂ
ਪਾਪੀ ਮਾਰਨ, ਪਿਆਰ ਦੇ ਸੀਨੇ ਤੇ ਸੱਟਾਂ
ਜਾਲ ਵਿਛਾਉਂਦੇ ਭਰਮ ਦਾ ਕੁਝ ਭੇਖੀ-ਢੰਗੀ
ਪਰ, ਜੋ ਤੁਧ ਭਾਵੇ ਮਾਲਕਾ............

ਮਾਇਆ ਧਾਰੀ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਅੱਤ ਐਸੀ ਚੱਕੀ
ਆਸ਼ਿਕ ਲੋਕ ਮਸੂਸ ਦੇ ਹਰ ਤਰਫ਼ ਕੁੜੱਕੀ
ਦੀਪਕ! ਹਰ ਦਰਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਤੰਗੀ
ਪਰ, ਜੋ ਤੁਧ ਭਾਵੇ ਮਾਲਕਾ............

ਲੱਖ ਚਲਿੱਤਰ ਖੇਡਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਬਹੁਰੰਗੀ
ਪਰ, ਜੋ ਤੁਧ ਭਾਵੇ ਮਾਲਕਾ ਸਾਈ ਗੱਲ ਚੰਗੀ

ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਪਾਣੀ

ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਪਾਣੀ ਬਿਨਾਂ ਜਿੰਦੜੀ ਤਿਹਾਈ ਚੰਨਾ
ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਪਾਣੀ ਦੀ ਪਿਲਾ
ਭਲਾ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਤੇਰੀ ਸਹੁੰ!
ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਪਾਣੀ ਦੀ ਪਿਲਾ
ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਸੱਧਰਾਂ ਜਵਾਨ ਹੋਈਆਂ
ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਕੁਆਰੇ ਸਾਡੇ ਚਾਅ
ਭਲਾ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਤੇਰੀ ਸਹੁੰ!
ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਕੁਆਰੇ ਸਾਡੇ ਚਾਅ
ਸੁੱਖਾਂ, ਸੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਕੇ ਨਸੀਬ ਹੋਇਆ ਮੇਲ ਤੇਰਾ
ਛੇੜਦੀ ਹੈ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਢਾਣੀ
ਲਾਗੇ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਤੱਤਾ ਰੇਤਾ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ
ਜਿਹੜਾ ਦੂਰੋਂ ਦਿਸਦਾ ਸੀ ਪਾਣੀ
ਕਾਲਜੇ ਦੀ ਅੱਗ ਸਾੜ ਦੇਵੇ ਨਾ ਈਮਾਨ ਕਿਤੇ
ਮੱਚੜੀ ਇਹ ਅੱਗ ਤਾਂ ਬੁਝਾ
ਭਲਾ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਤੇਰੀ ਸਹੁੰ!
ਕੇਰਾਂ ਸਾਡੀ ਅੱਗ ਤਾਂ ਬੁਝਾ
ਏਦਾਂ ਅਰਮਾਨਾਂ ਦਾ ਤੂਫ਼ਾਨ ਉੱਠੇ ਹਿੱਕੜੀ ਚੋਂ
ਜਿੱਦਾਂ ਬੀਕਾਨੇਰ ਚੋਂ ਹਨ੍ਹੇਰੀ
ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਦਾ ਸਾਂਭ-ਸਾਂਭ ਰੱਖਦੀ ਹਾਂ
ਟੁੱਟ ਪੈਣੇ ਚਾਅਵਾਂ ਦੀ ਦਲੇਰੀ
ਸ਼ੂਕਦੀਆਂ ਆਉਣ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ
ਇਹਨਾਂ ਲੱਜ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਦੇਣੇਂ ਢਾ
ਭਲਾ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਤੇਰੀ ਸਹੁੰ!
ਲੱਜ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਢੇਣੇ ਢਾ
ਇੱਕ ਡਰ ਮਾਰੇ ਰਾਜੇ ਬਾਬਲੇ ਦੀ ਪੱਗ ਦਾ ਵੇ
ਦੂਜੇ ਤੇਰੇ ਸਿਹਰਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗ
ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਓਦਾਂ ਜਿਹੜੇ ਪਾਲੇ ਦੇ ਨੇ ਮਾਰੇ ਫੁੱਲ
ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਰੰਗ
ਕਦੀ-ਕਦੀ ਏਦਾਂ ਭੀ ਖ਼ਿਆਲ ਆਉਂਦੈ 'ਦੀਪਕਾ, ਵੇ!
ਲਾਂਬੂ ਲਵਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਲਾ
ਭਲਾ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਸਹੁੰ!
ਲਾਂਬੂ ਲਵਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਲਾ

ਇਸ਼ਕ ਨਿਮਾਣਾ

ਕੀ ਬਚਣੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਿਆਰ ਰੋਗ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੈ ਲਾਇਆ
ਇਹ ਇਸ਼ਕ ਨਮਾਣਾ ਨੀ ਰਾਸ ਨਾ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਇਆ

ਚੂਚਕ ਦੀਆਂ ਰਾਂਝੇ ਨੇ ਸੀ ਮੱਝਾਂ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਚਰਾਈਆਂ
ਖ਼ੁੱਸ ਹੀਰ ਗਈ ਹੱਥੋਂ-ਪੜਾ-ਕੇ ਕੰਨ ਉਸ ਮੁੰਦਰਾਂ ਪਾਈਆਂ
ਪਿੰਡ-ਖੇੜੇ ਜਾਕੇ ਸੀ-ਜੱਟ ਨੇ ਘਰ ਘਰ ਨਾਦ ਵਜਾਇਆ
ਇਹ ਇਸ਼ਕ ਨਮਾਣਾ ਨੀ ! ਰਾਸ..................

ਝੱਟ ਬਹਿ ਗਈ ਬੱਕੀ ਤੇ, ਇਸ਼ਕ ਨੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਮੱਤ ਮਾਰੀ
ਪਰ ਵੇਖ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ, ਯਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰੀ ਗ਼ੱਦਾਰੀ
ਭੰਨ ਤਰਕਸ਼ ਮਿਰਜ਼ੇ ਦਾ, ਜੱਟ ਨੂੰ ਜੰਡ ਦੇ ਹੇਠ ਵਢਾਇਆ।
ਇਹ ਇਸ਼ਕ ਨਮਾਣਾ ਨੀ....................

ਇਕ ਸੁਹਣੀਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ- ਹੋ ਗਿਆ ਇੱਜ਼ਤਬੇਗ ਸ਼ੁਦਾਈ
ਅੱਗ ਲਾਕੇ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ, ਓਸ ਨੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਦੀ ਹੱਟ ਪਾਈ
ਮੱਛੀ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਨੇ, ਸੀ ਚੀਰ ਕੇ, ਪੱਟ ਦਾ ਮਾਸ ਖੁਆਇਆ
ਇਹ ਇਸ਼ਕ ਨਮਾਣਾ ਨੀ....................

ਪੱਟ ਦਿੱਤੀ ਦਾਰੂ ਨੇ, ਸੌਂ ਗਈ ਸੱਸੀ ਜਾਮ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ
ਹਥ ਮਲਦੀ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ, ਪੁਨੂੰ ਨੂੰ ਲੈ ਗਏ 'ਹੋਤ' ਉਠਾ ਕੇ
ਉਹ ਬਲ ਵਿੱਚ ਸੜ ਮੋਈ-ਰੂਪ ਨੂੰ ਹੱਥੀਂ ਲਾਂਬੂ ਲਾਇਆ
ਇਹ ਇਸ਼ਕ ਨਮਾਣਾ ਨੀ....................

ਮਲਕੀ-ਤੇ-ਕੀਮੇ ਦੀ, ਦੀਪਕਾ ਭੁੱਲਿਐ ਕੌਣ ਕਹਾਣੀ
ਖ਼ੁਦ ਮੌਤ ਸਹੇੜ ਲਈ ਨ ਮੁੜਿਆ ਪਰ ਹੋਣੀ ਦਾ ਹਾਣੀ
ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਿੰਡਾ, ਅੰਤ ਕੀਮਾ-ਕੀਮਾ ਕਰਵਾਇਆ
ਇਹ ਇਸ਼ਕ ਨਮਾਣਾ ਨੀ....................

ਕੀ ਬਚਣੈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ, ਪਿਆਰ ਦਾ ਰੋਗ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੈ ਲਾਇਆ
ਇਹ ਇਸ਼ਕ ਨਮਾਣਾ ਨੀ ਰਾਸ ਨਾ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਇਆ

ਉਹ ਸਾਥੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੂੰ ਉਮਰ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਹੈ
ਤੇਰੀ ਹਾਮੀ ਭਰਨੋਂ, ਉਹ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ
ਜਿਸ ਦੀ ਖ਼ਾਤਿਰ, ਤੂੰ ਖਪ ਖਪ ਕੇ ਹਾਰ ਗਿਆ
ਝੂਠਾ ਮੋਹ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ....................

ਹੁਣ ਕਾਹਤੋਂ ਤੰ ਬੁਕ ਬੁਕ ਅਥਰੂ ਸਿੱਟਦਾ ਏਂ
ਝੁੱਗਾ ਚੌੜ ਕਰਾ ਕੇ, ਕਾਹਤੋਂ ਪਿੱਟਦਾ ਏਂ
ਦਿਲ ਸਮਝਾ, ਕਹਿੰਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਲਹਿ ਭਾਰ ਗਿਆ
ਝੂਠਾ ਮੋਹ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ....................

ਜਿਸ ਨੇ ਚਾਨਣ ਵੰਡਿਆ, ਨ੍ਹੇਰ ਹੰਢਾਇਆ ਏ
ਉਹ ਅੱਜ ਚਾਨਣ ਦੀ ਛਿੱਟ ਦਾ ਤ੍ਰਿਹਾਇਆ ਏ
ਜੋ ਦੀਪਕ ਬਣ ਕੇ ਪੀ ਨ੍ਹੇਰ-ਗੁਬਾਰ ਗਿਆ
ਝੂਠਾ ਮੋਹ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਤੈਨੂੰ ਮਾਰ ਗਿਆ

ਝੂਠਾ ਮੋਹ

ਤੇਰਾ, ਤੇਰੇ ਘਰ ਚੋਂ ਉਠ ਸਤਿਕਾਰ ਗਿਆ
ਝੂਠਾ ਮੋਹ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਤੈਨੂੰ ਮਾਰ ਗਿਆ

ਮੈਂ-ਮੈਂ ਮੇਰੀ-ਮੇਰੀ ਵਿੱਚ ਤੂੰ ਗ਼ਰਕ ਗਿਐਂ
ਬਦ ਬਦਖ਼ਤਾਂ! ਕਿਉਂ ਉਮਰ ਬਿਤਾ ਕੇ ਠਰਕ ਗਿਐਂ
ਮਰੀ ਨਾ ਖ਼ਾਹਿਸ਼, ਦਿਲ ਚੋਂ ਨਾ ਹੰਕਾਰ ਗਿਆ
ਝੂਠਾ ਮੋਹ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ....................

ਪੁਤਰਾਂ-ਧੀਆਂ ਖ਼ਾਤਿਰ ਠੱਗੇ ਯਾਰ ਬੜੇ!
ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਤੈਨੂੰ ਐਨ ਰੜੇ!
ਜਣਾ-ਖਣਾ ਸਭ ਤੇਰੀ ਭੁਗਤ ਸੁਆਰ ਗਿਆ
ਝੂਠਾ ਮੋਹ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ....................

ਮੇਰੇ-ਮੇਰੇ ਕਹਿਕੇ ਸੀਨੇ ਲਾਏ ਤੂੰ
ਹੱਥੀਂ ਪਾਲੇ- ਇਹ ਕੂਕਰ ਹਲਕਾਏ ਤੂੰ
ਜਿਸ ਦਾ ਦਾਅ ਲੱਗਿਆ- ਓਹੀ ਚੱਕ ਮਾਰ ਗਿਆ
ਝੂਠਾ ਮੋਹ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ....................

ਤੂੰ ਅਪਣੇਂ ਨਾ ਜਾਣ ਇਹ ਤੇਰੇ ਵੈਰੀ ਨੇ
ਜੋ ਰੱਤ ਪੀਕੇ ਅੱਖ ਰੱਖਦੇ ਕੈਰੀ ਨੇ
ਉਲਝ ਗਿਆ ਤੇ ਐਸਾ, ਵਿੱਸਰ ਯਾਰ ਗਿਆ
ਝੂਠਾ ਮੋਹ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ....................

ਬਾਪੂ ਖੱਬੀ-ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ, ਇਕ ਬਾਤ ਨਾ ਸੁੱਝੇ
ਮਾਂ ਹੋਵੇ ਭੱਠ ਝੋਕਣੀ, ਪਰ ਧੀ ਨੂੰ ਲੁੱਝੇ
ਸੋਚੇ, ਕੱਢ ਕੇ ਕਾਲਜਾ, ਧੀ ਨੂੰ ਦੇ ਆਵਾਂ
ਮਾਵਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਲਭਦੀਆਂ ਕਦ....................

ਮਾਂ ਦੇ ਸਦਕਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਧੀਆਂ ਦੇ ਮਾਪੇ
ਮਾਂ ਭੇਜੇ ਪੰਜੀਰੀਆਂ ਧੀ ਦੇ ਹਰ ਜਾਪੇ
ਮਾਂ ਬਾਝੋਂ ਟੁਕ-ਖੁਹ ਲਿਆ-ਧੀ ਹੱਥੋਂ ਕਾਵਾਂ
ਮਾਵਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਲਭਦੀਆਂ ਕਦ....................

ਪੇਕੇ ਘਰ ਸੀ ਲਾਡਲੀ, ਲਖ ਬਣਤ ਬਣਾਵੇ
ਆਖ਼ਿਰ ਸਿੱਟ ਕੇ ਕੁੰਜੀਆਂ, ਡੋਲੀ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇ,
ਦੀਪਕ! ਜਗ ਦੀ ਰੀਤ ਮੈਂ ਕਿੱਦਾਂ ਬਦਲਾਵਾਂ
ਮਾਵਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਲਭਦੀਆਂ ਕਦ ਠੰਡੀਆਂ ਛਾਵਾਂ

ਠੰਡੀਆਂ ਛਾਵਾਂ

ਦੁਖ-ਸੁਖ ਫੋਲਣ ਬੈਠ ਕੇ, ਧੀਆਂ ਤੇ ਮਾਵਾਂ
ਮਾਵਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਲਭ ਦੀਐਂ ਕਦ ਠੰਡੀਆਂ ਛਾਵਾਂ
ਭਾਵੇਂ, ਮੁੜ੍ਹਕਾ ਭੈਣ ਦਾ ਨਾ ਝੱਲਣ ਵੀਰੇ!
ਪਰ ਵੀਰਾਂ ਦੇ ਭਾਬੀਆਂ ਬਦਲਾਉਣ ਵਤੀਰੇ
ਖ਼ੂਨ ਬੇਗਾਨਾ ਚੰਦਰਾ, ਵੱਢੇ ਪਰਛਾਵਾਂ
ਮਾਵਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਲਭਦੀਆਂ ਕਦ....................

ਮਾਂ ਸਦਕਾ ਘਰ ਬਾਪ ਦੇ ਧੀ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ
ਉੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕੂੰਜ ਪਰ ਇੱਕ ਰੋਜ਼ ਵਿਚਾਰੀ
ਹੱਥੀਂ ਡੋਲੇ ਤੋਰ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਭਰਾਵਾਂ
ਮਾਵਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਲਭਦੀਆਂ ਕਦ....................

ਰਿਜ਼ਕ ਧੀਆਂ ਦਾ, ਕੁਦਰਤੋਂ ਬੇਗਾਨੇ ਖੇੜੇ
ਭਾਂ-ਭਾਂ ਕਰਦੇ ਜਾਪਦੇ-ਧੀਆਂ ਬਿਨ ਵਿਹੜੇ
ਕੰਧਾਂ ਵੱਢ ਵੱਢ ਖਾਂਦੀਆਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਲਾਵਾਂ
ਮਾਵਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਲਭਦੀਆਂ ਕਦ....................

ਘਰ ਵਿੱਚ ਧੀ ਦੇ ਆਸਰੇ, ਮਾਂ ਹੋਵੇ ਰਾਣੀ
ਨੂੰਹਾਂ ਬੋਲਣ ਸਾਹਮਣੇਂ ਨਾ ਕੁਸਕੇ ਹਾਣੀ
ਧੀਆਂ ਸਦਕਾ ਰਖਦੀਐਂ ਸਰਦਾਰੀ ਮਾਵਾਂ
ਮਾਵਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਲਭਦੀਆਂ ਕਦ....................

ਜਦ ਉਲਝੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤਾਣੀ-ਆਸਾਂ ਤੇ ਫਿਰ ਜਾਵੇ ਪਾਣੀ
ਆਪਣਾ ਜਲਵਾ ਤੁਰਤ ਦਿਖਾਵੇਂ
ਮੈਂ ਜਦ ਯਾਦ ਕਰਾਂ....................

ਘੇਰ ਲਵੇ ਜਦ ਘੁੱਪ ਹਨ੍ਹੇਰਾ-ਜਾਂ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇ ਸਾਹਸ ਮੇਰਾ
ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜੋਤ-ਜਗਾਵੇਂ
ਮੈਂ ਜਦ ਯਾਦ ਕਰਾਂ....................

ਗ਼ਮ ਦੀ ਕਾਲੀ-ਬੋਲੀ ਨ੍ਹੇਰੀ-ਝੁਲਦੀ ਹੈ ਸਿਰ ਤੇ ਹਰ ਵੇਰੀ
ਤੂੰ ਰਹਿਮਤ ਦਾ ਮੀਂਹ ਬਰਸਾਵੇਂ
ਮੈਂ ਜਦ ਯਾਦ ਕਰਾਂ....................

ਕਿਉਂ ਮੈਂ ਕੂਕਾਂ-ਕਿਉਂ ਮੈਂ ਰੋਵਾਂ-ਕਿਉਂ ਤੇਰੀ ਮਸ਼ਕੂਰ ਨਾ ਹੋਵਾਂ
ਤੂੰ ਕਰਦੈਂ ਹਾਲਾਤ ਸਖਾਵੇਂ
ਜਦ ਮੈਂ ਯਾਦ ਕਰਾਂ....................

ਤੈਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਹੋਰ ਸਹਾਰਾ-ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਲੱਭਾਂ ਮੇਰੇ ਯਾਰਾ
ਐ ਦੀਪਕ! ਤੂੰ ਰਾਹ ਰੁਸ਼ਨਾਵੇਂ-ਜਦ ਮੈਂ ਯਾਦ ਕਰਾਂ ਝਟ ਆਵੇਂ
ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੇ ਬੋਲ ਪੁਗਾਵੇਂ
ਜਦ ਮੈਂ ਯਾਦ ਕਰਾਂ ਝੱਟ ਆਵੇਂ

ਦਿਲ ਦੇ ਬੋਲ

ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੇ ਬੋਲ ਪੁਗਾਵੇਂ
ਮੈਂ ਜਦ ਯਾਦ ਕਰਾਂ ਝੱਟ ਆਵੇਂ

ਜਦ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸਿਰ ਤੇ ਆਈ- ਤੂੰ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਰੀ ਨਾ ਲਾਈਂ
ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਤੋਂ ਜਾਨ ਛੁੜਾਵੇਂ-
ਮੈਂ ਜਦ ਯਾਦ ਕਰਾਂ...................

ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਪੀੜ ਪਛਾਣੇਂ-ਹਰ ਗਲ ਸਮਝੇਂ ਹਰ ਗਲ ਜਾਣੇਂ
ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦਾ ਦਰਦ ਮਿਟਾਵੇਂ
ਮੈਂ ਜਦ ਯਾਦ ਕਰਾਂ...................

ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਪਲ ਪਲ ਤੜਪਾਵੇ-ਜਦ ਭੀ ਦਿਲ ਟੁੱਟਣ ਤੇ ਆਵੇ
ਰਾਤ ਬਖਸ਼ੇਂ-ਚਿਰ ਨਾ ਲਾਵੇਂ
ਮੈਂ ਜਦ ਯਾਦ ਕਰਾਂ...................

ਜਦ ਅਸਮਾਨ ਤੇ ਖਿੱਲਰੇ ਧੂੰਆਂ-ਚੋਗਿਰਦਾ ਘੇਰਨ ਬਦਬੂਆਂ
ਜ਼ੁਲਫਾਂ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ਬੂ ਬਿਖਰਾਵੇਂ
ਮੈਂ ਜਦ ਯਾਦ ਕਰਾਂ...................

ਕੌਮੀ ਝੰਡਾ

ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਉਪਕਾਰ ਕਮਾਏ ਇਸ ਨੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਤੇ
ਇਹ ਪਿਆਰਾ ਤਿੰਨ ਰੰਗਾ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਵੇ ਅਸਮਾਨ ਤੇ

ਇਹ ਝੰਡਾ ਹੀ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੀ ਰੀਤ ਸਿਖਾਉਂਦੈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ
ਲਹਿਰ ਲਹਿਰ ਕੇ ਪਿਆਰਾਂ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਸਿਖਾਉਂਦੈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ
ਅਜ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਇਸ ਦੇ ਹਰ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਤੇ
ਇਹ ਪਿਆਰਾ ਤਿੰਨ ਰੰਗਾ ਝੰਡਾ..................

ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪੈਗ਼ਾਮ ਏਸ ਨੇ ਅੜੀਉ ਨਵਾਂ ਸੁਣਾਇਆ ਏ
ਮੈਂ ਬਲਿਹਾਰੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਬਣਾਇਆ ਏ
ਜਾਦੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਇਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਭੀ ਈਮਾਨ ਤੇ
ਇਹ ਪਿਆਰਾ ਤਿੰਨ ਰੰਗਾ ਝੰਡਾ...................

ਇਹ ਲਹਿਰਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਫੁੱਲ ਅਮਨ ਦੇ ਕਿਰਦੇ ਨੇ
ਇਸ ਦੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ, ਓਹੀ ਸਮਝਣ ਸਾਫ਼ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੇ
ਸ਼ਾਲਾ! ਇਸ ਦੀ ਸ਼ੁਹਰਤ ਚਮਕੇ, ਜੁੱਗਾਂ ਤੀਕ ਜਹਾਨ ਤੇ
ਇਹ ਪਿਆਰਾ ਤਿੰਨ ਰੰਗਾ ਝੰਡਾ...................

ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਆਸਾਨ ਬਣੇਂਗੀ- ਏਸ ਸਹਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦੀ
ਚਮਕੇਗੀ ਤਕਦੀਰ ਯਕੀਨੀਂ, ਇਸ ਦੁਖਿਆਰੇ ਭਾਰਤ ਦੀ
ਐ ਦੀਪਕ! ਬਲਿਹਾਰੇ ਜਾਈਏ, ਇਸ ਦੀ ਸੁਹਣੀ ਸ਼ਾਨ ਤੇ
ਇਹ ਪਿਆਰਾ ਤਿੰਨ ਰੰਗਾ ਝੰਡਾ,
ਲਹਿਰਾਵੇ ਅਸਮਾਨ ਤੇ

ਵੀਰਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ

ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੇ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇ-
-ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ ਮੁਢ ਕਹਾਣੀ ਦਾ
ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਮਰ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ,
-ਵੀਰਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ

ਲੱਖਾਂ ਹਨ ਪ੍ਰਣਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ਼ਕ ਨਿਭਾਇਆ ਏ
ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਭੇਟ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੀਵਨ-ਫੁਲ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਏ
ਨਾਲ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਚੁਕਾਇਆ ਇਸ ਦੀ ਭਰੀ ਜਵਾਨੀ ਦਾ
ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਮਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ....................

ਮਹਾਰਾਣਾ ਪ੍ਰਤਾਪ-ਸ਼ਿਵਾਜੀ, ਬੰਦਾ ਬੀਰ ਮਹਾਨ ਨੇ
ਲਹੂ ਡੋਲ੍ਹਿਆ ਕਲਗੀਧਰ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਨੇ
ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਰੌਸ਼ਨ ਹੈ, ਝਾਂਸੀ ਵਾਲੀ ਰਾਣੀ ਦਾ
ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਮਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ....................

ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਖ਼ੂਨ ਪਿਲਾਇਆ ਇਸ ਦੀ ਜੀਭ ਪਿਆਸੀ ਨੂੰ
ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਬੀਰ ਝੂਲ ਗਏ ਪੀਂਘ ਸਮਝ ਕੇ ਫਾਂਸੀ ਨੂੰ
ਲੰਦਨ ਜਾਕੇ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਦਲਾ ਲਿਆ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਦਾ
ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਮਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ....................

ਨੇਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਦੇਸ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਭੁੱਲਿਆ ਕੌਣ ਤਰੀਕਾਂ ਨੇ
ਜਿਸ ਦੇ ਮੁੜ ਆਵਣ ਦੀਆਂ ਹੁਣ ਤਕ ਕਰਦਾ ਦੇਸ਼ ਉਡੀਕਾਂ ਨੇ
ਜਿਸ ਦੇ ਸਜਦੇ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਝੁਕਦੈ-ਹਰ ਇਕ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਦਾ
ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਮਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ....................

ਹੁਣ ਜਾਵਣ ਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਪਾਸੇ ਜੋ ਜੋਗੀ ਦੀਵਾਨੇ ਹਨ
ਇਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕਰੋੜਾਂ ਸਿਰ ਲੱਥੇ ਪਰਵਾਨੇ ਹਨ
ਐ ਦੀਪਕ-ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਦਿਆਂਗੇ-ਹਰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਅਭਿਮਾਨੀ ਦਾ
ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਮਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ....................

ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੇ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ ਮੁੱਢ ਕਹਾਣੀ ਦਾ
ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਮਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ, ਵੀਰਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ

ਇਕ ਹੱਥ ਕੋਧਰਾ ਲੈ- ਦੂਸਰੇ ਹੱਥ ਪਕਵਾਨ ਉਠਾਏ
ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਦਬਾਏ
ਦੁਧ ਚੋਇਆ ਕੋਧਰੇ ਚੋਂ, ਲਹੂ ਪਕਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਇਆ
ਦਾਤਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ..................

ਐ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕੋ : ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਨਾ ਖਾਉ
ਸਭ ਕਿਰਤ ਕਰੋ ਸੱਚੀ, ਰਾਮ-ਨਾਂ-ਜਪੋ- ਵੰਡ ਕੇ ਖਾਉ
ਇਹ ਬੁਰੀ-ਵਸਤੂ ਸਮਝੋ! ਦੀਪਕਾ! ਖਾਣਾ ਮਾਲ ਪਰਾਇਆ
ਦਾਤਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ..................

ਚਾਨਣ ਵਰਤਾਉਣ ਲਈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਨਕਾਣੇਂ ਵਿਚ ਆਇਆ
ਦਾਤਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਗਤ ਦਾ ਭੈਅ ਤੇ ਭਰਮ ਮਿਟਾਇਆ

ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ

ਚਾਨਣ ਵਰਤਾਉਣ ਲਈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਨਕਾਣੇਂ ਵਿਚ ਆਇਆ
ਦਾਤਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਗਤ ਦਾ ਭੈਅ ਤੇ ਭਰਮ ਮਿਟਾਇਆ

ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਤਾਰਨ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਪਹਿਲੀ ਲਈ ਉਦਾਸੀ
ਗ਼ਮ ਦੂਰ ਕਰਨ ਸਭਦੇ, ਤੁਰ ਪਿਆ-ਬੇਗ਼ਮਪੁਰ ਦਾ ਵਾਸੀ
ਮਰਦਾਨਾ ਸਤਿਸੰਗੀ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ
ਦਾਤਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ...................

ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰੋਂ ਤੁਰ ਕੇ, ਐਮਨਾਬਾਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਏ
ਤਦ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਸੁੱਤੇ ਭਾਗ ਜਗਾਏ
ਉਹ ਧੰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਂ ਗੁਰਾਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਉਸਨੇ ਪਾਇਆ
ਦਾਤਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ...................

ਬਾਪੂ ਦੇ ਸ਼ਰਾਧ ਵਜੋਂ 'ਮਲਿਕ' ਨੇ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਭੰਡਾਰਾ
ਪਰ ਨਿਉਂਦਾ ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ, ਓਸ ਦਾ ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਗਵਾਰਾ
ਹੰਕਾਰੇ ਭਾਗੋ ਨੇ ਸਿਪਾਹੀ ਭੇਜ ਗੁਰੂ ਸਦਵਾਇਆ
ਦਾਤਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ.................

ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ-ਮਲਿਕ! ਤੂੰ ਕਰਦੈਂ ਪਾਪ ਕਮਾਈ
ਇਹ ਖ਼ੂਨ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੈ! ਸੇਠ ਜੀ! ਸਾਡੀ ਰਾਮ-ਦੁਹਾਈ
ਇਹਨਾਂ ਪਕਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਖਰਾ ਹਾਂ ਮੈਂ ਭੁੱਖਾ ਤ੍ਰਿਹਾਇਆ
ਦਾਤਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ...................

ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ 'ਚ ਘੁਲਿਆ ਪਿਆਰ ਹੈ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸਿਰਜਣ ਹਾਰ ਦਾ
ਇਨਸਾਨ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਹੈ- ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸਿਰਜਣ ਹਾਰ ਦਾ

ਸਿਰ ਵਾਰ ਕੇ ਭੀ ਹੱਸਣਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਇਹ ਤਾਸੀਰ ਹੈ
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਘੁੱਟਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਕੌਮ ਦੀ ਤਕਦੀਰ ਹੈ
ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਇਕਰਾਰ ਹੈ, ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸਿਰਜਣ ਹਾਰ ਦਾ
ਇਨਸਾਨ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਹੈ....................

ਲਲਕਾਰ ਹੈ ਇਸਦੀ, ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਦਾਨੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ
ਖੰਡਾ ਤੇ ਬਾਟਾ ਕਹਿ ਰਿਹੈ-ਬਲੀਦਾਨੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ
ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਦਰਬਾਰ ਹੈ, ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸਿਰਜਣ ਹਾਰ ਦਾ
ਇਨਸਾਨ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਹੈ....................

ਇਸ ਦੀ ਸੁਗੰਧੀ ਅਣਖ ਹੈ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਇਸ ਦੀ ਆਨ ਹੈ
ਇਹ ਮੁਰਦਿਆਂ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਸ਼ਾਨ ਹੈ
ਮਿਹਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਭੰਡਾਰ ਹੈ, ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸਿਰਜਣ ਹਾਰ ਦਾ
ਇਨਸਾਨ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਹੈ....................

ਇਹ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਹਰ ਰੰਗ ਹੈ, ਦੀਵਾਨਿਉਂ ਆਉ ਛਕੋ!
ਇਹ ਮਸਤੀਆਂ ਵਰਤਾ ਰਿਹੈ, ਮਸਤਾਨਿਉਂ ਆਉ ਛਕੋ!
ਹੁੰਦਾ ਪਿਆ- ਦੀਦਾਰ ਹੈ, ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸਿਰਜਣ ਹਾਰ ਦਾ
ਇਨਸਾਨ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਹੈ....................

ਇਸ ਦੀ ਖ਼ੁਮਾਰੀ ਸਾਹਮਣੇਂ, ਕੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦਾ ਨਸ਼ਾ
ਇਸ ਦੀ ਖ਼ੁਮਾਰੀ ਤੋੜ ਦੇਵੇ, ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦਾ ਨਸ਼ਾ!
ਦੀਪਕ ਤਾਂ ਤਾਅਬੇਦਾਰ ਹੈ, ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸਿਰਜਣ ਹਾਰ ਦਾ
ਇਨਸਾਨ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਹੈ....................

ਅੰਮ੍ਰਿਤ 'ਚ ਘੁਲਿਆ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸਿਰਜਣ ਹਾਰ ਦਾ
ਇਨਸਾਨ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਹੈ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸਿਰਜਣ ਹਾਰ ਦਾ

ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰਾ

ਉਹਦੀ ਧੂੜੀ ਮੱਥੇ ਲਾ ਕੇ, ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਹੋਣ ਸਾਰੇ
ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰਾ, ਡੁੱਬੇ ਜਾਂਦੇ ਬੇੜੇ ਤਾਰੇ

ਉਹਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਦੁਹਾਈ, ਰੋਜ਼ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ
ਉਹਦੇ ਮਿੱਠੇ ਮਿੱਠੇ ਬੋਲ, ਸਾਂਭੀ ਬੈਠੀਆਂ ਫਜ਼ਾਵਾਂ
ਉਹਦੇ ਨੂਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ, ਪਾਉਂਦੇ ਚੰਨ ਤੇ ਸਿਤਾਰੇ
ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰਾ....................

ਉਹ ਸੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਸੋਮਾ, ਉਹ ਸੀ ਸੱਚ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ
ਉਹਦੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਡੁੱਲ੍ਹਦੀ ਸੀ ਨਾਮ ਦੀ ਖ਼ੁਮਾਰੀ
ਉਹਦਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਇਸ਼ਾਰਾ, ਬੰਦਾ ਲੱਗ ਜਏ ਕਿਨਾਰੇ
ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰਾ....................

ਨੀ! ਉਹ ਮੱਝੀਆਂ ਦਾ ਛੇੜੂ, ਜਾਣੇਂ ਕੌਣ ਉਹਦੀ ਮਾਇਆ
ਉਹਨੂੰ ਧੁੱਪੇ ਸੁੱਤਾ ਵੇਖ, ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ ਕੀਤੀ ਛਾਇਆ
ਤਿੰਨੇ ਲੋਕ ਝੂਮ ਉਠੇ, ਅੱਖੀਂ ਵੇਖ ਕੇ ਨਜ਼ਾਰੇ
ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰਾ....................

ਮਾਨ ਤੋੜਿਆ ਵਲੀ ਦਾ-ਪੰਜਾ ਪੱਥਰਾਂ ਤੇ ਲਾਇਆ
ਕੌਡੇ ਜਿਹੇ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨੇ ਆਦਮੀ ਬਣਾਇਆ
ਸਿੱਧੇ ਤੀਰ ਕੀਤੇ ਠੱਗ- ਪੈਰੀ ਡਿੱਗ ਪਏ ਵਿਚਾਰੇ
ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰਾ....................

ਸਚ ਖੰਡ ਤੋਂ ਭੀ ਉੱਚਾ, ਓਸ- ਮਾਹੀ ਦਾ ਦੁਆਰਾ
ਸੀਸ ਦੀਪਕਾ ਝੁਕਾ ਦੇ- ਤੇਰਾ ਚਮਕੇ ਸਿਤਾਰਾ
ਰੱਖ ਗੁਰਾਂ ਤੇ ਭਰੋਸਾ- ਜਿਹੜਾ ਵਿਗੜੀ ਸੰਵਾਰੇ
ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰਾ....................

ਉਹਦੀ ਧੂੜੀ ਮੱਥੇ ਲਾਕੇ- ਦੁਖ ਦੂਰ ਹੋਣ ਸਾਰੇ
ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰਾ ਡੁੱਬੇ ਜਾਂਦੇ ਬੇੜੇ ਤਾਰੇ

ਜਵਾਨੀ ਜ਼ੋਰਾਂ ਦੀ

ਮੇਰੇ ਲੂਗ ਲੂਗ ਕਰਦੇ ਅੰਗ, -ਨੀ ਮੇਰੀ ਕੁੜਤੀ ਹੋ ਗਈ ਤੰਗ
ਜਾਵਨੀ ਜ਼ੋਰਾਂ ਦੀ
ਹਾਂ! ਜਵਾਨੀ ਜ਼ੋਰਾਂ ਦੀ

ਮੇਰੇ ਮਸਤ ਸ਼ਰਾਬੀ ਨੈਣ ਰਹਿਣ ਨਸ਼ਿਆਏ ਨੀ!
ਮੇਰੇ ਸੀਨੇ ਵਿੱਚ ਤੂਫ਼ਾਨ! ਮੈਂ ਮਰ ਗਈ ਹਾਏ ਨੀ!
ਮੇਰਾ ਜੋਬਨ ਦੇਂਦੈ ਦੱਖ! ਨੀ ਮੇਰੇ ਮਗਰੇ ਰਹਿੰਦੀ ਅੱਖ-
-ਰੂਪ ਦਿਆਂ ਚੋਰਾਂ ਦੀ!
ਜਵਾਨੀ ਜ਼ੋਰਾਂ ਦੀ

ਮੇਰੇ ਕਲੀਆਂ ਵਰਗੇ ਦੰਦ, ਰੂਪ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਕੁੜੇ
ਮੇਰੇ ਹਾਸੇ ਚੋਂ ਖ਼ੁਸ਼ਬੋਆਂ ਕਿਰ ਕਿਰ ਜਾਣ ਕੁੜੇ
ਮੇਰੇ ਸੂਹੇ ਸੂਹੇ ਬੁੱਲ੍ਹ- ਵੇਖ ਕੇ ਭੌਰੇ ਜਾਂਦੇ ਭੁੱਲ-
ਨੀ ਮਸਤੀ ਲੋਰਾਂ ਦੀ
ਜਵਾਨੀ ਜ਼ੋਰਾਂ ਦੀ

ਮੇਰਾ ਹਵਾ-ਗੁਲਾਬੀ-ਰੰਗ, ਰੇਸ਼ਮੀ ਵਾਲ ਕੁੜੇ
ਮੇਰੇ ਰੂਪ ਨਾਲ ਰਲ ਗਿਆ, ਦੁਪੱਟਾ ਲਾਲ ਕੁੜੇ
ਮੇਰੇ ਚੰਨ ਜਿਹੇ ਮੂੰਹ ਕੋਲ ਹੈ, ਘੁੰਮਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ
ਨੀ ਡਾਰ ਚਕੋਰਾਂ ਦੀ
ਜਵਾਨੀ ਜ਼ੋਰਾਂ ਦੀ

ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਖੇਲੀਆਂ

ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ ਸਾਡੀਆਂ ਜਾਂ, ਇੱਜ਼ਤਾਂ ਮਧੋਲੀਆਂ
ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੇ ਖੇਲੀਆਂ, ਲਹੂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਲੀਆਂ

ਮਾਲੀਆਂ ਦਾ ਕਾਬੂ ਜਦੋਂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਬਹਾਰਾਂ ਤੇ
ਟੁੱਟ ਪੈਣੇਂ ਬਾਜ਼, ਪੈ ਗਏ ਟੁੱਟ ਕੇ ਗੁਟਾਰਾਂ ਤੇ
ਮੱਲੋ-ਮੱਲੀ ਖੁਹ ਕੇ ਲੈ ਗਏ, ਵੈਰੀ ਜਦੋਂ ਡੋਲੀਆਂ
ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਖੇਲੀਆਂ....................

ਪੈਰਾਂ ਹੇਠਾਂ ਰੋਲੀਆਂ ਜਾਂ ਪੱਗਾਂ ਤਾਜ਼ਦਾਰਾਂ ਨੇ
ਝੱਟ ਸੂਤ-ਲਈਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ
ਬੁੱਕੀਆਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ- ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ
ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਖੇਲੀਆਂ....................

ਸਿੰਘਾਂ! ਅਬਦਾਲੀ ਭੀ ਭਜਾ ਕੇ ਏਥੋਂ ਛੱਡਿਆ!
ਨਲਵੇ ਨੇ ਝੰਡਾ, ਜਮਰੌਦ ਜਾਕੇ ਗੱਡਿਆ
ਯੋਧੇ ਨਾ ਸਹਾਰ ਦੇ, ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ
ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਖੇਲੀਆਂ....................

ਸਿੱਖਾਂ, ਨੱਥਾਂ ਪਾਈਆਂ ਜਦੋਂ ਭੂਤਰੇ ਤੂਫ਼ਾਨਾਂ ਦੇ
ਉੱਤਰੇ ਖ਼ਮਾਰ, ਉੱਡੇ ਰੰਗ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਦੇ
ਸਹਿਮਿਆਂ ਮਮੋਲਿਆਂ ਨੇ, ਝੱਟ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ
ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਖੇਲੀਆਂ....................

ਹੁੰਦਾ ਅਵਤਾਰ ਜੇ ਨਾ ਪੰਥ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ
ਕੌਣ ਬੇੜਾ ਬੰਨੇ ਲਾਉਂਦਾ ਦੀਪਕ! ਸਮਾਜ ਦਾ
ਕੌਮ ਪਿੱਛੇ ਕੌਣ ਖਾਂਦਾ, ਸੀਨੇ ਉਤੇ ਗੋਲੀਆਂ
ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਖੇਲੀਆਂ....................

ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ ਸਾਡੀਆਂ ਜਾਂ ਇੱਜ਼ਤਾਂ ਮਧੋਲੀਆਂ
ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਖੇਲੀਆਂ, ਲਹੂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਲੀਆਂ

ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ... ...

ਮੇਰਾ ਕੱਦ ਸਰੂ ਦੇ ਵਾਂਗ ਚਾਲ ਮਸਤਾਨੀ ਏ
ਮੇਰਾ ਸੌ ਵਲ ਖਾਵੇ ਲੱਕ, ਝੂਲ ਦੀ ਜਾਨੀ ਏ
ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਸ਼ਰਮਾਉਣ, ਨੀ ਨੀਵੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਏ ਧੌਂਣ-
-ਕਲਹਿਰੀ ਮੋਰਾਂ ਦੀ
ਜਵਾਨੀ ਜ਼ੋਰਾਂ ਦੀ

ਮੈਂ ਸਿਰ ਤੇ ਚੁੰਨੀਂ ਲਈ ਨਵੀਂ ਰੰਗਵਾ ਕੇ ਨੀ
ਮੈਂ ਛਣ ਛਣ ਕਰਦੀ ਫਿਰਾਂ ਪੰਜੇਬਾਂ ਪਾਕੇ ਨੀ
ਮੈਨੂੰ ਨਜ਼ਰਾਂ ਲਗ ਲਗ ਜਾਣ, ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਮੋਂਹਦੀ ਜਾਵੇ ਤਾਣ
ਛਣਕਦੇ ਬੋਰਾਂ ਦੀ
ਜਵਾਨੀ ਜ਼ੋਰਾਂ ਦੀ

ਮੇਰੇ ਲੂਗ ਲੂਗਦੇ ਕਰਦੇ ਅੰਗ, ਨੀ ਮੇਰੀ ਕੁੜਤੀ ਹੋ ਗਈ ਤੰਗ
ਜਵਾਨੀ ਜ਼ੋਰਾਂ ਦੀ
ਹਾਏ! ਜਵਾਨੀ ਜ਼ੋਰਾਂ ਦੀ